

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**

**Letnik VI. Zvezek 1.
Ljubljana : 1912**

Tisk Katoliške Tiskarne.

Vsebina.

Naši boji in krščansko načelo. (Dr. Ales Useničnik)	1
Kulturnobojni načrti. (Dr. Josip Gradén)	8
Acta Martyrum. (J. Samsa)	15
Vzajemnost med Slovenci in Hrvati. (Ivan Mazovec)	25
Poglavje iz našega narodnega gospodarstva. (Prof. dr. V. Šarabon)	41

Obzornik:

Verstvo. — Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604. — Monizem — religija prihodnosti? — Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera. — Literatura	49—64
Filozofija. — Resnica, svoboda pa dr. Ilesič. — Odkod človek?	64—68
Sociologija. — O kartelih	68—73
Umetnost. — Pjesme. — Mati svetega veselja. — Zapiski	73—74
Ljudska izobrazba. — Naši društveni odri. — Zapiski. — Literatura	75—79
To in ono. — Bibliografija słowianoznawstwa polskiego	79—80

»Čas« izhaja kot dvomesečnik. **Naročnina 7 K., za dijake 4 K.**
Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. Naročnina se
pošilja na »Leonovo družbo« ali »Čas« v Ljubljani.

Naši boji in krščansko načelo.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Kamor pogledamo, je boj. A čudo pravzaprav ni, saj je boj vse življenje, boj za bitje, boj za zdravje, boj za moč. Vprašanje je le, kaj daje življenju bitje, zdravje in moč.

Schell pravi nekje: »Le eno zdravje je in imenuje se neumrljivost. Kar mora umreti, bo nekega dne izhiral. Le ena moč je, notranja svoboda nasproti vsemu minljivemu, notranja povzdiga k Bogu, ki je edino resnična vsebina življenja. Bogonositelj je edino močni.« In le eno bitje je — lahko nadaljujemo — bitje brez nebitja, večnost. Življenja boj, če je pravi boj, mora torej biti boj za neumrljivost, boj za večnost, boj za Boga.

Ali je boj naše dobe in našega ljudstva tak? Ali so naši boji boji za večnost?

Če se ozremo v boje naše dobe, vidimo najprej, da se bije velik gospodarski boj, boj za prehrano. Kapitalizem — socialna demokracija, to sta dva skrajna sovražna klica v tem boju. Vmes pa odmevajo klici zoper draginjo, zoper izkoriščanje, zoper oderuštvo, in klici po socialni pomoči.

Ali je to boj za večnost?

Odgovoriti moramo: Boj za večnost ni, a je boj za neke pogoje boju za večnost.

Izmozgan rod, obubožano ljudstvo tudi boje za večnost težko bije. Z neradovoljnim uboštvom, s prisiljeno bedo, z izgnanstvom brez doma se le prerado družijo mrčno tovarištvo: mržnja, brezup, hotništvo, zločinstvo.

Tudi gospodarski boj je torej upravičen. In če naj ga ljudstvo srečno konča, bo treba še težkega dela in truda. Treba bo ljudstvu vrniti upanje in dvigniti samozavest. Treba je bo gospodarsko okrepiti, priučiti ga metodam modernega gospodarstva v strokovnem, tehničnem in trgovskem oziru. Treba je bo organizirati, gospodarsko in politično, da bo z združenimi svojimi

silami ter s silo socialne moči in oblasti zmoglo boj proti židovskemu izkoriščanju. A treba je bo tudi нравno preporoditi: z bojem proti alkoholizmu vrniti mu нравno energijo, z izobrazbo vzbuditi zmisel za solidarnost, z vzgojo volje utrditi značajnost, a z živo versko zavestjo zagotoviti mu jamstvo vsega tega. Izobrazba, organizacija ter vzgoja ljudstva, to so postulati, ki jih mora izvesti smotrno socialno delo.

In kdo bi tajil, da se pri nas mnogo dela za ljudsko izobrazbo? Časniki, socialni tečaji, gospodarski tečaji, gospodinjski tečaji širijo socialno in gospodarsko izobrazbo širom po deželi. Morda bi utegnil kdo le prerekati, da splošno izobraževalno delo po izobraževalnih društvih nekam zaostaja. Čuje se še o igrah, manj o predavanjih, še manj pa o podrobnem izobraževalnem delu. In vendar je to tisto, kar je v izobraževalnih društvih bistveno. Igre po deželi morejo komaj imeti umetniški značaj, služiti morejo pač največ le poštenemu razvedrilu. Predavanja, ko nastopajo tuji govorniki, od časa do časa in brez gotovega sporeda, morejo imeti le bolj namen, da društvo poživje. Resnično izobraževalen pa more biti le pravi pouk, poljuden, a sistematičen razgovor o raznih vprašanjih, o katerih mora biti ljudstvo poučeno. Težko bo temu ugovarjati. Seveda je več vzrokov, da se tak pouk po deželi ne more prav razviti. Na deželi mora vse duhovnik, a kdo zmore vse? Kdaj bodo nastopili v izobraževalnih društvih učitelji in učiteljice ter drugi izobraženci? Doslej so taki prizori še redke izjeme. Resnično je pa tudi, da ljudje tuintam ne marajo prav za pouk. Saj kdo ima ta dar, da bi bil vedno in v vsem zanimiv? Potem pa se zdi, kakor da bi bila telovadna organizacija ponekod nekoliko zavrla drugo delo po izobraževalnih društvih. Čudo bi ne bilo; če je malo delavcev in se le-ti zavzamejo za eno delo, se ne morejo tako zavzemati za drugo. A prav je, da poudarimo: potrebno je ono, potrebno je to.

Tudi organizacija je že dobro razvita, četudi še ne povsod. Seveda ni vse za vse razmere. A povsod je potrebna dandanes v tej ali oni obliki organizacija tudi izvan cerkve, če že zavoljo drugega ne, zato, ker se tudi nasprotniki ljudstva vse bolj organizirajo. Proti organizaciji pa zmore kaj le organizacija. Brez gospodarske organizacije ljudstvo ničesar ne zmore v gospodarskem boju, brez politične organizacije je vse nezanesljivo v političnem boju. Kjer ni gospodarskih društev, ni misliti na splošni gospodarski napredek, in kjer ni političnih društev, je gospodar-

stvo v občinah in drugih odborih odvisno le bolj od slučajnosti. Mladinsko organizacijo pa zahteva zlasti vzgoja.

Vzgoja! Ali nismo morda nekoliko pozabili, da je pa prvo v vsem socialnem delu vendarle vzgoja? Zakaj brez vzgoje bo imelo vse drugo delo le malo uspeha. Potrebna je izobrazba, a sama izobrazba ne da požrtvovalnosti, ne da solidarnosti, ne da čuta za skupnost. Izobrazba zagotovi gospodarski napredek poedincem, izobrazba je imenitno pomagalo gospodarskega egoizma, izborna sredstvo kapitalizma, toda altruizma, vzajemnosti, in sicer požrtvovalne vzajemnosti, sama izobrazba ne daje. To zadostno izpričujejo tudi črne bukve našega ljudstva. Izobrazba nam je dajala oderuhe: trgovce, ki so izsekavali ljudske lesove, štacunarje, ki so prodajali ljudstvu slabo blago, gostilničarje, ki so jih zastrupljali s špiritom. Tudi organizacija brez vzgoje ne zmore mnogo, ali pravzaprav, brez vzgoje trajna, zares s socialnim duhom prepojena organizacija niti mogoča ni.

In kaj bi pomagalo, ko bi izobrazba in organizacija tudi usposobila ljudstvo za gospodarski boj, če pa ta boj ne bi bil obenem boj za večnost? Naš ideal more biti le ljudstvo, zdravo, krepko, gospodarsko napredno in ki, stoječ na rodni grudi, ne izgubi izpred oči večnih ciljev, marveč presoja vso pozemeljsko blaginjo — sub specie aeterni! A poglejmo spet v zgodovino našega ljudstva! Ali ni veljala do zadnjega časa skoraj splošno med našim ljudstvom tista žalostna enačba: izobrazba = liberalizem?

Brez izobrazbe treba vzgoje, a z izobrazbo treba še posebne vzgoje! Sicer bi se moglo zgoditi, da bi organizirali ljudstvo za nasprotnike božje!

V gospodarski in politični organizaciji je torej treba spet bolj poudariti — krščansko načelo. Saj o tem med nami ni dvoma: resnično, trajno vzgojo za vse boje življenja more dati le krščanstvo, in sicer tisto krščanstvo, ki je je Kristus izročil Cerkvi, večne resnice in vsemogočna sredstva katoliške Cerkve.

Brez ideala ni nobene trajne tvorbe. Dejanja človeška vodi misel, smoter, ideal. Svoj ideal ima kapitalizem — čim večje bogastvo; svoj ideal socialna demokracija — komunizem, kjer naj bo vse vseh; svoj ideal mora torej imeti tudi naše socialno delo — resnično blaginjo ljudstva. A kje je resnična ljudska blaginja? Potrebna je splošno materialna blaginja, potreben torej gospodarski napredek, recimo tudi, potreben dandanes gospodarski boj;

a vse to še ne jamči resnične blaginje; vsemu temu treba še нравne vsebine, verske ideje, po tisti večni besedi: »Blagor ljudstvu, čigar gospod je Bog njegov!« (Ps. 143, 15). — —

Drugi veliki boj, ki se bije dandanes, je politični, narodni boj. Narodi so se naveličali robovati drugim; vsak bi rad dobil svoje mesto na božjem svetu, kjer bi svobodno razvijal svoje osebine ter svojo kulturo. Ta boj je torej boj za narodne pravice, za narodno avtonomijo, za nujne pogoje kulturnega razvoja.

Ali je ta boj boj za večnost?

Absolutno dobro tudi narodnost ni, torej tudi boj za narodnost ni naravnost boj za kaj absolutnega in večnega. To je le brezumna misel narodnega radikalizma, ki mu je narodnost počelo vsega, kar je dobrega. A če ni narodnost absolutno dobro, je vendarle veliko dobro, in boj za narodnost je tudi neki boj za pogoje boju za večnost.

Za vse, zakar ima kdo pravico, se sme tudi boriti. Ker ima torej narod kakor vsako svobodno bitje pravico do bitja in razvoja, se sme tudi boriti za svoje bitje, za svojo samoohrano, za svoj razvoj, za svoj napredek. Kdor se lehkomišelnost narodu izneveri, njega zvestoba je tudi sicer dvomljiva.

Narodnost obsega domač jezik, ljudsko čud, ljudske tradicije, kulturno dediščino, poezijo, umetnost, literaturo, svojsko mišljenje, običaje, нрав, vero. Tega torej nikakor ni malo in narodnost se ne da sleči, kakor se sleče obleka. Seveda so med temi nekatere prvine, ki niso narodu tako svojske, da bi jih drugi narod ne mogel imeti. Krščanska vera n. pr., ki jo imamo Slovenci, je katoliška, torej je za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec — brezverec docela tuj, in mu v ničemer več ne moremo prav zaupati. Vera nam je torej tudi kot narodna dedina draga, kot svetinja dedov naših ljuba, kot vera naših mater mila. Isto pa velja o narodnih svojinah. Človek, ki ne bi izrastel iz naroda, bi imel v mnogočem okrnjeno mišljenje in čuvstvovanje, zamorjeno, mrtvo srce. In čim več dobrih, zlahtnih svojin ima narod, tem večja je izguba, če se človek narodu odtuji.

Boj za narodnost je torej boj za dragocene dobrine. In kakor boj za resnične dobrine ne nasprotuje boju za večnost, marveč mu lahko služi, tako tudi narodni boj.

Da, boj za narodnost je časih naravnost boj za večnost. Ako grozi narodu tujec, ki ga izkuša obenem ne le gospodarsko

uničiti, ampak tudi npravno izkvariti, versko razkrojiti, tedaj je boj za narodnost mnogo več ko boj za jezik, boj za narodne svojine, boj za narodno kulturo; tak boj je boj za narodeve večne dobrine, boj za večnost. In ali se ne godi dandanes tako, ko izkuša tujec tuintam ljudstvo z alkoholom fizično otopiti in z brezverstvom npravno ubiti?

Boj za narodnost je torej upravičen, toda ne vsak boj. A kaj gledamo dandanes? Narod zoper narod — odločuje pa v boju večina in moč. Večina je pravica, pravica je moč. Tudi v politiko se je zanesel darvinizem. V boju za obstanek odločuj le sila močnejšega! Narodi so izgubili zmisel za npravno načelo, izgubili zmisel za versko načelo. Npravno načelo je: vsak narod ima pravico braniti svoje, a nobeden ne sme drugemu delati krivice. Versko načelo pa je: Vsi narodi morajo moliti k istemu Bogu »Oče naš!«, zato bi morali biti vsi narodni boji le tekme bratskih narodov, ki bi imeli poleg vseh osebin živo zavest višje skupnosti. Božja previdnost je dopustila diferenciacijo narodov, ne da bi narodi uničevali drug drugega, ampak da bi narodi v medsebojni tekmi razvijali svoje sile in svoja svojstva ter bi tako iz te tekme vzniknila kultura v vsej mnogoličnosti in blagovitosti. A ta kultura naj bi služila vsem; vsi narodi naj bi se veselili nje sadov ter naj bi tako zdravi in močni vodili svojce k večnim ciljem človeškega bitja in žitja.

Zato spet sledi: tudi v političnih, narodnih bojih treba bolj poudariti — krščansko načelo. Krščansko načelo, pravimo; saj je filozofija izvun krščanstva izgubila tudi načela. Krščanski narodi naj bi se vendar zavedali krščanskih načel o narodnosti, o narodnem boju, da bi tako našli tudi skupna tla za skupno delo. Zlasti bi pa moral manjše narode že nagon samoohrane siliti na to, da bi bili glasniki krščanskih načel. Mogočni narodi bodo uspeli tudi v nasilnem boju, slabotnejši narodi morajo v takem boju propasti. Darvinizem, prenesen v narodne boje, mora prejalislej majhne narode docela ugonobiti. A materialistični darvinizem bo ugonobil tudi narodnostne države. Kako naj prospeva država, če divjajo v njej nasilni boji narodov, brez čuta vzajemnosti, brez zmisla za skupnost? Naša Avstrija je zgled take države. Ako ne bodo našli državniki nekaj skupnega, kar bi narode edinilo za skupno delo, se bo vse izprevrglo v divji metež. A kaj naj bo to, kakor neka skupna ideja? Nekdaj je edinila avstrijske narode habsburška ideja. Potem jih je edinila tista misel o življenjskem

pomenu Avstrije, misel, ki jo je menda sam Palacky povzel v besede: Ko bi Avstrije ne bilo, bi jo bilo treba ustvariti. Ta ideja je že za mnoge izgubila moč, ona je sploh največ moči črpala iz verske ideje. Ako torej ne oživimo v avstrijskih narodih verske ideje, verskega načela, tedaj ni ničesar več, kar bi jih družilo, tedaj ni več nobene sredotežne (centripetalne) sile, in sredobežna (centrifugalna) sila narodnostne ideje bo Avstrijo počasi, a gotovo raztrgala.

Krščansko načelo je življenjski princip za avstrijske narode in za Avstrijo! — —

A še nujnejša je živa zavest krščanskih načel v tretjem, najhujšem in najusodnejšem boju naše dobe.

Poleg gospodarskega in narodnega boja se bije dandanes še drugi boj, verski boj: boj med vero in nevero, boj med krščanstvom in modernim poganstvom, boj med nadnaravno religijo in pozitivizmom, boj med teizmom in ateizmom.

Ta boj je kulturni boj, boj za kulturo. Moderna kultura je po svojih najlepših in najboljših prvinah krščanska. Iz krščanstva so vzniknile moderne kulturne ideje o svobodi in pravicah osebnosti, o socialnosti in človekoljubju, o socialni skrbi za uboge in trpine, iz krščanstva najvišja socialna ideja, da so »ljudje vsi bratje, bratje vsi narodi«. Brez krščanstva bi bile te ideje le prazne in mrtve fraze. Zato je moderni boj zoper krščanstvo boj zoper bistvo človeške kulture!

A ta boj je obenem tudi naravnost boj za neumrljivost in zoper neumrljivost, za večnost in zoper večnost, za Boga in zoper Boga.

Ta boj se bije tudi pri nas v Avstriji: bije se v literaturi, bije se v politiki, bije se v vsem javnem življenju. Celó v ljudsko zbornico so zanesli judje in svobodomiselní celo vrsto kulturnobojnih načrtov. In zdi se, da se tudi resnobe tega boja avstrijski narodi malo zavedajo. In vendar je ta boj boj za zmisel življenja, za vsebino življenja, za cilje življenja, zares boj za »biti ali nebiti«. Kaj bi pomagala vsa politika, kaj vse socialno delo, ako bi se nasprotnikom posrečilo zmagovito izvojevati taj boj? Večnih ciljev ne more dati ne narodnost, ne gospodarska moč, ne narodno bogastvo!

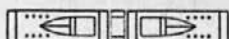
Zato tretjič pravimo: tudi v vsem javnem življenju moramo spet bolj poudariti krščansko načelo. Zadnji, skrajni čas je, da se vzdigne vse krščansko ljudstvo na obrambo svoje svobode.

Kar nameravajo svobodomiselci, to je »laizacija« države, to je razkristjanjenje vsega javnega življenja, razkristjanjenje najvažnejših socialnih ustanov: zakona in šole, po teh pa razkristjanjenje tudi zasebnega življenja. Čas je, da poudarimo svoje načelo: Narodi niso v državi, da bi jim država teptala vestno prepričanje in gazila sveto svobodo, marveč da jim brani svobodo, da jim štiti pravice, da jim pomaga uveljavljati najvitalnejše težnje. Če je zakon krščanskemu ljudstvu svet, bodi svet tudi državi. Država se ne dotikaj krščanskih načel, temveč le jamči tem načelom svobodo. Če je šola krščanskemu ljudstvu ustanova za izobrazbo in vzgojo, država ne zatiraj v šoli tistih načel, ki so krščanskemu ljudstvu edinovzgojna, temveč štiti svobodo krščanske vzgoje proti nakanam brezbožnih poedincev. Čemu bi krščanski narodi krvaveli za državo, ako jim država krati to, kar je njim življenje? Seveda pravijo, da se časovni tok ne da vzdržati in čas da bo prinesel prejalislej tudi »laizacijo«. Toda to je fraza, ki naj bi le ulenobila in v dremež zazibala narode krščanske. Kristus je časovni tok zaobrnil: iz prvotnega prelepega stanja se je bilo sčasoma razvilo po človeški zlobi najgrše poganstvo, Kristus je dal času nasprotni impulz in iz poganstva se je razvilo še od prvotnosti lepše krščanstvo. In to prestvarjajočo moč ima krščanska ideja še vedno. Treba je le, da se je krščanski narodi zavedo ter jo uveljavijo kot življenjski princip v vsem delovanju. Treba je le krščanskim narodom več zavesti, več moštva, več božjega zaupanja in božjega poguma. Treba jim je zavesti, da se bije boj zares za ognjišča in svetišča — *pro aris et focis!* —; treba jim je več moštva, ki si ne da dušiti svobodnega prepričanja; treba jim je več božjega zaupanja, ki ne računa le s politiko človeške modrosti, ker ve, da proti božji moči ničesar ne zmorejo človeške nakane; treba jim je več božjega poguma, ki se ne straši nobenih težav, ampak gre neustrašeno v boj, z veselo zavestjo, da po divjem metežu človeških blodenj končno vendarle zmagovito prodre krščansko načelo. Treba je vere — v tem boju propadejo le narodi »*modicae fidei*«, le *maloverni*!

Zdi se zares, da se je približal Avstriji — veliki moment. Skoraj se bo odločilo, ali bomo šli po poti francoskega jakobinstva v robstvo, ali pa po poti krščanske svobode k pravi blaginji in k večnim božjim ciljem!

Na razpolju smo. Sovraštvo zoper Cerkev, zoper Kristusa, zoper Boga vedno ošabneje dviga glavo. Zato pa mora tudi

krščansko ljudstvo prevzeti vedno bolj plameneča ljubezen do Boga, do Kristusa, do Cerkve, in če je boj, bodi boj kakor boj za bitje ali nebitje, do zadnje srage, do zadnjega utripa! Svobodomiselca podžiga blazen fanatizem človeškega napuha, krščanske narode podžigaj nepremagljiva vera v Nepremagljivega! »To je zmaga, katera premaga svet, naša vera« (1, Jan. 5, 4).

Kulturnobojni načrti.

Dr. Josip Gruden.

I.

Sovražne sile ne mirujejo. Zdajpazdaj se sredi meteža in zmede našega parlamentarizma pojavi kak predlog, ki kakor blisk osvetli protiversko smer mnogih obstoječih strank in frakcij in priča, da se pri njih bude želje po kulturnem boju. Spričo mnogih drugih perečih vprašanj, ki so sedaj na dnevnem redu, sicer ni pričakovati, da bi ti predlogi že v bližnji bodočnosti prišli v državnem zboru na dnevni red. Vendar jih tudi ne gre prezirati ali omalovaževati. Z veliko vztrajnostjo in doslednostjo se že celo desetletje spravljajo v ospredje in vse kaže, da bodo prejalislej razvneli našo javnost. —

Splošno je videti, da bode boj veljal dvema glavnima stebroma krščanskega družabnega reda: zakonu in šolstvu.

Glede zakona razna društva in parlamentarne skupine izza l. 1901. spetinspet poudarjajo potrebo reforme avstrijskega zakonskega prava. V mesecu oktobru imenovanega leta sta sprožila to vprašanje poslanca Vogler in Tschann, potem se ga je poprijelo prostozidarsko »Kulturnopolitično društvo« (»Kulturpolitische Gesellschaft«), ki je l. 1905. sklicalo v ta namen posebno enketo. Novejši čas je skrbelo zlasti »Društvo katoliških ločencev« (»Verein der Katholisch Geschiedenen«) in za njim »Društvo za reformo zakonskega prava« (»Eherechtsreformverein«), da si pridobi poslance, časnike in čim širše sloje ljudstva za svoje namene.

V kateri smeri naj se izvrši nameravana reforma? O tem nas pouče predlogi, ki so bili stavljeni v državnem zboru meseca julija 1911. Tri parlamentarne skupine: svobodomiselci (Ofner,

Zenker), socialni demokratje (Leuthner, Wutschel in tovariši) in nemški liberalci (dr. Mühlwert) so vložili svoje predloge, ki se pa v bistvenih točkah strinjajo. Najobsežnejši je socialnodemokratični predlog, ki zahteva »naj se predloži parlamentu v šestih mesecih načrt postave o preosnovi določeb splošnega državljankega zakonika o zakonskem pravu, in sicer v tem zmislu, da bode zakonsko pravo za vse državljane brez verske razlike enakomerno urejeno, da se uvede obligatni civilni zakon in da se črta § 111. drž. zakonika (ki določa za katoličane nerazrušnost zakonske zveze). Enako naj se predloži načrt postave, ki izroča upravo rojstnih, poročnih in mrljskih zapisnikov političnim oblastim, in slednjič načrt postave, ki določa snovanje in zastopstvo župnijskih občin (Pfarrgemeinden) v dopolnilo zakona z dne 7. maja 1874 o vnanjih pravnih razmerah katoliške Cerkve.« — Izgotovljen načrt, ki ga socialni demokratje tu zahtevajo, so predložili skoraj ob istem času svobodomiselnici. Težnje obeh frakcij so iste; odpravijo naj se iz državljankega zakonika zadržki: višjih duhovniških redov, slovesne redovne obljube, verske razlike (med kristjani in nekristjani), zakonske vezi (§ 111.) in slednjič paragrafi, ki urejajo ženitev židov; uvede naj se obligatni civilni zakon in izroči uprava matrik političnim oblastim. Predlog nemških liberalcev zahteva le, naj se iz državljankega zakonika odpravita §§ 63. in 111. Prvi odreka veljavnost ženitvam duhovnikov in redovnikov, drugi določa, »da se more zakonska zveza med katoličani le vsled smrti enega izmed zakoncev razdružiti«. — Iz teh predlogov je dovolj jasno, kakšnim namenom naj bi služila nameravana reforma zakonskega prava.

Kako je načeloma presojati reformne zahteve?

Najprej je treba poudarjati, da avstrijsko zakonsko pravo ne odgovarja povsem katoliškim načelom, da tudi ne sestoji iz modernih, našim razmeram prikladnih postav, temveč je zastarel preostanek iz jožefinske dobe.

Za časa cesarja Jožefa II. so nekateri njegovih dvornih bogoslovcev in kanonistov obnovili zmotno podmeno Melhiora Cana, češ da se pri zakonu da ločiti zakonska pogodba od zakramenta. Prvo ureja država, kakor ureja druge civilne (kupne in darilne) pogodbe. Cerkvi pa pristojna le pravica, da tej pogodbi s svojim blagoslovom vtisne zakramentalni značaj. Ta nauk je zelo ustrezal nameram cesarja Jožefa, ki ga je takoj praktično izvršil stem, da je vzel Cerkvi postavodavno in sodno oblast v zakonskih

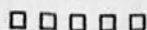
rečeh in jo po svoje uredil s patentom (Ehepatent) z dne 16. januarja 1783. Vse glavne točke jožefinskega zakonskega prava pa so bile l. 1811. sprejete v splošni državljanski zakonik in so še danes pri nas v veljavi. —

Avstrijsko zakonsko pravo je torej častita starina iz dobe, ko je policijska država vsak pojav samostojne cerkvene oblasti dušila in morila, ko se je vmešala v najintimnejše zadeve vesti in jih hotela po svoje določevati. Zato je pri našem zakonskem pravu napačen že princip, na katerem sloni. Prvi paragraf drugega poglavja, ki določa pojem zakona (§ 44.), pravi namreč: »Družinske razmere se ustanove z zakonsko pogodbo.« Zakon se smatra torej za navadno civilno pogodbo in vendar je vse kaj drugega kakor to. Pri civilnih pogodbah pogodnika sama določata predmet, obliko, trajnost, pravne posledice, pri zakonu je že vse to dano. Pogodbe se morejo sporazumno razrušiti, kakor so se sporazumno sklenile, pri zakonu sicer privoljenje ustvari zakonsko zvezo, a potem volja zakoncev ne vpliva več na njen obstoj: zakon ostane neporušen do smrti. — Le to smemo priznati, da se zakon sklepa po načinu pogodbe, ker je treba zakonskega privoljenja, a kar potem sledi, to je trajno pravno razmerje med možem in ženo, ki ustvarja najintimnejšo življenjsko zvezo in obsega najvažnejše potrebe človeškega duha. Zato so celo moderni pravniki na enketi »Kulturno-političnega društva« zakon mnogo bolj imenovali »etiško in socialno ustanovo«.

Pa tudi po vsebini je avstrijsko zakonsko pravo le medel snimek cerkvenega prava. — Cesar Jožef II. sicer ni priznaval samostojne cerkvene oblasti, pa je vendar hotel imeti krščansko državo in je sprejel v svoj »patent« marsikatero določbo, ki varujejo katoliški značaj zakona, n. pr. da duhovniki, ki so prejeli višje redove in redovniki, ki so storili slovesne obljube, ne morejo skleniti veljavne zakonske zveze, da kristjani ne morejo skleniti zakona z nekristjani (židi ali pogani), da je veljavna zakonska zveza nerazdružljiva. Vse te določbe so se sprejele tudi v splošni državljanski zakonik (§§ 63., 64. in 111.). Prav ti paragrafi pa so sedaj predmet najhujših napadov in vsi predlogi zakonskih reformatorjev merijo nato, da se črtajo iz državljanskega zakonika. — V mnogih drugih določbah pa naš državljanski zakonik ne stoji na stališču cerkvenega prava, ampak se deloma od njega oddaljuje, oziroma cerkvene predpise celo poostruje. Naj omenim tu le značilni § 58. (»impraegnatio sponsae a tertio«), ki daje zakon-

skemu možu pravico, da zahteva razveljavljenje zakonske zveze. Ali ne tepta ta določba priznane nerazrušnosti zakonske zveze? Nedoslednost državljanskega zakonika se kaže še jasneje v naslednjem paragrafu (59.): »Vse druge zmote zakoncev, kakor tudi vse prevare glede pričakovanih ali dogovorjenih pogojev ne nasprotujejo veljavnosti zakonske pogodbe.« Kakor da bi bila »zmota«, ki jo omenja § 58., najbridkejša razočaranje, ki more zadeti zakonskega moža? Menda jih je še mnogo drugih, ki globlje posegajo v življenje. — Strožji, kakor cerkveno pravo je naš zakonik vtem, da ne pusti pri sklepanju zakona staviti nikakih pogojev. In vendar bi se prav tu lahko vstavile mnoge olajšave. Zlasti bi se s priznanjem pogojev zabranile mnoge goljufive prevare, ki sicer ne morejo omajati veljavnosti zakonske zveze. — Tudi glede zakonskih zadržkov: zmote in zločina so paragrafi državljanskega zakonika tesnosrčnejši od cerkvenega prava.

Ni dvoma torej, da je naše zakonsko pravo potrebno reforme. Seveda se mora ta reforma izvršiti v soglasju s cerkvenim pravom, vsaj tako, da mu ne bode naravnost nasprotovala. Ko se je l. 1905. zahteva po reformi državljanskega zakonika posebno naglašala, je sedanji minister za nauk in bogočastje, Maks pl. Hussarek v dunajski reviji »Österreichische Rundschau« (1905, zv. 25.) prav umestno poudarjal omenjeno nasprotje med našim zakonikom in cerkvenim pravom in opozoril na točke, kjer bi mogla pametna reforma zastaviti svoje delo. — Pripomniti je še, da se prav sedaj vrši v Rimu kodifikacija novega cerkvenega prava. Doslej objavljeni odloki (»Ne temere«) nam dajejo opravičeno upanje, da se bode marsikaj zastarelega odpravilo in da se bodo v polni meri vpoštevale sedanje cerkveno-politične razmere. V kratkem dobimo torej popolnoma moderno pravo, ki bode sicer varovalo krščanske nazore o zakonu, a vendar ustrezalo opravičenim zahtevam sedanjega časa. — Želeti je le, da bi se tudi naš državljanski zakonik očistil jožefinskih preostankov in se prilagodil v tem zmislu našim potrebam. Tako reformo bi gotovo večina katoliškega ljudstva z veseljem pozdravila.

Ker je Avstrija paritetična država, presoja naš državljanski zakonik le katoliške zakone po zgoraj omenjenih paragrafi. Protestanti imajo svoje posebno zakonsko pravo (§ 115.—122.), prav-

tako židje (§ 123.—136.). Poslednje popolnoma soglaša z versko-narodnim talmudskim pravom in se kar najbolj prilagodi židovskim nazorom o zakonu. Enketa »Kulturno-političnega društva« je morala priznati, da so določbe našega državlanskega zakonika o židovskih zakonih »izredno velik privilegij«, kakršnega katoličani, ki so vendar v Avstriji v pretežni večini, nimajo. Zanimivo pa je, da se predlogi zakonskih reformatorjev ne obračajo toliko proti tem izjemnim židovskim privilegijem, temveč le proti določbam, ki varujejo katoliški značaj zakona. Le v predlogu svobodomiselcev se zahteva, naj se črtajo §§ 123. do 136., vsi drugi predlogi pa obračajo svojo ost le proti § 63. (neveljavnost zakonske zveze duhovnikov in redovnikov) in § 111. (nerazdružljivost zakona). Na omenjeni enketi se je celo poudarjalo, da se vsled reforme zakonskega prava ne sme poslabšati pravno razmerje nekatoliških kristjanov, židov in brezvercev. Torej le katoliškim načelom velja boj. Iz tega že sledi, kako je soditi o zahtevah po enotnem zakonskem pravu za vse državljane, ki jih naši reformatorji vedno ponavljajo.

Tu se je treba ozirati posebno na avstrijske razmere. V naši državi so pravno priznane razne konfesije, jim zagotovljeno svobodno bogoslužje in svobodna uprava notranjih zadev (§ 15. državne temeljne postave iz l. 1867.). Vse konfesije pa imajo sklepanje zakona za verski obred in se pri tem več ali manj ravna po svojih verskih predpisih. Ako država noče kršiti njihovega prepričanja, se mora postaviti na isto stališče in zakone presoјati po njihovih načelih. — Seveda nimajo vse verske ločine tako razvitega zakonskega prava, kakor ga ima katoliška Cerkev, in tudi ne dajejo dovolj poročstva za nepristransko presoјanje zakonskih reči. Zato bode treba za nekatoliške kristjane, za žide in take osebe, ki ne pripadajo nobeni priznani verski družbi, sestaviti civilno zakonsko pravo, pri katerem se po zmožnosti vpoštevajo njihovi nazori. — In tudi če bi država ne hotela priznati zakramentalnega značaja katoliškega zakona in prepustiti njega urejevanje cerkveni oblasti, ampak bi ga imela le za socialni organizem, ki je važen za državno življenje, in ga po svoje urejala, vendar moramo vsaj to zahtevati, da se pri postavoјaji in presoјanju katoliških zakonov popolnoma prilagodi cerkvenemu pravu, ki vse katoličane v vesti veže.

Zahteva enotnega zakonskega prava za vse konfesije ne pomen drugega kakor razkristjanjenje zakonske zveze.

Tega tudi zakonski reformatorji ne taje. Na znani enketi se je poudarjalo, »da v sedanjem času in ob sedanjih kulturnih razmerah verski moment ne sega več tako globoko v socialno življenje, da bi določeval tako važno in vse življenjske razmere obsegajočo napravo, kakor je zakon. (!) Raznoličnost zakonskega prava, ki jo povzroča konfesionalno stališče, je podobna razvalini, ki se je iz davno minolih vekov ohranila do naše moderne dobe«...

In kdo tako oblastno govori? Nekaj tisoč mož, ki so se združili, da vznemirjajo vso javnost s svojimi zahtevami po odpravi § 111. Kadar javno nastopajo, tedaj pač hočejo vplivati z visokimi številkami, češ 200.000 katoliških ločencev je v Avstriji in 38.000 jih je na Dunaju, katerim državljanski zakonik brani ustvariti si novo ognjišče. Toda krščanski časopisi so ugotovili, da so te številke štirikrat previsoke. — In tudi ko bi bile resnične, stoji na drugi strani ogromna večina krščanskega ljudstva, ki ima zakon za nedotakljivo versko svetinjo. Gornja sodba je pač zelo krivična in frivolna.

Po teh premisah je lahko posneti, kaj velja o obligatnem civilnem zakonu, ki naj bi ga država uvedla.

Cerkev takemu zakonu ne priznava prav nobene veljave in nikakih pravnih posledic, ker le sebi prilastuje oblast določati, v kakšni obliki in pod katerimi pogoji naj se sklepajo zakonske zveze. Ako se vzlic cerkvenemu protestu civilni zakon kje uvede, stem država popolnoma neopravičeno posega v področje in pravice katoliške Cerkve.

Tudi ne gre sklepanja zakona pred civilno gosposko proglasati za golo formalnost, češ »da smejo zakonci potem, ko so sklenili zakon pred svetno gosposko, prositi za svojo zvezo tudi cerkvenega blagoslova«.

Ako se uredi zakonsko pravo zgolj s političnega ali državljanskega stališča in se izključi vsak ozir na verski moment, tedaj ni drugače mogoče, kakor da bode prišlo v posameznih slučajih do hudega nasprotstva. Mnogi zakoni bodo pred Cerkvijo veljavni, pred državo pa neveljavni in obratno. — Posebno je še vpoštovati, da država včasih zgolj iz zunanjih političnih razlogov, ki niso s krščansko idejo o zakonu v nobeni zvezi, ovira sklepanje zakonov. Tako so n. pr. po našem sedanjem pravu neveljavni zakoni mladoletnih, ki so bili sklenjeni brez dovoljenja staršev ali varuhov, potem zakoni, ki niso bili postavno oklicani itd. Taki bi ne mogli skleniti veljavnega civilnega zakona in vsledtega bi

jih tudi Cerkev ne smela poročiti, dasi jim je morda zakon vestna dolžnost. Država jih v takih slučajih sili, da žive v nenravnem konkubinatu.

Vsi moderni reformni predlogi izvirajo iz napačnih nazorov o zakonu. Socialnim demokratom je zakon le zasebna pogodba dveh oseb različnega spola, ki javnosti prav nič ne briga in se poljubno lahko razruši (»svobodna ljubezen«); liberalcem je javno-pravna civilna pogodba, ki jo ima urejati in presojsati le država. Nihče izmed teh pa pri zakonu ne vpoštevata verskega momenta, čeprav tako globoko temelji v masi ljudstva in tisočletni zgodovini človeštva. — Mnogostranski pomen zakona lepo osvetljuje Tomaž Akvinski rekoč (contra gentiles lib. 4. c. 78.): »Zakon ima pomen za vzdrževanje in razmnoževanje človeškega rodu, pa tudi za politično organizacijo, za državo, kakor za Cerkev, ki je družba vernikov. Zato urejajo zakon raznotere postave.« Cerkev priznava politični pomen zakona stem, da prepušča državi urejevanje vseh civilno-pravnih posledic zakonske zveze n. pr. glede dote, pravic potomstva, dedinske pravice itd. Zase zahteva postavodavno in sodno oblast le glede onih reči, ki so v tesni zvezi z zakramentalnim značajem zakona, kakršne so: razdiravni zakonski zadržki, oblika sklepanja, sodba o veljavnosti ali ničnosti zakonske zveze, ločitev zakona. Ta pravica ji gre pa tudi po avstrijski temeljni postavi, kjer določa član 15., »da vsaka postavno priznana cerkev in verska družba svoje notranje zadeve samostojno upravlja«. Uprava zakramentov in med njimi tudi svetega zakona, je gotovo taka notranja zadeva. — O civilnem zakonu pa še vedno velja sodba, ki jo je izrekel l. 1868. slovenski poslanec Lovro Pintar v državnem zboru: »Ako se nahajajo v Avstriji ljudje, ki niso ne katoličani, ne razkolniki, ne protestantje, ne židje, naj država te ljudi zbere in zanje napravi civilni zakon. Katoličani, razkolniki, protestantje in židje ga ne potrebujejo.«

Acta Martyrum.

Zgodovinsko-literarna študija.

J. Samsa (Dunaj).

I. Moderna kritika in hagiografija.¹

Načelo: »Catholica sunt, non leguntur — kar je katoliško, tega ne beremo«, je veljalo precej dolgo tudi v klasični filologiji. Odkar sta humanizem in renesanca proglasila staro pogansko kulturo za cilj, ki ga moramo iskati, je zavladata kultura forme, zunanje oblike, a kultura ideje, vsebine, se je prav z začetkom humanizma začela zanemarjati; beseda »klasičen« pomenja do danes neko fleče, a trajno nasprotje s pojmom »krščanski« in »katoliški«. Humanisti so dvignili študij klasičnega slovstva v izrazitem nasprotju do starokrščanske literature, to nasprotje ali vsaj omalovaževanje pa so podedovali moderni filologi. Saj je ravno največji sedaj živeči klasični filolog Wilamowitz pl. Moellendorf hud nasprotnik starokrščanske literature. Ko pa je klasičnim filologom začelo poganske tvarine zmanjkovati, so se začeli vendar zanimati tudi za proizvode krščanskega duha. Že leta 1866. je začela dunajska akademija znanosti izdajati latinske cerkvene pisatelje; z modernim kritičnim aparatom opremljena zbirka ima naslov: »Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum«; dosedaj je izšlo 48 zvezkov. Leta 1883. pa je začel berlinski profesor cerkvene zgodovine Adolf Harnack priobčevati starokrščanske tekste in kritične razprave o teh tekstih pod naslovom »Texte und Untersuchungen zur altchristlichen Literatur«; te kritične grške tekste, ki jih je v Harnackovi zbirki izšlo že 30 zvezkov, je pričela izdajati Berlinska akademija znanosti leta 1899.; do danes imamo že 16 zvezkov grških cerkvenih pisateljev. Ker je v teh izdajah porabljen ves rokopisni material, ki je bil izdajateljem dostopen, kritičnemu teologu Mignejeva patrologia ne more več zadoščati.

Prvi, ki se je izključno kot klasični filolog temeljiteje pečal s starokrščanskimi literarnimi proizvodi, je bil Hermann Usener, profesor klasične filologije v Bonnu († 21. oktobra 1905). Njegov učenec Ludvig Radermacher, profesor klasične filologije na du-

¹ Spisi o življenju svetnikov (ἡagiος — ἡγιασμένος).

najskem vseučilišču, je izdal lansko leto slovnico novega zakona.¹ Usener smatra starokrščansko literaturo samo kot pripomoček za temeljitejše razumevanje klasičnega slovstva. »Čas je,« pravi v spisu o Pelagiji², »da se začne filologija tudi za te ostanke klasičnega veka zanimati in jih uporabljati pri obdelovanju svojega lastnega polja.« Ravno ta Usenerjev spis o Pelagijinih legendah, ki jih je kritični filolog po rokopisih primerjal, je postal nekak zgled, kako je mogoče v hagiografičnih spisih ločiti legendo in njen izvor iz poganskega kulta od zgodovinske resnice. Cela vrsta učenjakov je začela krščanske svetnike razlagati iz grških in pogansko-helenističnih krajevnih kultov. Tako: A. Dillmann o Ciriaku, Juliti in Juriju³; A. Wirth: Danaja v krščanskih legendah⁴, kjer Wirth grško bajko o Danaji in Perzeju zasleduje v raznih krščanskih legendah. Proti njemu je odločno nastopil C. Schmidt⁵. Najdalje v tej smeri je šel Anglež J. Rendel Harris⁶, ki pare krščanskih svetnikov razlaga kot kult grških dvojčkov Kastorja in Poluksa; poganskega izvora so mu: Florus in Laurus; Juda in Tomaž; Protazij in Gervazij; Speuzip, Melezip in Elazip; Cartul in Polijeukt; Sizinij, Martirij in Aleksander, Nabor in Feliks, Feliks in Fortunat, Feliks in Adaukt itd. Proti Harrisovemu pretiravanju in posploševanju je nastopil najboljši poznavatelj hagiografične literature bolandist Delehaye⁷, dalje A. Dufourcq⁸, P. Franchi de' Cavalieri⁹, ter H. Thurston¹⁰.

¹ Neutestamentliche Grammatik. Das Griechisch des neuen Testaments im Zusammenhang mit der Volkssprache. Tübingen 1911.

² Legenden der Pelagia. Festschrift für die XXXIV. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner zu Trier. Bonn 1879, str. I.

Drugi tozadevni Usenerjevi spisi so: Religionsgeschichtliche Untersuchungen. Bonn 1889—1899. — Beiträge zur Geschichte der Legendenliteratur. — Separatabzug aus den Jahrbüchern für protestantische Theologie. XIV. Jahrgang. 2. Heft. — Acta s. Marinae et s. Christophori. Festschrift zur fünften Säcularfeier der Karl-Ruprechts-Universität zu Heidelberg. Bonn 1886.

³ Sitzungsberichte der Berliner Akad. der Wissenschaften 1887, 339—356.

⁴ Danae in christlichen Legenden, Wien 1892.

⁵ Göttinger Gelehrte Anzeigen 1892, 867—889 in v *Analecta Bollandiana* 12 (1893) 295 sl.

⁶ *The Dioscuri in the christian legends*, London 1903. *The Cult of Heavenly Twins* (kult nebeških dvojčkov), Cambridge 1906.

⁷ *Analecta Bollandiana* 23 (1904) 427—32; 26 (1907) 332 sl.

⁸ *Revue de l'histoire des religions* 49 (1904) 403—406

⁹ Sss. Gervasio e Protasio sono una imitazione di Castore e Polluce? *Nuovo bolletino di archeol. crist.* 9 (1903) 109—126.

¹⁰ *The hagiography of the Heavenly Twins*, *The Month* 108 (1906) 202—207.

Sv. Kozma in Damijana tudi L. Deubner¹ smatra za naslednika grških Dioskurov (Kastorja in Poluksa), Lucius² pa ju spravlja v sorodstvo z grškim bogom Asklepijem. Obširen povzetek vsega, kar se je dosedaj o tem pisalo, podaja P. Saintyves³, ki našteva sledeče činitelje hagiografičnih legend: 1. Nagrobni napisi; 2. razlaga svetih podob⁴; 3. liturgični časi in liturgične priprave; 4. bajke in pripovedke v življenju svetnikov, hagiografične variante; 5. ljudske tradicije, razširjanje vesti o kakem čudežu, nagnjenje do nadnaravnega; 6. mitične tradicije.

Da je v četrtem stoletju, ko so na grškem vzhodu cele množice prestopale h krščanstvu, mnogo helenističnih običajev in navad in brezdvoma tudi mnogo verskih šeg prešlo v krščansko nazoranje, je psihološka nujnost. »Čudež bi bil,« pravi Ehrhard⁵, »če bi bile velike ljudske mase že v 4. in 5. stoletju tako globoko in popolnoma s krščanskim duhom prepojene, da bi bile vsak stik s helenistično kulturo in njenimi stvori izgubile. Das hätten nur Massenwunder bewirken können, und Massenwunder gibt es nicht.«

Toda to v svoji splošnosti gotovo dejstvo na posameznih svetnikih, ki so dosedaj veljali kot zgodovinske osebe, historično kritično dokazati, je stvar, ki ne zahteva samo temeljite filološko-historične izobrazbe in poznavanja helenistične dobe, ampak tudi

¹ Kosmas und Damian. Texte und Untersuchungen zur altchristlichen Literatur, herausg. v. Harnack, Leipzig und Berlin 1907.

² Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche, herausg. von G. Anrich, Tübingen 1904, str. 49–336. Pobjija ga Delehaye Anal. Boll. 24 (1905) 487 sl.

³ Les saints successeurs des dieux, Paris 1907, str. 97–282.

⁴ N. pr. Mabillon in Papenbrock razlagata osebo Veronike iz »vera icon« (εικών), prava podoba (Kristusova), ker srednjeveški pisatelji ne govorijo o svetnici Veroniki, ampak o »podobi, ki se imenuje Veronika«, tako Gerv. Tilberiensis okoli leta 1210.: de figura Domini, quae Veronica dicitur. Est ergo Veronica pictura Domini vera. W. Grimm (Die Sage vom Ursprunge der Christusbilder) pa razlaga ime Veronica iz Βερονίκη; tako je bilo namreč, kakor pripoveduje Janez Malala, bizantinski zgodovinar iz 6. stol., ime oni krvotočni ženi, znani iz evangelijskega poročila (Mat. 9, 20; Mark. 5, 25; Luk. 8, 43), ki je baje v Cezareji Gospodu dala postaviti spomenik. Prim. Wetzer und Weltes Kirchenlexicon III. Christusbilder (Hefeke).

⁵ Die griechischen Martyrien. Rede, gehalten bei der ersten Jahresversammlung der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straßburg am 6. Juli 1907. Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Straßburg, 4. Straßburg 1907, stran 8.

obširnega teološkega in cerkveno-zgodovinskega znanja. Zato ni čuda, da učenjaki drug drugega pobijajo; Grégoire¹ polemizira proti Harrisu, Deubner proti Luciju, Delehaye proti vsem skupaj.

Zato razlagata Delehaye² in Günter³, profesor v Tübingenu, postanek hagiografskih legend drugače. Ako imenujemo Usenerjevo razlago, ki se je je oprijela večina, kulturno-zgodovinsko, smemo razlago Delehayeja in Günterja, ki sta neodvisno drug od drugega prišla do precej enakih zaključkov, imenovati ljudsko-psihološko. Ta dva učenjaka trdita, da glavni vir svetniških in zlasti mučeniških legend ni grška mitologija in helenistična kultura, ampak starokrščanska ljudska fantazija, »ki dela po svojih lastnih receptih, ki zgodovinska dejstva po svoje okrašuje, nove podobe stvarja in si izmišlja najbolj čudne čudeže«. ⁴ Temu bo rad pritrdil, kdor se spomni na dejstvo, da ljudska fantazija, ki je razum ne kroti, kaj rada raztegne dimenzijo in predmete do skrajnjih mej. Saj je ljudstvo še danes tako. Saj je skoraj ni cerkve ali vsaj božje poti, kjer ne bi bilo med ljudstvom razširjene kake legende o svetniku, ki se tamkaj časti. Ljudstvo hoče vedeti kaj več o svetniku, ki ga časti že od pamtiveka, hoče ga spraviti v stik s svojo lastno zemljo. Izmisli si legendo: tu je živel, pomagal ljudem, naredil čudež, se prikazal, to so spomini nanj, vtis v kamen, kamor je stopil itd. ⁵

To je ljudska poezija. Ljudska domišljija hoče imeti hrane, če je nima, si jo naredi. Ni ga naroda, ki bi imel tako bujno domišljijo, kakor so jo imeli Grki; kdor pozna grško mitologijo, mi bo rad pritrdil. In v tistem velikem času, v 4. in 5. stoletju po Kristusu, ko so se pogani v celih množicah izpreobračali h

¹ Saints Jumeaux et Dieux cavaliers, *Revue del' Orient chretien* 9 (1904) 453—490; obširneje o krščanskem Kastorju in Poluksu piše Grégoire v *Bibliothèque hagiographique orientale* éditée par L. Clugnet, 9 zv. 1905. Toda prim. Delehaye *Anal. Boll.* 24 (1905) 505—507.

² Les legendes hagiographiques, *Revue des questions historiques* 37 (1903) 56—122. Razprava je izšla razširjena v knjigi z istim naslovom, Brüssel, 1905. 2. izd. 1906.

³ H. Günter, *Legenden-Studien*, Köln, 1906. Delehayevo knjigo imenuje Harnack v svojem govoru o protestantizmu in katolicizmu v Nemčiji (Berlin, 1907, str. 14) najboljše, kar se je dosedaj pisalo o življenju svetnikov.

⁴ Ehrhard, *Griech. Martyrien*, str. 9.

⁵ Ko sem šel na goro sv. Lovrenca (Studeno pri Postojni), so mi ljudje kazali vtis na kamnu, podoben vtisu človeškega kolena, in rekli, da je tu počival sv. Lovrenc, ko je nesel breme na goro.

krščanstvu in ko so zlasti na vzhodu novoperzijski kralji preganjali krščanstvo, je imela krščanska fantazija dovolj snovi za pretiravanje, kombiniranje in konfundiranje. Seveda mi v svojem materialističnem času, ko se v takozvani fini družbi skrbno izogibljemo verskih in konfesionalnih vprašanj, se le težko umislimo v čase prvega krščanstva, ko je verska ideja izčrpala vse človekovo zanimanje, ko je samo verska ideja tvorila vso vsebino tedanjega mišljenja. In ravno to dejstvo, da imamo v hagiografiji primeroma mnogo legendarnega gradiva, nam je dokaz, da je moralo biti tudi mnogo zgodovinskih oseb, ki so veljale za svete in tudi mnogo zgodovinskih mučeništev. Kajti domišljija ne ustvari ničesar novega, temveč samo to, kar že ima, spremeni, poveča, prenese na druge osebe in na druge kraje, razdeli in zopet sestavi v novo celoto. Stvar kritičnega razuma je, te stvore domišljije razstaviti zopet v njihove prvotne sestavine. Zanimiv slučaj, ki kaže delo ljudske fantazije, pripoveduje Delehaye.¹ Dva grška rokopisa (cod. Chigian. R. VI. 29 in cod. Messan. 29) slavita mučeniško skupino: Viator, Senator, in Cassiodorius. Viator je konzul Flavius Viator, sodobnik Kasiodorija; Senator in Cassiodorius pa je ena oseba, namreč znani izobraženi državnik Teodorika, Cassiodorius (umrl 575 po Kr.). Grški tekst te listine, ki je, kakor trdi Delehaye, nastala šele med 8. in 11. stoletjem, je neki Geroldus prestavil v latinščino in poslal papežu Viktorju III. (1086—87), češ da naj papež češčenje teh treh mučenikov odredi tudi v latinski cerkvi. Toda namera se mu ni posrečila, rimski martirologij teh svetnikov ne pozna.

In še tretji vir apokrifnih mučeniških aktov imamo: Krivoverni Arianci so delali propagando za svoje krivoverstvo tudi stem, da so z zmišljenimi akti dokazovali mučeništvo in svetništvo svojih privržencev, kar je dokazal Pierre Batiffol².

¹ V svoji razpravi St. Cassiodore, *Mélanges* Paul Fabre. *Etudes d'histoire du moyen-âge*, Paris, 1902, str. 40—50.

² *Etude d'hagiographie arienne. La passion de Lucien d'Antioche. Comptes rendus du congrès scient. internat. des catholiques tenu a Paris 2 (1891) 181—186; Parthénien de Lampsaque, Röm. Quartal schr. 6 (1892) 35—51. Toda prim. Anal. Bolland. 11 (1892) 471; 12 (1893) 75. Za arianskega svetnika prizna Luciana tudi P. Franchi de' Cavalieri, Di un frammento di una vita di Costantino, Studi e documenti di storia e diritto 18 (1897) 89—131. Bolj negotovo se izraža v Anal. Boll. 16 (1897) 520. Kakor trdita F. Vetter, Der hl. Georg des Reinbot von Durne. Mit einer Einleitung über die Legende und das Gedicht herausgegeben und erklärt, Halle 1896, stran*

Če se spomnimo še, da je bil zlasti v orientalskih hagiografskih legendah morda tudi gnosticizem merodajen in brez dvoma tudi novoplatonizem, ki ga je zlasti Jamblih († 330) modificiral v fantastičen sistem, smo našli bistvene činitelje, ki so bili pri postanku hagiografskih legend merodajni. Njihova tvoriteljica je ljudska fantazija, stvarina povečini in bistvu zgodovinska in verska. Ljudska fantazija pa tvori svoje slike svobodno, včasih drzno, odtod nezgodovinske legendarične poteze. Česar preprost človek ne razume, si po svoje razloži, ne umsko, kritično, ampak s pomočjo domišljije. Izmišljenih oseb ali velikih merodajnih dogodkov pa tudi v legendah ne najdemo. Legendarne poteze najdemo ali samo kot lokalne, ali pa manj važne, nebi-sivene, imena n. pr. takozvane reliquiae baptizatae. V starokrščanski literaturi moramo razločevati med uradno cerkveno literaturo, ki je imela značaj splošnosti (cerkveni pisatelji), in med popularno, ki je imela samo namen vzpodbujati in krepiti versko zavest. Da ta popularna literatura ni bila izbirčna v sredstvih, se nam pri nekritičnosti tedanjih časov ni treba čuditi. Pač pa je čudno, da se najdejo možje, ki hočejo veljati za resne znanstvenike, ki pa z občudovanja vredno površnostjo in nekim veseljem kakor n. pr. Geffcken, taje pristnost vseh mučeniških aktov. Zato o teh nekoliko več.

II. Kritika o mučeniških aktih.

Prvo obširnejšo izdajo martirijev so priredili v »Acta Sanctorum« bolandisti, jezuitje v Antwerpenu, pozneje v Bruselju, imenovani po začetniku tega ogromnega podjetja Bollandenu. L. 1668. je izšel prvi zvezek marca, zadnji pa leta 1894. kot prva polo-

I—CIX, in J. Friedrich. Der geschichtliche hl. Georg, Sitzungsberichte der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften 1899, 2, 159—403, je tudi sv. Juri arianski svetnik, češ da je istoveten z Jurijem iz Kapadocije, ki je bil nasprotnik sv. Atanazija iz Aleksandrije. O tem najslavnejšem mučniku grške cerkve je v novjšem času nastala cela literatura, a osebnost tega svetnika še vedno ni jasna, morda zato ne, ker cerkveni zgodovinar Evzebij, ki v svoji zgodovini (Historia ecclesiastica, 8, 5, ed. E. Schwarz) sicer pripoveduje o »možu z veliko svetno odliko«, ki je Dioklecijanov razglas zoper katoliške cerkve na javnem trgu v Nikodemiji raztrgal, a imena tega odličnega moža ne imenuje. Prim. Ehrhard, Griech. Mart. str. 27. Tradicija ve o njem samo to, da je bil znamenit vojak; upodabljajoča umetnost ga slika kot viteza, ki se bori z zmajem (simbol nasprotnika krščanstva).

vica drugega novembrskega zvezka. Leta 1882. so ustanovili bolandisti hagiografsko revijo »Analecta Bollandiana«, kjer priobčujejo popravke in dostavke, ki jih omogoči nov rokopisni material. Glavno delo na tem polju je prevzel že večkrat imenovani Delehaye.

Leta 1689. je Maurinec Ruinart priobčil izdajo mučeniških aktov v Amsterdamu, druga izdaja je izšla v Veroni leta 1713.

Razen bolandistov se peča v zadnjih letih še cela vrsta drugih učenjakov z hagiografsko literaturo; v Belgiji: J. B. Malou, nadškof v Brügge, Fr. Cumont, H. Grégoire; na Francoskem: Duchesne, Aubé, Bouriant, Viteau, Macler; v Nemčiji: H. Usener, O. v. Gebhardt (izdajal s Harnackom vred »Texte und Untersuchungen«), R. Abicht skupno s H. Schmidtom in C. Reicheltom, A. Wirth, B. Violet, J. Compagnaß, L. Deubner, M. Huber; v Italiji: F. Savio, P. Franchi de' Cavalieri, G. Mercati; na Grškem in Ruskem: Teoph. Joannu, A. Papadopoulos Kerameus, S. Seraphimov, Chr. Loparev, V. Vasiljevski, P. Nikitin; na Angleškem: M. Dunlop Gibson; v Ameriki: J. R. Harris, S. K. Gifford, Edg. J. Gootspeed. Ti možje so iz raznih velikih knjižnic (v Vatikanu, Parizu, Benetkah, na gori Atos, v Moskvi) spravili na dan nad 300 grških martirijev, t. j. daljših poročil o mučeništvu raznih svetnikov. Kako so se nam ti mučeniški akti ohranili? Prvo zbirko teh aktov je napravil že cerkveni zgodovinar Evzebij Cezarejski (265—340)¹; toda ta spis — *συναγωγή τῶν ἀρχαίων μαρτυρίων* — se nam je izgubil. Ohranil pa se nam je v Evzebiju del njegovih »palestinskih mučeništev«, ki jih je v letih 303—310 sam videl², ta del je dodan sedaj osmi knjigi njegove cerkvene zgodovine.

Večina mučeniških aktov se nam je ohranila le v menologijih: to so zbirke življenjepisov svetih mož, menihov, mučenicov, homilij za praznike; ti oddelki so urejeni po grškem cerkvenem koledarju, po dnevih, v katerih je grška cerkev obhajala spomin dotičnega svetnika. Tak obširen menologij (*μῆν* — mesec, *logium* — berilo) je imel Simeon Metafrast, visok bizantinski uradnik v desetem stoletju. Zbral je mučeniške akte, ki so mu bili dostopni, nekatere je tudi nekoliko predelal, odtod njegovo ime *μεταφράζειν* — predelati). Zato se moderna kritika mučeniških aktov peča

¹ Kritična izdaja E. Schwartz, Leipzig 1908.

² *σύγγραμμα περὶ τῶν καθ' αὐτὸν μαρτυρησάντων*. — Euseb. De martyribus Palaestinae. — Prim. Bruno Violet; Die palästinensischen Märtyrer des Eusebius von Cäsarea, Texte und Untersuchungen XIV 4 (1896).

tudi z vprašanjem, kakšne vire je imel Metafrast na razpolago in vkoliko jih je izpremenil.

Primerjanje raznih rokopisov iz raznih knjižnic je pokazalo, da je skoro vsem rokopisom vir ta Metafrastov menologij.¹

Kakšno nalogo ima kritika nasproti tem mučeniškim aktom? Predvsem s pomočjo prestav, katere imamo (latinska, staroslovenska), konstatirati pravilni, prvotni tekst. Tu treba seveda vpoštevati helenistični jezik, ki se v oblikah in skladnji zelo loči od klasičnega grškega jezika. Zato kritik ne sme biti prenašel in ne koj zavreči vsake oblike in konstrukcije, ki se mu ne zdi pravilna.²

Ko je tekst kritično ugotovljen, nastane vprašanje, je li to res zgodovinsko, kar nam tekst pripoveduje ali ne. In ravno tu je moderna kritika silno stroga in drzno destruktivna. Ako mučeniška listina pripoveduje o kakem čudežu ali o kaki viziji, je že to modernemu kritiku jasen »dokaz«, da je akt potvarjen. Tako ima *Martyrium Perpetuae et Felicitatis*³ dve viziji c. VII—X in

¹ Tak menologij (staroruski) ima tudi sinodalna knjižnica v Moskvi; bil je last metropolita Makarija († 1574). Peterburška arheološka komisija ga izdaja že od leta 1868., a še vedno ni ves izšel. Prim. R. Abicht, *Quellen-nachweise zum Codex Suprasliensis*. Archiv für slavische Philologie XVI, str. 140 sl., in njegove opazke istotam XVIII, str. 156 in 157. Tudi naš codex Suprasliensis je del takega meneja za mesec marec; en del tega rokopisa se nahaja v licealni knjižnici v Ljubljani, drugi del pa v Varšavi. Izdal ga je Miklošič: *Monumenta linguae Palaeoslovenicae e codice Suprasliensi Vindobonae* 1851.

² Tako je O. v. Gebhardt, ki je v Archiv für slavische Philologie 18 (1896) 156—171 objavil silno zanimivo mučeništvo Pionija, ki je bil mučen za cesarja Decija l. 250., napačno popravil nekoliko mest; v 6. pogl. se pripoveduje, da so prijatelji svetovali sodniku Polemonu, naj ne dovoli, da bi Pionija peljali v gledališče k zaslišavanju, kakor je ljudstvo zahtevalo, »da ne nastane povpraševanje po kruhu«; ἵνα μὴ ἐπιζητήσῃς περὶ τοῦ ἄρτου γέννηται — ima rokopis; Gebhardt pa je izpremenil περὶ τοῦ ἀνθρώπου, kar nima nobene zmisla, ker vemo, da je ljudstvo v javnih gručah zbrano kaj rado zahtevalo »panem et circenses«, kruha in iger. Tudi latinska prestava ima »ne panis flagitaretur« Boll. Febr. I. 37—46. Še več popravkov je hotel v tem tekstu imeti E. Schwartz (De Pionio et Polycarpo, Dissert. Gott. 1905), a ko sem primerjal grški tekst s staroslovenskim (Miklošič, Monumenta, str. 94 sl.) in latinskim, sem se prepričal, da grški tekst ni tako pokvarjen, kakor toži Schwartz, in da so njegove poprave nepotrebne.

³ Knopf, *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen und Leipzig 1901, str. 44. To izdajo citiram v tej razpravi.

c. XI—XIII. To je že vzrok, da ta akt ne velja za pristnega, vkljub temu da že Tertulian omenja mučeništvo Perpetue in Felicite. Pred nekaterimi leti pa je našel P. Delattre v Kartagini nagrobni spomenik teh dveh mučenic z imeni istih mučenikov, ki jih ima tudi naš martirij, namreč Saturus, Saturninus, Revocatus, Secundulus, Felicitas, Perpetua¹. Tudi če je ta tekst, kakor sodi Delattre, vrezan v kamen šele celo stoletje po smrti teh mučenikov, je vendar to dokaz, da je takrat živela trdna vera, da so bili ti mučeniki v Kartagini mučeni. In če niso bili, kako bi bilo moglo priti celo stoletje pozneje ljudem na misel, postavljati jim spomenik.¹

Največ opore pa daje kritiku sodnijski in mučeniški proces, ki se v aktih opisuje. In to je kamen spotike nekaterim kritikom; ti procesi se vrše navadno brez določenega reda, pri vsakem mučeniku drugače, kristjan-obtoženec ima pred sodnikom dolge apologetske govore, da celo sodnik sam se spusti ž njim v verske disputacije (tako pri Apoloniju in Pioniju). To je očividni dokaz, tako sklepajo, da ti mučeniški akti niso nič drugega, kakor posebna struja tiste zelo razširjene apologetske literature, ki so jo kristjanski apologetje (Atenagora, Tacian, Teofil, Aristid i. dr.) prevzeli od aleksandrijskih Judov (Filon), »literatura« je to, pravijo,² a ne zgodovina. Tudi poganski Grki da imajo mučenike in mučeniške akte; stoiki: Thræsea Pactus, Helvidius Priscus, Rubellius Plantus, Seneca da so mučeniki svojega prepričanja, vsaj v očeh svojih privržencev, ker so jih rimski cesarji preganjali.³ Angleža Grenfell in Hunt sta res našla v Egiptu proces, ki ga je imel Apian, pogan, ravnatelj aleksandrijske šole, pred rimskim cesarjem

¹ Prim. Revue d'histoire eccles. 8 (1907) 652, pri Ehrhardu, Griech. Mart., str. 6 in 25.

² J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten. Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern. Leipzig und Berlin 1907, str. 246.

³ Geffcken, Die christlichen Martyrien, Hermes 45 (1910) 481—505; Geffcken citira stoika Epikteta, ki v svojih Διατριβαί poroča o stoikih-mučenikih in ki kot najslavnejšega mučenika svojega prepričanja navaja Sokrata: (Diatr. II. 2, 15; III. 23, 21); tu se Geffcken sklicuje na to, da se tudi Pionij (c. XVII., Knopf, str. 59—75) sklicuje na Sokratovo usodo. Iz tega sklepa Geffcken l. c. str. 496: »Der antike Philosoph vor dem Tyrannen, der christliche Märtyrer vor dem Proconsul sind die Söhne der gleichen Überzeugung und der altere Sohn ist der Philosoph.«

(Markom Verom ali Komodom.¹ Toda najmodernejši (Radermacher, profesor na dunajski univerzi, v svojih predavanjih) smatrajo te poganske akte za politične letake, ki so imeli namen delati propagando proti rimskim vladarjem.

Največ kontroverz je vzbudil martirij rimskega senatorja Apolonija; o tem mučeniškem aktu je nastala že cela literatura. Danes velja splošno za pristnega.² Mučeniški akt Apolonijev je imel Evzebij (Hist. eccl. V. 21) na razpolago; Hieronim (De viris illustribus c. 42) ga imenuje senatorja. Trpel je mučeniško smrt za časa cesarja Komoda (176—192). Zagovarjal se je dvakrat pred prokonzulom Perenijem. Kakor pripovedujeta Hieronim in Rufin, je Apolonij tudi pred rimskim senatorjem zagovarjal svojo vero, bral je pisano apologijo, ki jo je prinesel s seboj.³ Ker je ta martirij nekako tipičen zlasti vsled svoje apologetske vsebine, naj ga podam v prevodu.

¹ The Oxyrrhynchos Papyri I, London 1898. st. XXXIII. col. I. Primeri o tem A. Bauer: Heidnische Märtyrerakten, Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete 1 (1901) 29. ter oceno tega spisa: Wilamowitz, Göttinger gelehrte Anzeigen 1898, str. 690. Bauer sodi, da so krščanski mučeniški akti nastali pod vplivom poganskih. Geffcken pa smatra obojne za »literaturo«, vsi mučeniški akti so mu samo fikcija. »Ein heidnisches Genos wirkt in den Martyrien nach, ist mit ihnen untrennbar verbunden, eines Wesens mit ihnen.« Hermes, str. 492.

² Kritično izdajo teksta in obširno razpravo o njem je priobčil Klette, Der Prozeß und die Akta s. Apollonii, Texte und Untersuchungen, XV., 2 (1897), 92—130.

³ Rufin: »defensio pro fide, quam audiente senatu atque omni populo luculenter ac splendide habuerat«.

(Dalje.)

Vzajemnost med Slovenci in Hrvati.

Ivan Mazovec.

Dandanes se silno mnogo čuje o vzajemnosti med Slovenci in Hrvati: napijamo ji pri rujnem vincu, na naših sestankih, kličemo jo željno na plan v naših časopisih, društvih, skoraj pri vsaki važnejši priliki ... In to po mojem mnenju naši vzajemnosti kolikortoliko škoduje, zakaj malokdo premišluje temeljito in stvarno, kaj je in kaj naj bi bila pravzaprav ta naša vzajemnost. Zaraditega se mi zdi, da je dandanes naša vzajemnost — ta problem dolgotrajnega zgodovinskega razvoja le nekoliko preveč ponižana na stališče brezpomembne fraze. Toda časi so resni, bolj kot kdaj prej; zato je tudi v to vprašanje treba prinesiti nekaj luči in kreniti na nova pota. Če bi ta moj članek povzročil, da bi se bolj informirani gospodje, ki imajo tudi dostop do boljšega materiala, združili — najbolje pri »Času« — in o tem vprašanju otvorili vsestransko anketo, bi dosegel več, kot se drznem v najboljšem slučaju pričakovati.

Zgodovina Slovencev in Hrvatov.

Ko je cesar Konstantin priznal krščanstvo v rimskem cesarstvu,¹ se je kmalu dovršil proces, ki se je vršil že cela tri stoletja: propad stare klasične rimsko-grške kulture in zavladanje krščanstva po vsem tedaj znanem svetu. Zapadne krščanske dežele so si osvojile v teku stoletij tudi vso Ameriko in postale edino pravo torišče vse moderne kulture. — Med temi zapadnimi deželami in med poganskim azijskim orientom se pa razteza čudovito interesantna, plevropejska, polazijatska kulturna sfera, ki jo je ustvaril isti rimski cesar Konstantin stem, da je prenesel stolico rimskega cesarstva v Carigrad² in ustvaril stem slavno bizantinsko cesarstvo. Označuje to kulturno sfero, kamor spadajo poleg Rusov, Srbov, Bolgarov in Grkov tudi Albanci, Rumuni, Kopti, Sirci, Armenci in cela vrsta

¹ Milanski edikt l. 313. po Kr.

² Leta 323. po Kr.

krščanskih kavkaških narodov, v verskem oziru grški ortodoksizem, v nacionalnem pa dva nasprotna si pola: helenizem — slovanstvo.

In kakor je v prejšnjih stoletjih krščanski zapad celo Ameriko osvojil krščanstvu in civilizaciji, tako se tudi ta bizantinsko ortodoksna kulturna sfera zaveda svoje naloge, da mora s krščanstvom oplemeniti azijska poganska ljudstva in jih dvigniti k luči prave resnice in omike. In tako se bosta obe kulturni sferi s svojimi skrajnjimi žarki doteknili in objeli v deželi vzhajajočega solnca v Japanu in na Filipinih in sklenili tako obroč vsesvetovne krščanske kulture. — Je to, kot se izraža Krumbacher, najveličastnejša apoteoza slavne nekdanje rimske države, ki je nekdanj obvladala predvsem dežele ob Sredozemskem morju, po svojem razpadu pa si kulturno osvojila ves svet.¹ Mi bi resničneje rekli: je to apoteoza krščanstva.

Toda nekaj je, kar nas pri tem sicer tako veselem dejstvu ne more veseliti, — to je namreč nasprotje med vzhodom in zapadom, nasprotje med narodi vzhodne in zapadne kulture. Ta boj je najhujši in najlutejši na poljsko-ruski in na hrvaško-srbski meji; posebno še boj med Hrvati in Srbi, ki je tudi ena izmed najvažnejših komponent naše slovensko-hrvaške vzajemnosti. Zapadne kulture smo bili deležni od Jugoslovanov samo Slovenci in Hrvatje, od severnih Slovanov pa Čehi in Poljaki, — vsi drugi so pa zapadli vplivu bizantinsko-grške kulture. Odtod so tudi vedna nasprotstva med posameznimi slovanskimi narodi, odtod tudi naša nesložnost, ki je došla že v pregovor. Tu, — v tem versko-kulturnem problemu so tudi prave korenine naše slovanske nesloge, in te korenine je treba pričeti izkopavati, če hočemo priti do vzajemnosti. Zato pa mi nič ne verujemo na uspehe vseh mogočih slovanskih kongresov, če ne vpoštevajo tega versko-kulturnega problema, in se od vseh takih prireditev absentiramo, — sodelujemo pa pri »Velehradski akademiji«, v skromnem »Apostolstvu sv. Cirila in Metoda« in v »Slovanski Ligi Katoliških Akademikov«. In četudi ves svet kriči nad nas in nas dolži nenarodnosti, internacionalizma, nas to ne odmakne od začrtane poti. — Sporazum in medsebojna pomoč od naroda do naroda, v ozadju pa prelepa upapolna zvezda cerkvene unije in kul-

¹ Cf. Die Kultur der Gegenwart, Berlin-Leipzig 1905, Griechische und lateinische Literatur, 238 ff.

turne edinosti: *to je naš slovanski program*. In v luči tega našega slovanskega programa moramo motriti tudi del tega slovanskega vprašanja, — ki je silno važen —, namreč slovensko-hrvaško vzajemnost ali bratstvo, — kakor hočete.

Mi Slovenci prvotno nismo bili izraziti Jugoslovani, ampak alpski Slovenci, in prvi del naše zgodovine se je razvil bolj pod praporom češko-slovenske vzajemnosti. Kralj Samo (623—658), knez Rastislav in slovanska brata sv. Ciril in Metod in Přemisl Ottokar in njegov poraz (1273) pri Suhih Krutih, ki ga je v veliki meri odločil takratni hrvaški ban Šubić, — to so štacije pojava, razvoja in smrti češko-slovenske vzajemnosti. Smrtno kal so ji zadali Nemci, ki so razširjali proti severu, vzhodu in jugu krščanstvo in obenem tudi svoje gospodstvo, tako da so kmalu zabili klin ločitve med nas Slovence in Čehi in nas tako definitivno potisnili na Balkan. Nemci so si hoteli osvojiti celo Hrvaško, kar se jim je za kratek čas posrečilo s Slavonijo, potem ko so premagali kneza Ljudevita in z njim združene Slovence (828). In ob tej priliki so, — kakor pripominja Klaić v svoji »Povijest Hrvata« —, »nesretni Slovenci izgubili svojo samostalnost i postali robovi germanskih Franaka«.

Nič ni pomagalo, da se je temu procesu upiral spretni diplomat Rastislav in pozval v deželo sveta slovanska brata; njegov naslednik Svetopolk je Rastislavovo delo razrušil, Metodove učence pregnal na jug, in kmalu nato so pridrvili še Madžari v sedanjo centralno Ogrsko in zaeno z Nemci za vedno pretrgali neposredni kontakt med Čehi in Slovenci. En lep cvet je še pognalo genialno Rastislavovo delo: staroslavna glagolica se je namreč udomačila ob Hrvatskem Primorju kot cerkveni jezik, rabili so jo pa tudi v slovenskih krajih, kot nam pričajo posamezni glagolski odlomki in razglasi: bil je to prvi in poslednji hrvaško-slovenski skupni književni jezik.

Kar se je zgodilo v bitki pri Suhih Krutih, je le zadnja štacija tega zgodovinskega procesa ločitve Čehov in Slovencev, ki so jo od ene strani izvršili Nemci, od druge pa Madžari. Tako smo mi Slovenci postali Jugoslovani, a od vseh

balkanskih Slovanov edini, ki smo bili pod nemškim cesarstvom. V tem položaju smo morali okusiti tudi prvo dobo avstrijsko-nemške politike, ki je trajala do l. 1526., dobo odločne nemške politike in razširjanja nemškega vpliva prav do morja. V tej dobi smo izgubili vedno več svoje zemlje, vse višje stanove: plemstvo, meščanstvo in višjo duhovščino, in tako smo postali takrat Slovenci narod tlačanov in neuglednih helotov; izgubili smo zavest narodne enotnosti in tudi stik s Hrvati, ki so stali vrhutega še pod drugimi vladarji.

Hrvatje so se kmalu otresli frankovskega jerobstva in v prvi polovici 10. stoletja (933 pod Zvonimirom) proglasili kraljestvo. Težišče države se je pomaknilo v Primorje, kjer je starohrvaška kraljevina cvetela do l. 1102., ko je Koloman postal kralj hrvaški in je nastopila personalna unija med obema kraljevinama pod skupno svetoštevansko krono. V istem času (1103) je izginil s pozorišča zadnji nacionalni kralj hrvaški Peter Svačić v bitki na Petrovem brdu. Poleg zveze z Ogrsko so imeli Hrvatje ozke zveze z Italijo: pod protektoratom Benetk in ogrskega kraljestva je cvetelo ob Adriji nekaj skoro popolnoma samostojnih mest-republik, med njimi najslavnejša dubrovniška, kjer je procvitala bogata trgovina, umetnost in znanost. Hrvatje so bili torej v boljših razmerah; deloma pod Benetkami, deloma pod ogrskimi kralji, deloma v samostojnih malih mestnih občinah — so imeli mogočno plemstvo, narodno meščanstvo, imeli so svoja mesta. Poizkusi, ki so stremili za obnovljenjem nacionalne države, so se ponesrečili. Mogočni Šubići, poznejši Zrinjski in celjski grofje Sovneški niso imeli uspeha s svojimi poizkusi; zgodovina je odločila proti obojim in dediščino slavnih Celjskih grofov so prevzeli in leta 1909./10. z aneksijo Bosne tudi definitivno uredili Habsburžani. Bosna je bila namreč v srednjem veku nekak »Pufferstaat« med Srbi in Hrvati, ki je pa po svoji kulturi in zgodovini gravitirala popolnoma na zapad, na Hrvate. Pogajali so se za nadvlado v tej deželi Srbi in Hrvatje, pa Ogrji in semintja nemški cesarji in rimski papeži, dokler ni ta lepa zemlja, razrvana po Bogomilih, padla Turkom v roke (1461 kronanje Stjepana Tomaževića v Jajcu, 1463 njegovo obglavljenje istotam).

Medtem je v 8. stoletju začel dozorevati sad cerkvenega razkola, ki je ležal že v grški nacionalni naravi, ki jo je posebno cesar Konstantin pripravil za več kot eno celo tisočletje do prav posebne veljave z ustanovitvijo bizatinskega cesarstva. Velike

kulturne razlike med vzhodom in zapadom, prirojeni grški ponos vsled slavne poganke preteklosti, pozneje še nekaka renesanca poganke literature, nepoznanje grškega jezika v Rimu in latinskega v Carigradu in istotako nepoznanje medsebojno je povzročilo, da se je polagoma Carigrad versko in kulturno ločil od Rima in postavil tudi mejo nasprotstva in deloma tudi sovraštva med narode, ki so spadali pod zapadno in one, ki so spadale pod vzhodno kulturno sfero. Najbolj pa je pospeševal razkol takozvani cezaropapizem in onemogočil vsako zблиžanje; kakor so bili stari poganški rimski cesarji obenem pontifices maximi, tako so si tudi krščanski bizantinski cesarji prisvajali nekako vrhovno oblast nad krščansko Cerkvijo. Povečini so bili vsi poizkusi cerkvene unije, ki so izšli pozneje od strani bizantinskih cesarjev, čisto navadni diplomatični poizkusi, kako bi se dalo pri papežih kolikor mogoče veliko profitirati, ne da bi bilo treba Bizantincem kaj dati... Bizantinci so bili najboljši diplomati srednjega veka.¹ Ta razkol je tudi razdružil za dolga stoletja in zabil klin razločitve med prej tako blizu si stoječe Hrvate in Srbe in začel tako Hrvate potiskati proti severozapadu, proti Slovencem. To je pa druga najvažnejša komponenta vzajemnosti med Slovenci in Hrvati. Srbi so v prvi polovici 14. stoletja pod carjem Stepanom Dušanom Silnim² iz hiše Nemanja prišli na vrhunec svoje moči; Carigrad je otemnel pred njihovo močjo. Srbi so bili takrat faktično nositelji in glavno jedro razkolnikov, toda po Dušanovi smrti je vse razpadlo pod kopiti arabskih konj in vlado polumeseca. —

Razkol je imel žalostne posledice; zapad se ni brigal več za orientalne skrbi in težave. Ko je prišla turška sila, je bilo treba silnega prigovarjanja in navduševanja od strani papežev, preden so se zapadne države zgenile in začele misliti na obrambo. Pa vse ni nič pomagalo. Bitka pri Črnomjanu (1371, † Vukašin), 1386 konec bolgarskega carstva (Trnovo), 1389 usodepolna bitka na Kosovem polju († knez Lazar in car Murat), 1459 konec srbske države, 1463 obglavljenje zadnjega bosanskega kralja Stjepana Tomaževića, že prej 1453 pa padec Carigrada — vzhodnega Rima —, to so posamezni krvavi mejniki turške krive sablje, ki je naložila slovanskemu Balkanu večstoletno sužnost. Turki so na ta način zagospodarili vsem balkanskim razkolnikom, in značilno

¹ Cf. tozadevne članke dr. Fr. Grivca v Hrv. Pravu 1911, št. 231, 232, 233, 236 sled.

² (1321—1343).

je, da zaeno s Turki prodira tudi pravoslavni element vedno bolj proti severu in zapadu in izpodriva hrvaški katoliški element. Staroslavno bosansko plemstvo je prestopilo k islamu, katoliški ljudski element se pa vedno bolj umika proti severu in zapadu, v Banovino in Dalmacijo ... Za temi odhajajočimi katoliki pa prihajajo cele trume pravoslavnih kolonistov, in produkt teh razmer je v veliki meri tudi današnja Bosna in Hercegovina in njene etnografsko-kulturne razmere. — Kar so bili proti nam Nemci, to so bili v marsikaterem oziru proti Hrvatom Srbi, dasiravno jih veže ista govorica in večalimanj tudi ista preteklost. Razkol je zašel slovanskemu Balkanu globoke rane in začel — čeravno nehote — vedno bolj zbliževati dva edina slovanska balkanska naroda z zapadno katoliško kulturo, Slovence in Hrvate. Mi Slovenci smo namreč po teh dogodkih — ne sicer potom starih zgodovinskih pravic, kraljevih reskriptov in zaprašenih pergamentov, — pač pa via facti vsled železne roke zgodovine zašli v interesno sfero troedine kraljevine; v ljudskih masah je sicer ta misel še tlela pod pepelom, toda v 19. stoletju je buknila na dan in ostala od tedaj naprej vedno na dnevnem redu. — —

Prispeli smo tako na eni strani do turškega gospostva, na drugi strani pa do velevažne bitke pri Mohaču l. 1526., ki je velike važnosti za Hrvate in posredno tudi za Slovence in za našo vzajemnost. Do leta 1526. smo živeli Slovenci in Hrvatje v dveh različnih državah, pod različnimi vladarji; l. 1527. so se pa zbrali hrvaški stanovi po tragični smrti ogrsko-hrvaškega kralja Ludovika pri Mohaču, na Cetin-gradu, in izvolili Habsburžana Ferdinanda za hrvaškega kralja; Ferdinand je bil že kralj češki in ogrski in je vladal tudi avstrijske dežele in z letom 1527. imamo zopet Hrvatje in Slovenci skupnega vladarja, dasiravno ga mi imenujemo cesarja, Hrvatje pa poznajo samo svojega kralja. — Ferdinand je pozneje (1558), ko se je njegov brat Karl V. odpovedal vladarstvu v nemški državi, posadil si tudi nemško cesarsko krono na glavo in ta fakt je tudi povzročil, da je drugi oddelek avstrijske politike, ki so ga bili sedaj poleg Slovencev deležni tudi Hrvatje, — nekako od l. 1526. do 1866. — tako brezbarven, brez pravega značaja, ne strogo nemški, pa tudi ne avstrijski. Nastala je slaboglasna avstrijska politika, ki je hotela harmonizirati in

asimilirati stvari, ki niso in ne spadajo skupaj. To nenaravno stanje je trajalo nepretrgoma do l. 1806., ko je prvič Napoleon izključil Avstrijo iz nemškega »Bunda« in konec teh brezuspešnih poizkusov pomeni l. 1848., ko so Nemci v frankfurtskem državnem zboru sklenili, da imajo v »Bund« pristop samo nemške države, Čehi pa na praškem kongresu sprejeli sklep, da Avstrija v Frankfurtu nima ničesar iskati. Mukotrpní slovenski in hrvaški narod je moral prestati še politični nezmisel Bacha in njegovih huzarjev, toda l. 1866. je zrušilo to anahronistično politiko v prah in od tega leta naprej se šele Avstrija počasi, ampak gotovo pripravlja na svojo staro, edinopravo nalogo: Avstrija avstrijskim narodom. Z letom 1866. je za vedno izgubila življenjsko upravičenost ona nesrečna avstrijska politika, zaradi katere smo mi Slovenci izgubili polovico svoje zemlje, ona politika, ki je tudi v času najhujših turških nadlog zadala hrvaškemu narodu toliko globokih ran in ki je »rubila glave Zrinjskim i Frankopanima«.¹

Koncem 17. in tekom 18. stoletja je pa začela Turčija razpadati in obenem se je pojavilo srbsko vprašanje. Nekaj časa se je zdelo, da se bo to vprašanje razrešilo pod avstrijskimi zastavami, toda preprečile so to homatije vsled pragmatične sankcije. Karl VI. je imel stem toliko opraviti, da se ni mogel pečati s srbskim problemom. Kot prvi so sklenili pragmatično sankcijo hrvaški stanovi, ki je datirana z dne 9. marca 1712. Ta pragmatična sankcija je za nas Slovence velikanske važnosti; določa namreč, da smejo stanovi voliti tudi žensko za hrvaškega kralja, toda le v slučaju, da vlada ta v Avstriji na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem in da rezidira na Dunaju.² — Medtem ko je bila Avstrija sama s seboj zaposlena in še preden se je mogla notranje zbrati, so se pa Srbi osvobodili; in silno važno je, da so se zopet, kakor v srednjem veku, začeli kristalizirati kot samostojen kulturni in politični centrum brez Hrvatov in implicate — kot nam kaže razvoj današnjih dni — proti Hrvatom in njihovi državni ideji. In ta proces, ki so ga začeli na eni strani Nemci in Madžari, ki so nas Slovence od-

¹ Cf. Hrv. Pravo, 151, 18. ožujka 1911.

² Cf. Österr. Rundschau XVIII., 5, 353 (19. aprila 1713 avstrijska sankcija; 17. julija 1722 ogrska, sankcionirana; dne 28. februarja 1723; cf. Österr. Rundschau I. c.).

ločili od Čehov in večalimanj potisnili na Balkan, na drugi strani razkol in njegovi nositelji proti Hrvatom, Srbi —, ta proces je, kot smo videli ob prilike bosanske krize, še bolj akuten kot pa v srednjem veku; ta proces je tudi, ki nas Slovence in Hrvate nujno in resno opominja na vzajemnost.

To zgodovino, kot sem jo dosedaj omenil, so pisali diplomatje, vladarji in vojskovodje; ljudstva niso vpraševali za svet, pač pa delali večkrat direktno proti njegovim intencijam. Dve značilni črti te zgodovine nam predvsem padata v oči: od severa dol nemški in madžarski pritisk, od jugovzhoda gor proti severozapadu prodiranje in pritisk srbskorazkolnega elementa. Nam Slovencem jemljo nasprotniki našo zemljo, šolo, govorico, torej najvažnejše predpogoje nacionalne samobitnosti; izvzemši brezuspešno protestantsko gibanje v začetku novega veka nam na verskem polju do zadnjega časa niso delali težkoč. Šele v najnovejšem času se je začela v slovenskih obmejnih pokrajinah zopet protestantska propaganda, ki bo pa po mojem mnenju Slovence preje utrdila kakor pa oslabila. — Boj proti Hrvatom je seve čisto drugega značaja; tu gre za tisočletno versko-kulturno tradicijo, gre za zapadno-katoliško kulturo. V zadnjih desetletjih pa tudi boj v troedini kraljevini dobiva vedno bolj isto obeležje, kot ga ima boj Slovencev z Nemci: je to boj za zemljo, boj za narodno govorico, torej boj, ki ga Slovenci okušamo že stoletja in stoletja. Nosilci tega gibanja proti Hrvatom pa niso Srbi, pač pa Nemci in Madžari, — torej isti kot proti nam Slovencem. — Romanski vpliv od zapada sem vedno bolj pojema, odkar je »Venezia benedetta« izgubila svojo samostojnost in odkar je Avstrija nehala biti laška vevlast, tako da se od te strani ni bati nobene nevarnosti. — Boj za versko-kulturno in narodno samobitnost in obstoj Slovencev in Hrvatov se torej vedno bolj osredotočuje, dobiva vedno bolj skupen značaj in pomen. Roko v roki stem bi morala iti tudi zavest Slovencev in Hrvatov, da imamo skupne interese, da so ti naši interesi od enih in istih sovražnikov ogroženi, da bi morali tedaj Slovenci in Hrvatje združiti svoje falange in strniti jih pod enotno vodstvo proti skupnemu sovragu. To je važno posebno sedaj, ko ljudstvo v veliki meri odloča svojo prihodnost in si deloma samo piše svojo zgodovino.

Problem današnje vzajemnosti.

V prejšnjih stoletjih ljudstvo ni imelo dosti pravic; smelo je trpeti, ker je moralo, in kvečjemu še svoje trpljenje opevati v elegičnih narodnih pesmih. Slovenec je sploh pozabil na svojo narodno samostalnost, medtem ko Hrvat še zmerom poje o Mari, ki ji je »tihl vetar odnesal krunu« in tudi Srb vse polno ve v svojih pesmih povedati o svojih junakih in vladarjih. O Turkih pojo vsi trije narodi, spomin na kmetske upore so ohranili posebno Slovenci in Hrvatje, spomin na reformacijo predvsem Slovenci... Narod pove v verz, v tihi elegični pesmi svoje mnenje, drugače se sploh ne more udejestviti in uveljaviti. In tako smo preko Valvazorja in Vitezovića prijadrali v moderno dobo; kot velikanski požar se je pojavila na horizontu francoska revolucija, z njo je prišla nacionalna ideja in v srcih naših najboljših mož je zacvela romantika, ta prelepa doba naše narodne prebuje. Tu je prvič po dolgih mukotrpnih letih vstalo ljudstvo slovensko in hrvaško in stopilo na plan, dasiravno v začetku še ne pod praporom vzajemnosti: pa kako tudi, ko se niti svoje lastne enotnosti ni dobro zavedalo.

Pripravil je to dobo Napoleon in kakor bojna fanfara nas dojmijo Vodnikov triumfalni verzi:

»Duh stopa v Slovence
Napoleonóv,
en zarod poganja
prerojen, ves nov . . .«

Kakih petnajst-dvajset let potem, ko smo bili po tisočletnem presledku Slovenci in Hrvatje prvič združeni zopet vsaj deloma v eni upravni celoti, v kraljestvu Iliriji, je nastopilo ilirsko gibanje in globoka zavest slovensko-hrvaškega bratstva. Že takrat se je pa pokazala dvojna slovenska duša: a) mehka poetična slovanska, ki hoče vse s čuvstvom doseči in premalo računa z razmerami; b) trda, praktična, napol germanska, ki sešteva in odšteva in resno gleda v preteklost in prihodnost. — Zastopnik prve mehke, fantastične duše je naš Stanko Vraz, ki je v nekaj letih hotel izbrisati to, kar je celo tisočletje z neizbrisnimi črkami vdolblo v našo in hrvaško povestnico. Milo se nam stori pri srcu, če se spomnimo tega mehkega pesnika ilirizma. — Zastopnik druge

hladne duše slovenske je pa naš pravi Gorenjec France Prešeren. Da smo dandanes to, kar smo, da še sorazmerno tako trdno stojimo v svojih pozicijah kot »predstraža Balkana in posebej še troedine kraljevine«¹, za to se moramo zahvaliti tej trdi slovenski duši.

Leto 1848. je bilo čudovito in upanja polno za Slovence kakor tudi za Hrvate. Mi smo imeli že skoraj v rokah zedinjeno Slovenijo; pa kakor je prišla, tako se nam je tudi izvila. Hrvatje so poslali svojega junaka bana Jelačića preko Drave proti Madžarom; povrnil se je s svojega zmagoslavnega pohoda in z njim so prišli Bachovi huzarji in absolutizem. Medsebojne razmere med Slovenci in Hrvati so se ohladile, menda kot nekaka reakcija od strani Hrvatov proti odklonilnemu stališču Slovencev v ilirskem gibanju. Prišla je doba (1867) nagodbe med Ogrsko in Hrvaško; po čudoviti cikcak-politiki med Dunajem in Budimpešto je bila naposled Hrvaška med dvema stoloma in se morala zadovoljiti stem, kar so ji dali Madžari. Z nami Slovenci Hrvatje takrat sploh niso računali, kot da nas ne bi bilo; to hladno razmerje se vleče prav do sedanjih dni in je dobilo zadnjič formalen političen izraz v žalostnoslavni reški resoluciji l. 1904. Tolaži nas to, da se mnogo najboljših Hrvatov vendarle ni udeležilo te famozne politične poteze. Toda v zadnjem času so se Hrvatje vendarle nekako zavedeli, kaj smo jim mi Slovenci, in tudi mi začenjamo bolj obračati poglede k Hrvatom. Že najširše ljudske mase so se začele gibati v tej smeri. Ta pojav ima seve svoje globlje vzroke.

Francoska revolucija je priklicala v življenje pri vseh narodih stranke, ki so si zapisale na svoj program boj proti krščanstvu in s krščanstvom prepojenemu družabnemu redu; nastal je boj proti krščanski šoli, proti krščanskemu zakonu in družini, torej proti glavnima podlagama krščanske družbe. To nekrščansko mišljenje se je začelo polasčevati tudi širokih ljudskih mas in to, kar je bilo prej omejeno samo na germanizatorična ministrstva, je prišlo sedaj masi v meso in kri. Začelo se je zatiranje slabjših v znamenju slovite »Herrenmoral« in »nadčloveštva«. V takem boju in v taki vojski morajo mali narodi poginiti, in jasno je, kaj potemtakem čaka nas Slovence.

¹ »Ihr (nämlich der Kroaten) slowenischer Vortrab kämpft für Sie in Triest...« »Grazer Tagespost«, 60, 1. März 1911.

Izpremenile so se pa tudi oblike zunanjega življenja človeštva, izpremenila predvsem prometna sredstva: zgovorni postiljoni so se morali umekniti divje bobneči lokomotivi, ki je niso ustavljale ne nebotične gore, ne močvirja, ne široke reke; koketne jadrnice so se morale umekniti ponosnim parobrodom, ki so prebredli vsa morja v najskrajnejše daljave, kljubujoč elementom in morskim viharjem. Privršala je nad nas Slovence in Hrvate nova ekonomska doba, in komaj smo se zavedeli, pa smo že opazili, da leži vsa naša zemlja tujcu pod nogami, in ko smo se predramili in ozrli okoli sebe, smo videli, da malo manjka, da nismo postali vsi na svoji lastni zemlji, ob svojem lastnem morju — proletarci, sužnji tujega kapitala.

Na eni strani so bile naravnost obupne ekonomske razmere; na drugi strani boj proti krščanstvu v najrazličnejših formah, kot propaganda husitizma¹, oziroma pravoslavja¹, oziroma propagiranje popolnoma revolucionarne svobodne misli². Valovi tega razdirajočega gibanja so bili v 80 ih in 90 ih letih že tako visoki, da je celo dr. Ante Starčević l. 1882. najresneje opominjal Slovence, da naj pomislijo, kaj delajo, ko imajo na celem Balkanu baš oni največ ruske propagande. Starčević se je bal — in sicer upravičeno —, da bodo Hrvatje polagoma v svojem nacionalno-kulturnem boju popolnoma izolirani in da jih bodo zapustili zadnji njihovi najboljši zavezniki Slovenci.³ Šest let pozneje je že nastopil dr. Anton Mahnič s svojim »Rimskim Katolikom«, razdril z močno roko husitsko in pravoslavno propagando in napovedal tudi »Svobodni Misli« brezobziren boj. Leta 1892. imamo že v Ljubljani prvi slovenski katoliški shod, obenem pa začetek nove dobe med Slovenci. Počenši z Mahničem je pa tudi ideja slovensko-hrvaške vzajemnosti dobila nov obseg in novo obliko; rečemo lahko, da je naš katoliški pokret skoraj popolnoma nanovo ustvaril vzajemnost med Slovenci in Hrvati. Ozirali se nismo nič na stare fraze in fantazije; na pobratimstva, sklenjena ob rujnem vincu in v židanem razpoloženju; položili smo ad acta Sotlo-vodo in »planinske Hrvate«, vkolikor se tičejo jezikovne asimilacije Slovencev na štokavščino, in sklenili popolnoma novo vzajemnost. Diktirale so novo

¹ Cf. Mahničev »Rimski Katolik«.

² Cf. Askerčevo delo in časopis »Svobodna Misel«.

³ Cf. Kerubin Šegvić: »Dr. A. Starčević«, Zagreb 1911.

vzajemnost naravnost obupne nacionalno-gospodarske in kulturne razmere obeh narodov, sklepala in podpisala sta pa pogodbo vzajemnosti dva nova in v bodoče odločujoča faktorja: slovensko in hrvaško ljudstvo.

Konkreten program slovensko-hrvaške vzajemnosti.

Treba bo sedaj nekoliko natančneje opredeliti to našo novo vzajemnost, v čem naj bi obstajala in kako naj jo izvršujemo. Prva silno važna točka naše vzajemnosti je:

I. Versko-kulturno vprašanje.

Pri versko-kulturnem vprašanju v razmerju med Slovenci in Hrvati se bomo tudi nehote morali dotekniti naše in srbske vere, zapadne katoliške in ortodoksne kulture, precizirati bomo morali tudi naše slovensko stališče do Srbov. Storili bomo to preko liberalcev in radikalcev, ki jim je vera »privatna stvar«, oziroma ki jo njihov program popolnoma negira. Mi vemo, da bodo naši načelni nasprotniki na ta način »brez dna polnili sode« in da bo šlo vse njihovo delo brez sledu mimo ljudstva. Naše in hrvaško ljudstvo je globokoverno in tega čuvstva si ne da izrvati iz svojih src. Inteligent še izhaja brez vere, dasi ravno mu preje ali pozneje postane hudo in tesno pri srcu... ljudstvo pa brez vere sploh eksistirati ne more.

Vera in splošna kultura posameznega naroda je v orientu silno tesno, uprav neločljivo medsebojno spojena. Kako je torej s srbsko kulturo, oziroma z njenim izvorom — grško-orientalno kulturo? Slavni bizantolog Krumbacher označuje vzhodno kulturo s sledečimi besedami: »Die oströmische Zivilisation ist das Ergebnis einer langdauernder Mischung verschiedener Elemente, und sie kann nur durch eindringliche Analyse derselben verstanden werden. Die drei konstituierenden Elemente sind Griechentum, Römertum, Christentum; dazu kommt eine in mannigfacher Weise und nach Zeit und Ort sehr verschiedenartig wirkende Ingredienz: der orientalische Einfluß.¹ — To kulturo so prevzeli med drugimi tudi Rusi, Bolgari in Srbi in skoz luč te kulture moramo tudi Srbe opazovati in izkušati doumeti. Na zapadu so sprejeli

¹ Kultur der Gegenwart, Teubner. Berlin und Leipzig 1905, Teil I, Abt. VIII, 240.

krščanstvo nomadski, ali vsaj precej nizko kulturno stoječi narodi, ki jih je potem krščanstvo na zunanje in notranje popolnoma prekvasilo in šele dvignilo na najvišjo stopinjo človeške omike. Toda Grki — kaj so že ti imeli za seboj, preden je prišel zmagonosen Kristusov nauk v njihovo sredo! Imeli so kulturo, ki se še dandanes ves omikan svet na njej opaja, imeli so slavno zgodovino in preteklost in to je tudi vir njihove znane prevzetnosti in ponosa, kot ga zapadni narodi niso poznali. Principielno so Grki sprejeli krščanstvo, pridržali pa v veliki meri poganske šege in navade in predstave in tako je nastala nekaka poroka med helenizmom in krščanstvom in to je prešlo tudi na vzhodne Slované in le na ta način moremo razumeti globoke sledove poganske duše v teh ljudstvih. — In potem še orientalski element! Helenistična doba, askeza, življenje v samostanih, življenje na vladarskih dvorih, pojmovanje carjeve oblasti, vse je imelo globok orientalen značaj; in potem ono divje nasprotje ljudskih strasti, krvave revolucije na vladarskih dvorih, počenši z Rimom in starim Bizancom, pa do zadnje krvave revolucije v belgrajskem konaku, katere žrtvi sta bila kralj Aleksander in Draga Mašin, — neznosno intrigantstvo, okoreli formalizem v življenju in literaturi... V vseh teh stvareh so Rusi, Bolgari in Srbi kopirali svoje učitelje Bizantince in šele koncem 18. in začetkom 19. stoletja so se začeli tudi vzhodni in južni Slovani drug za drugim obračati na zapad. Toda vkljub vsem tem zapadnim prizadevanjem je ostalo še zelo mnogo orientálnih elementov, ki se ne bodo dali harmonizirati z zapadno kulturo še stoletja in stoletja ne.

Lahko si mislimo, da obstoja potemtakem velika kulturna razlika med Srbi in med Hrvati, ki so že celo tisočletje v najintimnejši zvezi s katolicizmom, ki je kar najbolj dovzeten za razvoj v socialnih in družabnih prilikah svojih vernikov. Mi zapadnjaki visoko cenimo religijo: pozdravljamo jo kot člani človeštva, ki je žejno edine prave resnice; in ko smo enkrat spoznali versko resnico in jo tudi priznali kot tako, potem je povsem naravno, da vera odločilno vpliva na človeka v javnem in privatnem življenju in da ga prekvasi umstveno in čuvstveno. — Toda Grk in povečini tudi ortodoksen Slovan vero pojmuje drugače, bolj na zunanje, ornamentalno formalno, ker si krščanstva celotno sploh prisvojil ni, kot sem že zgoraj omenil. Tisto neznosno stapljanje verske in državne ideje, doma v orientu, ki ugonablja počasi nekdanj vsemogočno Turčijo, ki v napolkultivirani Rusiji slavi cele orgije

nad Poljaki ..., to nepravo pojmovanje krščanstva je rodilo in goji v vsakem zavednem Srbu ono neznosno netolerantnost, ki vidi le sebe, le »Srbe sve i svuda«, le kraljevino Srbijo, ne pa troedine kraljevine Hrvaške, četudi biva v njenih mejah. Zaradi tega tudi ta vroči boj med Hrvati in Srbi. Je pač žalostno, a resnično dejstvo: Hrvatje se nahajajo v znamenju premoči po Madžarih protežiranega, kulturno manj vrednega srbstva. Edini pravi zavezniki Hrvatov v tem boju smo mi Slovenci; edini mi sočuvstvujemo z njimi versko in kulturno in smo pripravljeni, vse moči zastaviti za bratski nam narod. Zato nam treba vzajemnosti, predvsem na verskem polju. Tu seve ne mislim na nikako pokatoličnanje Srbov; ne Slovenci, niti Hrvatje ne mislijo na kaj takega. To priznava zelo objektivno tudi Italijan Giuseppe Gentilezza v svoji knjigi »Il mare adriatico e la questione balcanica, Roma 1909«, kjer poudarja, da so Hrvatje navadno tisti, ki streme po edinstvu, nasprotno pa, da so Srbi šovinisti, ki z malimi izjemami naravnost sovražijo vse, kar je hrvaškega. Hrvatje so zapaden narod, tolerantni in stoje na visoki stopinji kulture, medtem ko je srbska kultura zelo primitivna in le še poslabšana po različnih orientalskih vplivih. Vkljub tem globokim razločkom upa Gentilezza vendar, da se bosta v bodočnosti oba naroda le združila, in sicer na ta način, da se bodo Srbi spoprijaznili z zapadno kulturo¹. — Tudi mi Slovenci smo rajši optimisti, kot pa pesimisti; taki idealisti seve nismo, da bi kar v par dneh hoteli podreti, kar so sezidala dolga stoletja. Tudi ni treba, in obsojamo v tem oziru vsako presijo. Mi se zavedamo, da rešitev hrvaško-srbskega versko-kulturnega vprašanja leži v »matuški« Rusiji in v prizadevanju za cerkveno unijo. Pastimo torej duhovne učenjake obeh strani, da se sestajajo na znanstvenih akademijah na Velehradu in drugod, da preiskujejo in sondirajo medsebojni terén, in potem bomo že videli, kaj prinese bodočnost. Najslabšega se nam ni nadejati, saj so celo hladni učenjaki in nepristranski znanstveniki nekako optimisti: Krumbacher n. pr. pravi, da bomo na tem nasprotstvu med vzhodom in zapadom še dolgo bolehali, — »wenn auch die Hoffnung einer schließlichen Versöhnung in weiter Ferne leuchtet«.²

¹ Cf. Österreichische Rundschau XXI. 4, 15. novembra 1909.

² Kultur der Gegenwart, Teil I. Abt. VIII. 239.

Kar pa mi sami v verskem oziru izkušajmo doseči, naj bo pa dvoje. *a)* Poglabljanje krščanskega moralnega življenja. Dandanes, ko se pri marsikaterem narodu v Evropi opaza cela moralna anarhija in vsestranski propad, moramo Slovenci in Hrvati predvsem to stran poudarjati, kajti sicer bomo prej usahnili, nego smo se razcveli in rodili sad. Nadalje moramo stremiti tudi *b)* po dobri duhovščini, ki globoko pojmuje svoj najlepši poklic in proizvaja vzvišen Kristov nauk najprvo na sami sebi in tako daje ljudstvu dober zgled. Oboje lahko skombiniramo v eno normo, ki ima veljavo za Slovence in Hrvate: Če imamo in dokler imamo res pravo katoliško duhovščino, po svojem življenju zgledno, po svojih zmožnostih in znanju pa vedno na višku, toliko časa tudi upamo ohraniti ljudstvo na taki višini, da bo ne samo ohranilo vse svoje pozicije proti vsem nacionalnim in kulturnim nasprotnikom, ampak še celo nasprotnike privlačilo z močjo svoje kulture. Če pa ne bomo imeli prave duhovščine, potem tužna nam majka...

To — ohraniti svoje pozicije, sicer pa čakati, kaj nam prinese miren kulturni razvoj, to in nič drugega ne želimo mi Slovenci in tudi Hrvati ne! In še ene stvari ne smem kot Slovenec pozabiti in se ne bojim priti z besedo na dan: nam Slovincem se zdi, da so razmere med Srbi in Hrvati le nekako prenapete; treba je to bojno razporeženje omiliti in napraviti nekak modus vivendi vsaj pri strogo narodnih in gospodarskih stvareh; in teh je vedno več, saj Madžar in Nemec vedno bolj pohlepno iztezata svoje dolge prste na hrvaške dežele. Da se pa vsaj medsebojno premirje omogoči, bi bilo treba predvsem, da Srbi ne ovirajo Hrvatov v njih najvitalnejših političnih pravicah (Bosanski Srbi in *trializem!*)¹, ker stem ne samo Hrvate, ampak tudi nas Slovence izročajo poginu; treba bi bilo, da avstro-ogrski Srbi vendar že enkrat opuste oni neznosni šovinizem, ki tira Hrvate v najobupnejši boj;² to bi dobro vplivalo tudi na brate v kraljevini Srbiji; treba, da Srbi pokopljejo definitivno »misli visokoleteče«, ki jih je še v najnovejšem času razvijal znani srbski politik Spalajković v svoji

¹ Cf. Hrv. Pravo, 129, 21. veljače 1911, poročilo o adresah na kralja.

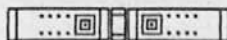
² Cf. Letopis Mat. Srp. II. 63 ss. 1911; storija o Plitvičkih jezerih (Franić).

knjigi »La Bosnie et l'Herzégovine«¹, kjer razpravlja o razsulu Avstrije in koncu troedine kraljevine na korist »La grand Serbie«... S tako fantastično politiko ubijajo Srbi Hrvate in nas Slovence in obenem tudi sebe, in reči moram, da ni brez globoke podlage oni pesimizem, ki ga je izrekel dr. Milobar v letošnjem zasedanju hrvaškega sabora: — »Tek jednoga se bojim,« — pravi —, »da ovaj naime spor ne će riešiti politička zrelost i bratska ljubav Hrvata i Srba, već tuđinska sila! Tko naime neće brata za brata, morat će tuđina za gospodara, vele naši na žalost u tom iskusni Slavonci. Tuđinci će bezobzirnom rukom — bojim se — reducirati naše sporove na — lokalne reminiscencije...«²

To je govoril odličen Hrvat — pravaš in veseli me, da ni treba meni kot Slovencu staviti take perspektive, ker sem za ta svoja mnenja že večkrat od svojih prijateljev dobil priimek »srbofil«. Da, tudi nad Hrvati in Srbi, najprej pa še nad nami Slovenci — toda brez naše krivde —, se bo izpolnil oni znameniti in resnični pregovor: »Duobus litigantibus tertius gaudet«, če se razmere v doglednem času ne izpremene. Končni izid tega boja med orientom in okcidentom leži še daleč v negotovi prihodnosti. Mi Slovenci želimo najiskrenejše, da bi se odločil ta boj v mirni kulturni tekmi, brez ekscentričnih fantazij, brez neizpeljivega šovinizma, brez vsake nepotrebne presije od kodersižebodi, predvsem pa brez nemškega in madžarskega posredovanja. Odločil naj bi se ta boj po medsebojni ljubezni in resnici; resnica je pa samo ena. (Konec.)

¹ »La Bosnie et l'Herzégovine«, Edit. Aol. Rousseau, Paris 1899; Cf. Hrv. Pravo 163, 3. travnja 1911.

² Cf. Hrv. Pravo 161, 31. ožujka 1911.

Poglavje iz našega narodnega gospodarstva.

Statistika o živinoreji zlasti v slovenskih pokrajinah.

Profesor dr. V. Šarabon.

Statistična osrednja komisija je objavila pred dvema mesecema rezultat štetja živine v Avstriji (1900/11); šteli so pri nas konje, goveda, mezge, mule in osle, koze, ovce, prašiče, panje in kuretino. Informira nas pa izkaz samo o govedih, prašičih in ovcah, drugo omenja le bolj površno, češ da ne pride toliko vpoštev; o tem bi dvomili zlasti pri odstavih: konji, panji in kuretina, recimo n. pr. samo glede Solnograške in Češke. Vendar nam pa tabela I. podaja vsaj splošni pregled o vseh vrstah, in sicer za leti 1900 in 1910.

Konj so našli 1910: 1.801.090, prirastek od 1900: 4.93% ; goved 9.159.808, tu pa ni prirastka, ampak nazadovanje, in sicer za 3.74% , mežgov, mul in oslov 73.041, $+9.59\%$, koz 1.253.650, $+22.95\%$, ovac pa 2.428.586, -7.36% , prašičev 6.431.966, $+37.42\%$, panjev 1.232.241, $+23.72\%$ in kuretine 35.743.075, $+34.01\%$.

Seveda to štetje ni natančno, in marsikdo se sam spomni na različne pomanjkljivosti, ki so se dogajale. Tolaži nas samo zavest, da prejšnje štetje ni bilo nič boljše, da so tudi 1900 in še preje zamolčali toliko in toliko glav itd. Kljub nezanesljivim rezultatom je pa vendar očitno nazadovanje goveje živine. Zlasti še, ker imamo zaznamovati prejšnja desetletja vedno le prirastke, in sicer za 1869—1880: 15.6% (ne vem, zakaj ni vpoštevano v izkazu tudi to desetletje), 1880—90 sicer samo za 0.7% , a 1890—1900 zopet $+10\%$.

Dotični statistik bi bil lahko opazil periodo nazadovanja in napredovanja, če bi bil šel nazaj na leto 1869.; tako imamo v prvem desetletju velik prirastek, istotako v tretjem, 1890 do 1900; v drugem ostane vse pri starem, v četrtem gre celo nazaj: torej 1869—1880 in 1890—1900 skupaj, pravtako 1880—1890 in 1900—1910.

Pride pa drugo vprašanje: ali je res število goveje živine napredovalo 1890—1900 in nazadovalo 1900—1910, ali ni morebiti napredka iskati od l. 1895. itd. naprej in nazadovanja tudi od

kakega drugega leta dalje, ne ravno od 1900. Če tega ne vemo, se o vzrokih tega ali onega pojava ne da ravno veliko govoriti in razmotrivati. Jasno vidimo, da je treba večkratnega štetja, stavili so se tudi že tozadevni predlogi, a pri nas gre vse prepočasi. Poglejmo n. pr. Prusko, brošura nam jo omenja na strani 14. Do leta 1906 so štel žvino tam vsako drugo leto, od tega leta naprej pa, vsaj za važnejše vrste, vsako leto, pri nas pa vsakih deset let! Statistik pri takih odnošajih ne more drugega kot konstatirati suha dejstva. Teh naj navedemo nekaj.

Jako hitro je narastlo število prašičev; 1869–80 za 6·7%, potem 30·4%, 31·9% in v zadnjem desetletju celo za 37·4%, od leta 1869 do danes za 152%!, goved pa samo za 23·36% (1869–1910 brošura ne računi, ampak samo posamezna desetletja).

Pri ovcah opazimo hitro nazadovanje, zlasti v prvem času, in sicer: 23·56%, 17·04%, 17·7% in 7·3%, od 1869 do 1910 za 107%. Škoda le, da nimamo izkazov tudi za druge vrste, tolažijo nas na »poznejši čas«.

Tabela II. izkazuje število goveje živine, prašičev in ovac v vseh avstrijskih kronovinah za leti 1900 in 1910, tabela III. pa odstotke, s katerimi so bile posamezne dežele soudeležene na celokupnem številu v imenovanih dveh letih. Ker se tabela II. ponavlja pri poznejših odstavkih, nas zanima tu samo tabela III.

Na Kranjsko n. pr. je prišlo od 100.000 glav goveje živine 1910 samo 2478, 1890 še 2669, na Češko pa letos 25.006, na Galicijo celó 27.348, na obe slednji deželi 52·354%, torej več kot polovica vse avstrijske goveje živine.

Pri prašičih je zopet Galicija na prvem mestu, 28.536 od 100.000, sledi Češka 15.745, Štajerska 13.005; Kranjska sicer samo 2757, a vendar velik napredek nasproti 1890: 2303; Koroška pa ravno nasprotno, 1890: 3631, sedaj pa 2886. Kakor je pričakovati, ima pri ovcah prvo besedo Dalmacija z 423·19 od 1000, sledi Galicija z 147·80, potem pa Istra (ne celo Primorsko) s 83·81; Kranjska samo 9·96, Koroška pa 29·37, Štajerska 35·70. Dalmacija sama ima torej 42·32% vseh ovac, nerazmerno veliko bodisi z ozirom na velikost dežele ali pa na število prebivalstva; so pač vsi pogoji ravno za ovčjerejo. Absolutno število v Dalmaciji je 1,027.747.

Zanimiv je zlasti četrti odstavek s tabelama IV. in V.; pred očuje nam absolutno in relativno število goveje živine pri zadnjih štirih štetjih v vseh kronovinah, tabela V. pa razlikuje tudi mlado

živino (ne čez eno leto) in starejšo pri štetju 1900 in 1910. Omejimo se na slovenske pokrajine:

	Absolutno število 1880	Prirastek oziroma nazad. 1880—90	1890—1900	1900—1910	Absolutno št. 1910
Štajersko . . .	663.173	+ 5.55 %	+ 2.7	— 4.9	683.443
Koroško . . .	258.255	— 4.14 »	+ 3.5	— 13.2	222.283
Kranjsko . . .	225.144	+ 1.10 »	+ 11.5	— 10.6	226.977
Primorsko . . .	124.755	— 1.90 »	+ 14.1	— 0.8	138.606

Kaj nam pravi ta tabela? Da je bilo pred tridesetimi leti na Kranjskem, Primorskem in Štajerskem približno toliko goveje živine kot danes, na Koroškem pa celo več, da pa je na Koroškem šlo nazaj že v desetletju 1880—1890, na Kranjskem in Štajerskem pa zlasti v zadnjem desetletju in tu nam je bila žalostna spremljevalka zopet Koroška; Primorska je na boljšem. Če vrhutega pomislimo, da je primanjkljaj v celi Avstriji v zadnjih desetih letih — 3.7 %, so naše dežele še bolj na slabem; in če pregledamo vse kronovine, vidimo korakati Koroško na prvem mestu, namreč nazaj, Kranjsko takoj na drugem, sledi Solnograška, Galicija, Predarliska, Avstrija nad Anizo in Bukovina, potem pa Štajerska. Nazadovale so tudi Tirolska, Šlezija in Dalmacija, vendar pa pod 3.7, druge pa vse več. Malenkosten prirastek kaže Avstrija pod Anizo, nekoliko več Češka in Moravska.

Zlasti nas vznemirja dejstvo, da so ravno alpske pokrajine izkazale tako slab rezultat; vse pomanjkljivosti štetja ne morejo opravičiti očividnega nazadovanja; in vendar je ravno v Alpah glavni vir dohodkov živinoreja in zlasti reja goveje živine.

Če pa primerjamo te številke s številkami drugih držav, recimo Nemčije, Danske, ali pa celo z onimi izvunevropskih, n. pr. Argentinijske ali Paragvajske ali Urugvajske, potem je seveda naša bilanca še žalostnejša. (To je tudi deloma pogrešek brošure, da nam ne podaja za primerjanje rezultatov drugih držav; sicer je pa slika itak dovolj jasna.) Kje so vzroki? Knjižica jih navaja nekaj: pomanjkanje krme, živinske bolezni, povišanje delavskih plač, splošna draginja, cena mesa, nezadostna skrb za pomnožitev mlade živine itd. (O tem tabela V.) Glede zadnje točke (mlada živina) ima zopet Koroška najneugodnejše avspicije, sledijo Dalmacija, Solnograška in dr.; veliko bolje je na Štajerskem, še malo bolje na Kranjskem, jako ugodno pa na Primorskem, in sicer posebno v Istri.

Veselo sliko nam pa kaže poglavje o prašičereji. Povsod napredovanje, absolutno seveda v Galiciji, relativno največ pa na Kranjskem; tudi na Koroškem, akoravno relativno najmanj jtd. Pa poglejmo kar tabelo (opomniti treba, da je prirastek v celi Avstriji 1880—1890: 30·43%, 1890—1900: 31·9%, 1900—1910 pa 37·4%, torej vedno več):

	Absolutno število 1880	Prirastek 1880—1890 v %	1890—1900	1900—1910	Absolutno štev. 1910
Štajersko . . .	532.721	19·69	6·4	23·2	836.520
Koroško . . .	105.010	31·87	22·8	9·1	185.595
Kranjsko . . .	73.130	29·88	13·5	64·4	177.300
Primorsko . . .	47.487	20·6	22·3	59·5	111.694

Nad avstrijskim normalom sta Kranjska in Primorska, pod njim Štajerska in Koroška. Pred tridesetimi leti je imela Kranjska dobri dve tretjini toliko prašičev kot Koroška, danes sta skoro skupaj, a Kranjska je prišla do tega šele v zadnjem desetletju.

Če izračunimo prirastek 1880—1910 (brošura se na to ne ozira), dobimo za Štajersko 57%, za Koroško skoro 77% (posledica velikega prirastka v prvih desetletjih), za Primorsko 135% (prirastek v vseh oddelkih, zlasti pa v zadnjem), za Kranjsko pa izmed naših pokrajin največ, nad 142%, in sicer posebno vsled pomnoženja v zadnjih letih (avstrijski normal za 1880 do 1910 je sicer tudi 136%, vendar pa v zadnjem desetletju samo 37·4, pri Kranjski pa 64·4); Štajerska ima sedaj za dobro polovico več prašičev kot pred štiridesetimi leti. Koroška za tri četrtine več, Primorska za štiri tretjine, Kranjska pa skoro za tri polovice več.

Ovac je pa v vseh slovenskih pokrajinah vedno manj, skrčilo se je njih število kakor že omenjeno tudi splošno v Avstriji, in sicer 1869—1910 za 107%, 1880 do 1910 pa za 37%. Glavni činitelj je tukaj desetletje 1869—1880. Naše dežele kažejo sledečo sliko :

	Absolutno število				Nazadovanje v odstotkih			
	1880	1890	1900	1910	1880-90	1890-1900	1900-1910	1880-1910
Štajersko	188273	162416	123245	86708	13·73	24·1	29·6	54%
Koroško	167809	132709	118563	71316	20·92	10·7	39·8	57 ·
Kranjsko	67431	53462	38629	24195	20·72	27·8	37·4	64 ·
Primorsko	298371	276681	252754	218919	7·30	8·6	13·4	skoro 27 ·

Največ ovac je relativno izgubila Kranjska, skoro dve tretjini, sledi ji Koroška, potem Štajerska približno s polovico, samo dobro četrtino je izgubila Primorska. Pasivne v tem oziru

so tudi druge alpske pokrajine, Nižjeavstrijska n. pr. za tri četrtine, 75%, zlasti v drugem desetletju.

Pri Štajerski opazamo tudi relativno večje nazadovanje od desetletja do desetletja, največje torej v zadnjem; Koroška se je v drugem desetletju primeroma še precej obnesla, a sedaj ima v primanjkljaju prvo mesto; ne daleč za njo je Kranjska, pri kateri opazamo splošno isto tendenco kot pri Štajerski. Pa tudi sudetske dežele imajo vedno manj ovac, Češka n. pr. jih je imela 1880 še 761.000, sedaj pa komaj 153.000, izgubila jih je ravno štiri petine; relativno ravnolotiko Moravska in Šlezija; Galicija za dve petini, napredovala je pa nepričakovano Bukovina, zlasti pa Dalmacija, kjer so pa bili na prirastek pripravljeni. V Dalmaciji podpira ovčje-rejo država in dežela, če že ne iz drugega vzroka, da vsaj ome-jijo kozjerejo; v sudetskih deželah škodi najbrže tuj uvoz (Ar-gentinija, Avstralija); za meso ovac tako ne redijo, glede volne pa Avstrija seveda ne more konkurirati z drugimi državami; v Av-striji n. pr. imamo nekaj nad dva miliona, 2,430.000 ovac, v Avstraliji pa okoli 100 milijonov itd.

A v Dalmaciji prej ni bilo tako; v prvem desetletju se je število ovac celo skrčilo, za 4,78%, potem je pa hitro rastlo, v drugem za 13,2, v tretjem pa za 15,7. Sedaj ima Dalmacija nad milijon ovac.

Tabela VII. nam predločuje gostost živine na km^2 produktivnega sveta. Omeniti pa moramo, da je glede produktivnosti ofici-elna statistika zelo optimistična. Vzemimo za zgled samo Kranjsko; pravi, da je na km^2 produktivnega sveta 55 prebivalcev, dočim jih je na km^2 sploh 53; ves svet skoro prišteva h gori omenjeni kategoriji, vse ji je rodovitno. Nekoliko bolje je pri Štajerski, 69 in 64, ali pri Solnograški, 35 in 30, dobro pri Primorski, 120 in 104, slabo pri Dalmaciji, 52 in 50. Tako rodovitna oziroma produktivna pa Dalmacija vendar ni. Isto merilo nas mora seveda voditi tudi pri gostosti živine. Opazimo pa na vsak način pri-manjkljaj, saj je to iz že navedenih rezultatov jasno. Slika za naše pokrajine je po tej statistiki tale:

Na km^2 produktivnega sveta šteje

	prebivalcev		goveje živine		prašicev		ovac	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Štajersko . .	65	69	34,4	32,7	35,5	40,1	5,9	4,2
Koroško . .	39	42	27,3	23,7	18,1	19,8	12,6	7,6
Kranjsko . .	53	55	26,7	23,9	11,3	18,7	4,1	2,5
Primorsko . .	102	120	18,7	18,6	9,4	15,0	33,9	29,4

Avstrija splošno ima 93 in 101; 33·7 in 32·5; 16·6 in 22·8; 9·3 in 8·6. Dalmacija pa 47 in 52; 8·6 in 8·4; 4·5 in 5·7; 70·7 in 82·0. Pri Kranjski ista slika kakor prej, samo druga forma, premalo goveje živine, malo ovac, prirastek prašičev; isto druge krovine, isto Avstrija; izjema pri ovcah je Dalmacija.

Najbolj instruktivna je pa tabela IX., ki nam kaže odstotke živine na tisoč prebivalcev pri zadnjih dveh štetjih.

Pri skupni Avstriji vidimo, da se je prebivalstvo pomnožilo, a ker je manj goveje živine in ovac nego prej, se to v odstotkih izraža zelo občutno; samo pri prašičih zopet izjema. Na 1000 prebivalcev je prišlo v Avstriji l. 1900. 363·7 glav goveje živine, sedaj samo 320·6; ovac preje 100·2, sedaj 85·0, prašičev 1900: 179·0, sedaj pa 225·1.

Če izvezemo iz tabele date za naše dežele, zopet ista žalostna slika; slabša bi bila še, če bi se pri nas prebivalstvo tako hitro množilo kakor drugje.

Na 1000 prebivalcev šteje:

	goveje živine		prašičev		ovac	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Stajersko . .	529·9	474·1	500·1	580·3	90·9	60·1
Koroško . .	697·6	563·4	463·0	470·2	322·9	180·7
Kranjsko . .	499·5	432·3	212·3	337·7	76·0	46·1
Primorsko . .	184·6	154·9	92·6	124·9	334·2	244·7
Dalmacija . .	182·2	162·1	95·6	109·7	1495·6	1590·8

Dobro bi bilo raztegniti primerjanje nazaj na leti 1890 in 1880, a statistika tega ni napravila, menda je že to dosti. Razmerje bi bilo potem večinoma še slabše.

Koncem brošure je še pregled po vseh okrajnih glavarstvih za 1900 in 1910. Marsikaj zanimivega opazimo. Na Dunaju n. pr. je bilo 1910 samo 94 ovac, v Dunajskem Novem Mestu 1900 4, sedaj pa 7, v Lincu 18, v mestu Steyer nobene, v Solnogradu 3, v Gradcu 8, v Mariboru 4, v Celju in Ptuj pa nobene. V Celju so letos našli samo 8 glav goveje živine, v Celovcu 14 ovac, v Ljubljani pa 9, v Rovereto nobene, kar se nam zdi zelo čudno, itd.

Tu še pregled nekaterih okrajnih glavarstev:

Mesto	Goveja živina		Prašiči		Ovce	
	absolutno število 1910	in prirastek oziroma orimanjkljaj 1900	absolutno število 1910	in prirastek oziroma orimanjkljaj 1900	absolutno število 1910	in prirastek oziroma orimanjkljaj 1900
Gradec . .	832	— 34·4 %	1933	+ 2·9 %	8	— %
» Celje . .	8	— 75·8 »	75	— 23·5 »	—	»
» Maribor . .	181	— 44·0 »	1014	— 0·8 »	4	— »
» Ptuj . .	90	— 47·1 »	407	— 13·4 »	—	»

		Goveja živina		Prašiči		Ovce	
		absolutno število 1910 in prirastek oziroma primanjkljaj 1900—1910:					
Okr. gl.	Celje . . .	45917	— 4·2 %	51705	+ 44·5 %	8078	— 32·0 %
» »	Konjice . . .	10917	— 11·7 »	12339	+ 25·9 »	2810	— 31·9 »
» »	Lipnica . . .	40824	— 7·8 »	64908	+ 12·7 »	975	— 18·8 »
» »	Ljutomer . . .	18071	— 1·3 »	33524	+ 37·6 »	4	— »
» »	Maribor . . .	42694	+ 26·3 » (!)	69007	+ 96·2 » (!)	2621	+ 4·3 »
» »	Ptuj . . .	44413	— 2·7 »	74756	+ 22·5 »	180	+ 1·1 »
» »	Radgona . . .	25627	— 3·6 »	47175	+ 16·1 »	8	— »
» »	Brežice . . .	21785	— 0·8 »	30039	+ 47·4 »	1050	— 18·7 »
» »	Slov. Gradec . . .	22868	— 14·5 »	23350	+ 12·3 »	8440	— 32·3 »
Mesto	Celovec . . .	240	— 36·5 »	1177	+ 25·2 »	14	— »
Okr. gl.	Šmohor . . .	14038	— 18·1 »	3330	+ 31·7 »	3383	— 42·4 »
» »	Celovec . . .	37495	— 13·3 »	37244	+ 3·4 »	7266	— 40·9 »
» »	Št. Vid . . .	41024	— 10·8 »	40460	+ 2·7 »	7692	— 46·3 »
» »	Beljak . . .	28133	— 15·1 »	20817	+ 22·7 »	9434	— 42·0 »
» »	Velikovec . . .	29472	— 11·7 »	35637	+ 6·9 »	15749	— 35·0 »
Mesto	Ljubljana . . .	879	— 9·4 »	772	+ 40·6 »	9	— »
Okr. gl.	Postojna . . .	18828	— 10·8 »	15259	+ 72·7 »	2947	— 57·8 »
» »	Kočevje . . .	20076	— 17·5 »	12265	+ 64·6 »	1455	— 28·9 »
» »	Krško . . .	22714	— 6·8 »	32876	+ 42·5 »	847	— 5·5 »
» »	Kranj . . .	27849	— 5·1 »	15165	+ 76·6 »	2485	— 46·2 »
» »	Ljublj. (okol.) . . .	28944	— 5·5 »	14648	+ 65·2 »	1195	— 36·5 »
» »	Litija . . .	19596	— 9·7 »	12155	+ 92·1 »	2190	— 27·7 »
» »	Logatec . . .	17035	— 18·7 »	9171	+ 104·6 »	934	— 63·0 »
» »	Radovljica . . .	12964	— 11·5 »	11209	+ 89·6 »	5396	— 26·0 »
» »	Novo mesto . . .	22771	— 14·0 »	25102	+ 66·0 »	1175	— 11·3 »
» »	Kamnik . . .	20621	— 2·7 »	15481	+ 56·9 »	4022	— 25·3 »
» »	Črnomelj . . .	14700	— 18·5 »	13197	+ 50·5 »	1540	— 41·9 »
Trst in okolica . . .		3129	— 35·6 »	3244	+ 88·2 »	279	+ 350·0 »
Mesto	Gorica . . .	772	+ 10·3 »	962	+ 57·4 »	7	— »
Okr. gl.	Gorica (okol.) . . .	22162	— 5·4 »	20759	+ 49·6 »	1550	— 52·5 »
» »	Gradiška . . .	8708	+ 7·9 »	10567	+ 72·4 »	73	— 66·5 »
» »	Trzin . . .	13355	+ 15·9 »	10946	+ 55·8 »	323	— 29·3 »
» »	Sežana . . .	10853	— 6·0 »	8499	+ 79·2 »	323	— 81·6 »
» »	Tolmin . . .	19137	— 6·6 »	6024	+ 73·6 »	12814	— 34·7 »
» »	Koper . . .	15342	+ 10·4 »	14013	+ 52·0 »	17307	— 37·3 »
» »	Lošinj . . .	625	+ 8·1 »	1740	+ 61·1 »	42842	+ 3·5 »
» »	Pazin . . .	13641	+ 7·5 »	8759	+ 3·4 »	40160	— 10·7 »
» »	Poreč . . .	8384	+ 11·4 »	10663	+ 73·9 »	17518	— 12·2 »
» »	Pulj . . .	7488	— 9·7 »	3478	+ 62·1 »	39257	+ 3·4 »
» »	Krk . . .	3332	— 7·8 »	1945	+ 37·7 »	34766	— 0·8 »
» »	Voloska . . .	11427	— 6·5 »	9975	+ 68·2 »	10897	— 44·4 »
Mesto	Rovinj . . .	251	— 4·6 »	120	— »	773	+ 7·5 »

Izenadila nas je mariborska okolica bodisi glede goveje živine, bodisi glede prašičev; pri prvi za četrtno več, pri slednjih pa skoro za 100 %. Na Kranjskem ima okrajno glavarstvo

Postojna zelo velik prirastek prašičev, še večjega okrajno glavarstvo Kranj, potem Litija in največ Logatec: v desetih letih se je število prašičev tu več kot podvojilo. Pri goveji živini, kakor rečeno, stanje ni ugodno, najmanj v okrajnem glavarstvu Kočevje, Logatec in Postojna; glede ovac inia zlasti neugodno bilanco Logatec, Postojna, Kranj, Črnomelj in ljubljanska okolica. V Trstu in okolici opazamo velik prirastek prašičev, isto v okrajnih glavarstvih Gradiška, Sežana, Tolmin, Poreč, Voloska itd.; najmanjša odstotna mera razen Pazina je na Krku, a še tu čez tretjino, skoro dve petini. Na Primorskem je semtertja celó govedo izkazalo lepe številke, recimo Tržič, Koper, Poreč. Ovac je vedno manj, akoravno ima Primorska poleg Dalmacije in Galicije še vedno največ te vrste v Avstriji, devet odstotkov, Istra sama čez osem odstotkov. Najslabše v tem oziru je bilo v okrajnem glavarstvu Sežana, a tam je izreden prirastek prašičev kot kompenzacija, sledi Gradiška in goriška okolica, a tu imamo omeniti isto kot pri Sežani.

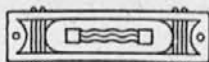
Zanimala bi nas razdelitev v Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko, a dokler nimamo natančnih podatkov za ljubljansko okolico in litijsko okrajno glavarstvo, ne moremo napraviti točnega računa. Pač pa nekaj drugega. Izračunamo lahko, koliko odstotkov avstrijskega prebivalstva je prišlo 1900, oziroma 1910 na Kranjsko in s temi primerjamo odstotke posameznih vrst.

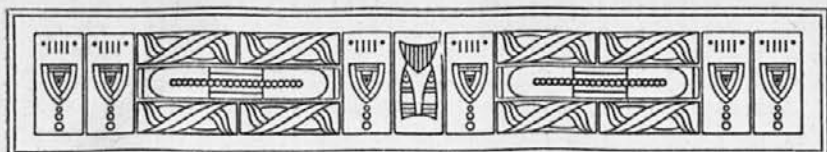
Rezultat je ta-le:

Kranjska je štela ‰ avstr. prebivalstva, goveje živine, prašičev, ovac:

1900 :	1·94	2·67	2·30	1·47
1910 :	1·84	2·47	2·76	0·996

Goveje živine imamo še vedno relativno več, nego je pride na Kranjsko po odstotkih prebivalstva, istotako prašičev, samo ovac ne.

OBZORNIK.

Verstvo.

Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604.

Viktor Steska.

V ljubljanskem škofijskem arhivu se hrani v koženico vezan zvezek v četvorki (210 × 165 mm) z naslovom:

Constitutiones Synodales pro Clero et Dioecesi Labacensi. Promulgatae, ut alias saepius, sic novissime in Synodo annua Oberburgi habita 6. Feb. 1604. in festo S. Dorotheae Virginis et Martyris.

Naslov torej pove, da so v tem zvezku zaznamenovane določbe gornjegrajske sinode iz l. 1604.

Kakor vsako leto, se je tudi l. 1604. zbrala duhovščina ljubljanske škofije v Gornjem gradu, tedanjem središču ljubljanske škofije, kjer je škof Hren navadno bival, kadar ni bil na potovanju po škofiji, in kjer je tudi umrl. Čeprav so bili taki shodi redni, vendar niso bile vse sinode enako znamenite. Obravnavale so se na njih navadno le tekoče, manj važne zadeve; l. 1604. pa je bilo nekak mejnik med starejšo dobo in novim časom.

Protestantizem je zadal katoliški Cerkvi v ljubljanski škofiji hude rane. Tudi svečeništvo je obsenčil. Na gornjegrajski sinodi pa je škof Hren izdal določbe, ki so bile vse večalimani naperjene proti protestantovskemu vplivu med duhovščino in med ljudstvom.

Na tridentinskem cerkvenem zboru so škofje organizirali vso Cerkev in izdali mnogo določb, ki jih je bilo treba izvesti po vsej katoliški Cerkvi. A šlo je počasi.

Tako n. pr. je tridentinski zbor izdal v seji 24. (cap. I. de ref.) odlok (decretum Tametsi) o sklepanju porok s pristavkom, da velja povsod, kjer ga objavijo. Tega odloka v nekaterih škofijah sploh niso nikdar objavili, zato ondi ni veljal; v drugih so ga objavili, tam je imel zakonito moč. Radi te razlike pa je nastala zmeda. Enakost je uvel šele najnovejše čase odlok papeža Pija X. »Ne temere« z dne 2. avgusta 1907.

Kakor vse kaže, odloka »Tametsi« tudi v ljubljanski škofiji niso precej objavili. Tridentinski cerkveni zbor je v 24. seji de ref. naročil, naj škofje čimprej ta odlok svojim vernikom po posameznih župnijah razglase, in sicer v prvem letu po večkrat, pozneje pa, kolikorkratkoli se jim bo potrebno zdelo. Veljaven naj postane ta odlok trideset dni po prvi razglasitvi v isti župniji. V ljubljanski

škofiji ga je objavil šele škof Tomaž Hren na gornjegrajski sinodi 6. februarja l. 1604., in sicer v treh jezikih: v latinskem, nemškem in slovenskem. Tudi ta slovenski oklic nam je ohranjen. Na koncu tega spisa je dobesedno objavljen.

Spis o gornjegrajski sinodi l. 1604. obsega I. predgovor, II. odredbe za duhovščino in III. objave tridentinskega odloka o odpravi skrivnih ali tajnih porok.

I. Predgovor je latinski nagovor, ki ga je imel Hren do svojih duhovnikov. V njem poudarja temeljne resnice: Bog je vse z določnimi zakoni uredil, da mu služijo vse stvari; tudi sv. Cerkev mu služi. Izročil ji je zakone, ki jih mora izpolnjevati vsak vernik; vi pa ste služabniki božji in sotrudniki božjih skrivnosti, treba, da kažete luč. Paziti morate nase in na izročene vam vernike, da privedete na pravo pot vsakega, ki zajde na krivo stezo. Kako, naj vam pokažejo odloki te sinode, ki so izpisani iz svetih kánonov in iz določb tridentinskega cerkvenega zbora.

II. Za tem nagovorom slede odloki gornjegrajske sinode, ki jih je škof Tomaž Hren svoji duhovščini predložil in objavil:

1. Duhovniki naj prejemajo zakrament sv. pokore vsak teden, najmanj pa mesečno.

2. Praznik sv. Nikolaja, patrona ljubljanske škofije, naj praznujejo po vsej škofiji; njegov oficij naj opravljajo vso osmino. Pravtako naj obhajajo praznik obeh patronov sv. Mohorja in Fortunata.

3. Brevir, kolikor mogoče po rimskem obredu, naj opravljajo vsi vsak dan pod smrtnim grehom. Kadar bi ga kdo opustil, mora plačati kazen primerno času opuščenega oficija, česar se je vsakdo v vesti dolžan izpovedati.

Rimskega misala naj se kolikor mogoče poslužujejo.

4. Od škofu pridržanih grehov ne smejo odvezovati. Pridržajev je 14.

5. Dušni pastirji naj sami pridigujejo, mašujejo, krščujejo, izpovedujejo, dele zakramente po rimskem obredu ali pa po dosedanjem oglejskem.

Po pridigi naj se moli kesanje in potem naj se prečita s prižnice počasi in razločno molitev za krščansko Cerkev, očenaš, angelsko češčenje, vera, deset božjih zapovedi in pet cerkvenih, sedem zakramentov, sedem pglavitnih grehov, sedem dobrih del telesnega in dušnega usmiljenja, da se tako pouče neuki.

6. Pri sv. krstu naj se vzame le en boter in ena botra. Botrstvo je zakonski zadržek.

7. Vsak župnik naj ima krstno knjigo, v katero naj vpisuje krščenca, krščevavca, botre, kraj in čas krsta.

Enako vestno naj v isto ali v podobno knjigo vpisuje poroke v zmislu odloka tridentinskega zbora sess. 24, cap. I. de ref., ki se bo razglasil sedaj po vsej škofiji. Poroka se sme skleniti le po treh oklicih, ki so se vršili ob nedeljah ali praznikih, po sv. izpovedi in sv. obhajilu in vpricho duhovnika.

8. In ker smo čuli, da so nekateri duhovniki, svetni in redovni, tako daleč zašli, da so v veri omahljive laike pod obema podobama ohhajali in izpovedi izpovedancev kar trumoma sprejemali, zaukazujemo pod najstrožjimi kaznimi, da smejo odslej obhajati le pod eno podobo in da morajo izpovedovati le posamezne.

9. Zakrament sv. poslednjega olja, ki so ga doslej zanemarjali, naj zopet uvedejo. Njegovo korist naj vernikom razložijo. Snov dobé v rimskem katekizmu ad »Parochos«, ki si ga naj vsi kupijo z »Romanum Sacerdotale«, ter naj se ga nauče.

10. Pod kaznijo, da izgube svoje službe, morajo odpraviti svoje sožiteljice. Zadene jih pa tudi kazen in osramočenje od svetne oblasti, ki jo je določil nadvojvoda Ferdinand. Naj nikar ne mislijo, da pridejo v drugo škofijo, ker po odlokih tridentinskega cerkvenega zbora ne sme nihče prestopiti v tujo škofijo brez škofovega izpričevala.

11. Gostilen naj se izogibljuje, popivanja in pijančevanja naj se varujejo, da ne bodo v pohujšanje.

12. Naj imajo dobre duhovne pomočnike, ki smo jih izprašali in potrdili za dušno pastirstvo. Raditega naj jih vikarji in kurati precej ali vsaj v teku enega meseca semkaj pošljejo s priporočili, ali če so iz druge škofije, z izpustnicami, da jih potrdimo; sicer ne smejo pripustiti, da bi nestalni in pohajkujoči v škofiji in po naših cerkvah maševali brez imenovanega škofovega dovoljenja.

Da ne nastane kdaj pomanjkanje zvestih sotrudnikov, naj vsak po svojih močeh in po svojem dohodku vzdržuje kakega ubožnega odraslega dijaka, ki naj služi vedno njegovi cerkvi in ga bomo kdaj, ko dovrši svoj uk, na podlagi kuratovega izpričevala radi v Bogu sprejeli v korist in rast naše Cerkve ter ga potem posvetili in nastavili.

13. Župnišča in cerkve naj kar moči pridno in skrbno popravljajo in krasé; korporale naj z drugimi vred snažne hranijo. Kako kdo Boga časti, se lahko dokaže iz teh zunanosti.

14. Skrbno naj pazijo na zapeljive volkove, predikante, ko bi se kakorkoli poizkušali priplaziti med Gospodovo čredo; tudi nas naj o tem obveste, da bomo mogli pri presvetlem knezu potrebnih pomočkov iskati in doseči proti ljudem te vrste.

15. Nič manj pazno naj ne čujejo nad heretičnimi knjigami in naj jih, če jih kdo vzdržuje, bere ali razširja, v našem imenu odzamejo in sežgo, da se ne bodo zastrupili ali okužili nedolžni. Če sami tega ne bodo mogli, obetamo duhovnikom svojo in knezovo pomoč.

16. Skrbe naj, da bo vsak dan zjutraj ob sedmih zvonilo k javnim molitvam po vsej škofiji pri župnih in podružnih cerkvah, da se potolaži srd božji in da se odženo kuga, krivoverstvo, lakota in najkrutejši sovražnik krščanskega imena — Turek ter za krščansko zmago. Ko bodo poleti čuli o vojski, naj čisto nagibljuje vernike k prejemanju zakramenta sv. pokore, sv. R. T. in k pregoreči molitvi; sami naj večkrat mašujejo, božjo jezo tolažijo, pri-

rejajo z največjo pobožnostjo in zbranostjo procesije in pobožne molitve.

17. Pod najstrožjo kaznijo naj ne dopuščajo, da bi bil kak heretik kateregakoli stanu ali stališča brez naše vednosti ali brez našega dovoljenja pokopan v cerkvi ali na blagoslovljenem pokopališču.

18. Ker se je že pogostoma pripetilo in je nekako v navado prišlo, da matere ali oba roditelja vsled gnusne zanikrnosti, pijanosti, nerednega spanja, ali vsled katerekoli brezskrbnosti svoje male otroke v postelji zaduše, katerih kri ne vpije le v nebesa, ampak zahteva tudi maščevanje, ki bo zadelo po pravični božji sodbi nele krivce, ampak, če se to zlo ne bo zaviralo, tudi oblasti, gosposke in soseske, ki tako zadušenje zakrivajo: Zato zaukazujemo, naj vikarji in kurati prav pogostoma v pridigah resno svare in govore, kako hudo greše taki brezskrbni in zaspani zaduševavci. Staršem, zlasti materam in pestunjam, pa naj v našem imenu in v sv. pokorščini prepovedujejo jemati dojenčke in male otroke, če niso že eno- ali dvoletni, k sebi v posteljo; naj jim ne dovolijo ondi spati, ampak naj jih imajo v posebnih zibelkah; naj se ne branijo ponoči vstajati in izpolnjevati materinskih dolžnosti za svoje meso, to je, za varno in nepoškodovano življenje svojih otrok, ki bodo njihovi starosti kdaj v podporo; saj je tudi presлавna Mati božja Marija za presladkega svojega Jezuščka prenašala težave hleva, zime, gladu, bega v Egipt, in je že prej stregla cele tri mesece sv. Janezu Krstniku in njegovi materi otročnici Elizabeti, zgledu vsem materam.

19. Plačujejo naj marljivo davke in splošne prispevke za vzdrževanje države, da ne bo vlada kdaj jemala imovine Križanega in ubožcev.

20. Vsakdo je dolžan odkritosrčno priznati urbar svoje cerkve, župnije ali svojega beneficija, da se more last Križanega v škofij-skem arhivu označiti ali sicer zoper krivične napadnike celotna in nepoškodovana braniti glede na čas, kraj in osebe, s pomočjo prava in s pokroviteljstvom presvetlega nadvojvoda, gospoda in ljubljanske škofije dednega milostnega zavetnika.

21. Svoji cerkvi naj bodo dobri in gostoljubni gospodarji, svojo hišo in družino naj pobožno vodijo in jo uče z besedami in z zgledom. Jezus, ki je glava telesu vesoljne Cerkve, je namreč začel delati in učiti; po njegovi milosti in dobroti so postavljeni ne pod mernik, ampak na svečnik cerkve, so sol, luč sveta, da morejo vsi prejemati od njih opomine, zglede zveličanja, ki ga deli naš Gospod Jezus Kristus, ki je z očetom in Svetim Duhom Bog častit in blagoslovljen na veke. Amen.

III. Sedaj sledi objava odloka sv. tridentinskega zbora, da so skrivne poroke popolnoma odpravljene:

Tomaž, po božjega in apostolskega sedeža milosti škof ljubljanski, presvetlega nadvojvoda avstrijskega Ferdinanda svetovavec itd.

Častitim v Kristusu iskreno ljubljenim bratom in sodelavcem našim, arhidiaconom, župnikom, vikarjem in vsem drugim dušnim pastirjem v naši ljubljanski škofiji, pozdrav in očetovski blagoslov, da bi se vsem našim ukazom radi pokorili.

Ko smo bili po božjem ukrepu in usmiljenju brez naših zaslug in želja poklicani k temu pretežavnemu, celo angelskim ramam strašnemu škofovskemu poslu, smo imeli najprej skrb in misel, da si čimprej ogledamo z lastnimi očmi stanje naše škofije. Želeli smo, da kmalu k lepoti prejšnje pobožnosti pripravimo, kar smo pri tem težavnem obisku, ki smo ga v več mesecih le površno opravili, videli in opazili, da je v teku časa razpadlo ali da se bliža razpadu. Nič manj pa nismo želeli in se trudili, da bi ohranili nedotaknjeno vse, kar se prav in dobro vrši po cerkvah in pri božji službi.

Ko smo pri tej vizitaciji, kakor upamo, mnogo izboljšali, ne sicer iz lastne moči, ampak v njem, ki daje voljo in izvršitev vsakemu po meri svoje svete darežljivosti, ko smo način izboljšavanja v nekaterih točkah predpisali, ko smo v sinodi, zbrani v Gornjem gradu, kakor tudi v Ljubljani v naši rezidenci, izdali koristne in prepotrebne določbe za vso škofijo in za našo ljubljansko škofijo čredo in sami objavili duhovnikom, ki so bili takrat navzočni in so po predpisu tridentinskega cerkvenega zbora polagali katoliško veroizpoved v naše roke, upamo in želimo, da bodo duhovniki in verniki te določbe izpolnjevali.

Med drugim se je takrat, ne brez potrebe, opomnilo, da bi bilo koristno objaviti dekret sv. tridentinskega zbora o odpravi skrivnih zakonov, ki jih isti zbor iz važnih vzrokov popolnoma odpravlja, uničuje in za neveljavne proglaša kot neizmerno zlo v Cerkvi in kot povod mnogoteremu pohujšanju. Zato smo tudi takrat pričeli z objavo po zgledu drugih škofov sv. katoliške Cerkve, posebno pa spodobnopokorni očetovskim opominom presvetlega in premilostnega g. Hieronima grofa Portia, adrijskega škofa in Njegove Svetosti Klemenca VIII. in njegove apostolske stolice na dvoru prejasnega nadvojvoda Ferdinanda nuncija in s pooblastilom legata de latere po gornji Germaniji.

Ker pa med druge grenkosti ljubljanske Cerkve nastopajo z rastočo nepokorščino, izvorom vsega zla, tudi nedovoljeni in skrivni zakoni, ki jih nekateri na imetje in sorodstvo se zanašajoči sklepaajo brez strahu božjega in svojih sorodnikov in take zveze proti našemu in našega konsistorija mnenju hudobno zagovarjajo, da so se razvijali do današnjih časov toliko nadležneje, kolikor bolj se ponavljajo, smo želeli, da bi jih z nadalje zavrl in preprečili, pohujšanje pa in take slabe setve, ki jih ni sejal nebeški Oče, izkoreninili, zato smo sklenili pokorni kanonom in odloku sv. tridentinskega zbora in ponovnemu opominu presv. g. zgoraj imenovanega apostolskega nuncija, namestnika sv. očeta, in radi eksemplije neposrednega ordinarija ljubljanske škofije, popolnoma izvršiti označeni odlok o tajnih porokah in ga v ljubljanski škofiji popolnoma in nedotakljivo izvesti.

Zato na podlagi tega vsem in posameznim našim arhidiakonom, dekanom (komisarjem), župnikom, vikarjem in kuratom, kakršnokoli dušno pastirstvo v ljubljanski škofiji izvršujočim, pod sv. pokorščino strogo zaukazujemo, da omenjeni odlok sv. tridentinskega zbora, ki zabranjuje tajne poroke in jih neveljavne proglašajo, čimprej v župnih cerkvah, kadar je ljudstvo zbrano, proglasite, ga jasno, razločno in marljivo razložite, vernike poučite, kako se zakon prav in sveto sklene, in to ponavljajte, da bodo tudi bolj preprosti dobro umeli svetost tega zakramenta, ki ga bodo odslej sklepali ne skrivaj po kotih, ampak javno in spodobno vpričo svojega župnika, ali duhovnika z župnikovim ali škofovim dovoljenjem in da se bodo pod kaznijo večnega ognja izogibali prešuštvovanja, ker se bodo smatrali prešestniki, ki bi zavrgli svojo prvo ženo, s katero so se skrivaj poročili, in bi z drugo javno zakon sklenili. Zakone pa naj sklepajo ne po navadi živali ali nevernikov, ki Boga ne poznajo, ampak po zgledu božjih otrok, ki jim pristuje večni blagoslov in nebeška dediščina iz božje obljube in usmiljenosti. Pridno in pobožno naj se pripravljajo na zakon z izpovedjo in sv. obhajilom, da bodo prejeli milost svetega zakramenta, da bodo sprejeti v vrsto svetih zakoncev, da bodo blagoslovljeni od Boga, da bodo vzradoščeni z zdravim in dolgoživečim zarodom, ki je edini namen zakona. Dalje naj župniki in duhovniki pazijo, da se zakoni ne bodo sklepali brez dveh ali treh prič, ali da ne bodo priče brez župnika prisostvovala poroki. Ko bi pa kdo nepremišljeno ali nevedoma proti omenjenemu odloku sv. zbora in proti temu našemu razglasu (kar Bog varuj) skrivaj ali drugače, kakor je velevalo, zakon sklenil in ga z združitvijo izvršil, bodi tak zakon poleg naše kazni neveljaven, ničn, prazen in brezuspešen, kakor ga po zmislu in odloku cerkvenega zbora za neveljavnega, ničnega, praznega in brezuspešnega proglašamo in določamo ter razglasamo prejkoslej vse pritožbe takih neveljavno poročenih ljudi pri arhidiakonih ali tudi pri nas, ko bi sicer pravoma nam pripadale, za neveljavne, brezpomembne in nične. O njih se v konsistoriju ne bo postopalo.

Da pa kdo ne bo dvomil o zarokah »mere de futuro«, t. j., o obljubi prihodnje poroke, je li namreč tridentinski odlok tudi te vsebuje, izrekamo, opirajoč se na mnenje več boljših bogoslovcev, da take zaroke s tem odlokom niso zabranjene. Zato se zaroke, to je, obljube prihodnjega zakona, smejo sklepati poslej, kakor pred omenjenim cerkvenim zborom, da le ni nobenega zakonskega zadržka, brez navzočnosti župnikove in brez kakih slovesnosti.

Da vse to ljudstvu na podoben način razglasite in pojasnite, vam vsem prej imenovanim in posameznim zaukazujemo in velevalo. V potrjenje tega smo dali napraviti to listino in smo jo z lastnim podpisom in pečatom opremili.

Dano v naši navadni škofovski rezidenci v Gornjem gradu na praznik sv. Doroteje device in mučenice l. 1604.

Spis navaja dekret v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku.

Slovensko besedilo se glasi:

Svetiga Tridentinska Spravilzha ali Concilia DECRET, v' katèrim se f'kriune, Pokotne shenitve, cillu bodo prepovedane, inu sa nizh fposnane: De tudi vfe te shenitve, pres naprizhe eniga Fajmalhtra, inu dvéju, ali trejh Prizh narejene, zhistu nizh neveshejo; kakor se v' tim odsdolaj sapissanim Decreti obilnifhi resloshy.

De pak taihti DECRET vfém na vejft ali snajne pride, ta zhaftyvrednifhi g. g. Thomas shkoff Lublanski, v'kashe inu sapoveduje, de se taihti Decret, f'kusi Fajmalhtre ima po goftu na Leci ali Pridigi fpozhitat inu osnannit: k' njemu tudi taku f'pissan ene Trydesseti dny f'poredom, na Cerkvene Dauri po Farrah perbyti.

Letu je pak ta DECRET od befede do befede:

De fi lih pres vfliga Zvibla, sa tèrdnu je dershati, de se skriune Pokotne shennitve, f'kusi flobodne fraj, ali nesavesane persone, is dobre nepofillene vole f'furfene, po en pravi tèrden sakon, kakor dolgu sveta karlfhanfka Cèrkou teifte nej nesaj, ali sa nizh poftavila: Sa tiga volo popravici fo pokrivizhani lety (kakor yh tudi S. Concilium, pokrivizha, prekolne inu ferdama.) kateri drugazhi vuzhèe, inu krivizhnu fméjo rezhy, te shenitve od Synou ali Hzhery, pres Vejfty teh Starifhifh f'furfene, bi nevelale: inu bi ti Starifhifh f'fuprou teifte tèrdne, ali nevelne¹ mogli f'fufiti.

Nizh tim màjne je Sveta Cerkou Boshja, is cillu velikih pravizhnih isrokou ali Vrshahou letake Omoshovajne inu pokotne f'krivne shenitve vfelej f'ourashila inu prepovedovala. Kadàr pak (tu Svetu Spravilzhe tih lubih svetih ozhakou Tridentinfkih, kateru se imenuje Concilium); raunu zhuti inu samerka, de sa velike teh zhlovekou Nepokorf'hine volo, takufhne prepufidi, fedajniga zhassa, kaj nepomagajo: Tudi te velike pregrèhe pomifhla, katère is teh iftih f'krivnih Pokotnih shennitvah f'voj sazhetik imajo: slafiti pak takih ludy inu person, katèri nimmer v' tim stànu vezhniga pogublejna doftanèò inu prebivajo; v' tem, de ony to pèrvo sheno, f' katero se f'krivaje ali pokotnu fo oshennili, sapustèe, potler pak s' eno drugo ozhitnu se shenio, inu snjo f'kusi vfe nih shive dny u' Prefhufhtvi shivy. Kadàr tèdaj letimu velikimu grèhu nu slègu, Sveta karlfhanfka Cerkou (katèra od f'kriunih Pokotnih rizheh nefodi) nemore pruti ali prèjd priti, ampak de eno mozhnefhi Arznijo s'najde inu pruti poftavi: Safu sapovèda inu porozhy ta Sveti Tridentinfki Concilium, po tim exempli inu vèrfti uniga Concilia ali Spravilzha, katèri je u' Rimi u' Lateranu, pod Innocentiom Tretjim Papeshom dèrshan bil: de possehmal najprej vfelej, prejden se ena Shennitva f'klénne ali naredy, ty sarozheni Ludjé, katèri v' Sveti Sakon f'fopijo: f'kusi f'vojga Lafniga Fajmalhtra, ob trèjh f'porednih Nedèlah ali Prasnikih, v' Cerkvi mej Sveto Malho ali Pridigo ozhitu imajo osnajneni ali oklizani biti.

Po takufhnim f'furfenim oklizajnu, kadar obene pravizhne Smejhnavè, Smotte, ali Supèrftva v' mejss nepride; Tèdaj vshè

¹ V latinskem: irrita, neveljavne; torej se je prepisavec zmotil.

mogo ty shennitouni Ludje k' ozhitnimu poterjovajnu nju Sakonke oblube, tu je h' Poroki, pred nih Farre pogledom inu obližjom naprej stopiti.

Ondi ima Fajmašter Shennina inu Nevesto isvprašati: inu kadär je nju obēju volo, inu missäl k' İvetimu Sakonu saštopil, taku rezhi: İeft vaju v' Sveti Sakon vkup dam ali pëdrushim, v' tim İmeni Boga Ozheä, Synu; inu S. Duha Amen. Fajmašter İi more tudi druge furme ali obrasne bessëde rezhi, kakör je kēj shega ali navada ene vřakatore Dëshële.

Kadär bi pak kadaj, enu vprizhnu samerkajne bilu, de bi İkusi katëre S. Sakon, po hudobi İe mogal, ali hotil mejšhati, ali sadërshati, kadär bi tulikajn oklizou naprëj İhlu: Tëdaj İe İe en İam okliz, inu Poroka vprizho dvejü ali trëjh Prizh, od Sporedniga İašniga Fajmaštra samore sgoditi. İnu potle vshë prejden ti İifti Sakonİki Ludjë, Svojga Sakona ali Društva İhpogajo, İe ta druga dva okliza İturita: ako İo katëre smotte, teİfte tem İahkëİhi İe reso-dëjo. Tëmuzh, kir bi bilu, de bi nih Shkoff drugazhi, ali sa pridniİhi İodil, de bi İuİftu oklizajne sad İe puİtilu: katëru ta Sveti Concilium njemu Shkoffu ali Ordinariu k' njegovi previdnosti, modruİti, inu reslozhku pustü.

Katëri vshë drugazhi, kakör v' prizho eniga Fajmaštra, ali eniga drusiga Mašhnika, vřaj s' Fajmaštrovo ali Skofflo volo inu përpustkom, inu v' prizho dvejü ali trëjh Prizh, v' sakonİku rounajne, përvsëİnu İe poİtavi: teİfte S. Concilium, h' takuİhnimu rounajnu cillu nepridne İtury: Kakor tudi S. Concilium, İkusi İeta Decret ali İposnajne, vře İetakuİhne savëse ali sakonİke narëdbe, cillu gori vsdigne, pëpovëda inu sanizhuje. Zhes İetu pak eniga Fajmaštra ali drusiga Mašhnika, kateri İpod dvejü ali trejh Prizh: tudi İe prizhe katëre pres Fajmaštra, ali eniga drusiga Mašhnika; kakör tudi Shennina inu Nevësto, kir İe pëpovedane take sakonİke naredbe poİİtopio: sapovëj sveti Concilium Shkoffom, po nih İıİİİ İokaİhtigati, inu İilnu vissoku oplatitti. Sraven İiga opominna S. Concilium İe Sakonİke Ludü de prejden onü ta sveti Šhëgan v' Čërkvi od Mašhnika prej-mejo, u'İkup u'eni İiİhi nejıajo prebivati. İtavi tudi ta İveti Concilium, de tak Sakonİki šhëgan, İe İma od İašniga Fajmaštra opra-viti: İnu de od obeniga drusiga, ampak od Fajmaštra ali Shkoffa İamiga vola ali perpuİtik h' takimu shegnovajnu İe nemore podeliti: Per katërim vře navade ali Shege kakör kuli zhes zhİoveİku pum-nenje İtare: katëre İo vezh ene smotte kakor Navade, İmena vředne: Tudi vře Privilegia ali sİobodovajna, kir İo İeti poİtavi superna, bodo cillu gori vsdignena inu odvërsheİa. Kadär bi pak katëri Faj-mašter, ali en drugi Mašhnik, İi İodi İih en İinih, ali pres İi-niİhtva: (de bi İi on tudi is Privilegia ali Stare nepumneozhe navade, İebi İpodobnu, ali perpuİhenu rekäl) ene Luzhke Farre Shennina inu Nevesto ali Sarozhëİike, pres nih Fajmaštra vole inu veİty porozhat, ali shegnati İe poİİtopil: Taİİti pëcëj, vshë is obİöjene Praude, İma İvojga Mašhtna İtannu odİtaulen İiti; inu oİtati, taku İolgu, de on bode od Shkoffa, uniga Fajmaštra, katëri je vprizho per Sakonİki

naredbi, Inu od njega ta Sakonlki shegan dan imèl biti, absolviran inu od tiga greha odvèsan. Fajmalhtri tudi imajo ene Bukve imèti, v' katèrih te Imèna Sakonlkih Sarozhénikou inu nih Prizh: tudi dny inu mèlta narejene Shennitve, imajo rauno sapissati inu s'hrannti. H' Puflednimu S. Concilium Sakonlke Ludy vrzhly inu opominna, de ony, prèjden svoj Sakon sazhnejo rounati: ali v'faj ene try dny, prejð Sakonlkim druhtvom, lkèrbnu k' Spuvidi, inu k' S. refhnimu obhaylu u' Bofhym Strahu lubesnivu pèrtopyo. Aku fo pak po karlfhanlkih Deshèlah, s'vunaj tèh osgoraj sapissanih, katère druge lepe hvaleurèdne shege ali Caeremonie v' navadi: teifte zhiftu ohrannit, shely S. Concilium.

De pak lete Svete, Dufhizom sdraue Sapuvidi, inu poftave, nikomru lkrite, temuzh v'fèm ludem na snajne inu na vejft bodo dane: porozhy Sveti Concilium v'fèm Shkoffom, de kadar pèrvizh bodo mogli, ony previdijo inu ofkerbyo leta Decret inu Sapuvid po v'fèh fvoym Shkoffijom podvèrshenih Farrah, inu Cèrkvah ludem osnannit inu saftopnu resloshiti; Inu letu se ima ob pèrvim leytu po goftu; potfe pak kaku zhestukrat, se nym potreba bode sdèlu, isgoditi.

Hozhe inu fposna tudi S. Concilium, de leta Decret inu sapuvid, u' eni v'fakatèri Farri, fvojo muzh inu velajne sazhne imèti, zhes trydeseti dny: katèri fe imajo fhèjti od tiga dnè pèrviga sgojeniga oklizovajna v' ti isti Farri.

Povèdaj je eden timu drusimu: de fe varujete pregrèhe; fèdajne perzhassne fhtrajffinge, inu vezhniga Ferdamajna, pred katèrim nas v'fèh G. Bug milostivu obari: Amen. Thom. Epus. Lab. m. p.

Pripomniti bi bilo, da je rokopis tega spisa druga roka spisa, škof Hren je dostavil le besede: »pred katerim nas vseh G. Bug milostivu obari. Amen« in pa podpis.

Monizem — religija prihodnosti?

J. Samsa.

Predkratkim se je vršil v Hamburgu monistični shod, ki je postavil vedo za boga in otvoril novo ero. Predsednik tega shoda dr. Viljem Ostwald je zaključil zborovanje z besedami: »Zaključujem prvi monistični shod in otvarjam monistično stoletje.«¹

V novembru letošnjega leta pa je Ostwald poslal v svet knjigo, ki obsega sintezo monističnega svetovnega naziranja, po domače bi rekli monistični katekizem. Knjiga, ki ima značilen naslov: »Monistische Sonntagspredigten«,² je namenjena najširšim krogom; v uvodu pravi pisatelj: »Mladini hočem pomagati k lastnemu mišljenju

¹ Österreichs katholisches Sonntagsblatt 2 (1911) št. 48, str. 2. v članku »Der Gott der Freidenker ist die — Wissenschaft.«

² Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft m. b. H.

in delovanju, nočem pa biti vodnik, ki zahteva, da bi se mu slepo sledilo; dozorelemu možu pa z določenimi besedami povem samo to, kar je kot pridobitek svojih lastnih življenjskih izkušenj kot skrit zaklad že dolgo občutil v svojem srcu, starosti pa hočem podati tisto tiho veselje, ki ga nudi spomin na doživele dogodke, in ji pripomoči k mirnemu zaključku.« S to knjigo hoče Ostwald podati monistično nadomestilo za vse potrebe, ki jim je dosedaj človek iskal in našel utehe le v religiji. Na 206 straneh obravnava pisatelj sledeča poglavja: Zakaj smo monisti? — Kako je prišlo zlo na svet? — Stari in mladi. Religija in veda. — Kaj je resnica? — Kako je prišla veda do tolikih uspehov? — Razvoj. — Tolstoj. — Delo. — Energija. — Razmerje dobrin. — Energetični imperativ (ne zapravljaj energije, temveč uporablaj jo!) — Ljubite se med seboj. — Jatho (I) (protestantski župnik v Kolinu, ki ga je pruski cerkveni svet zaradi njegovih liberalnih nazorov v teologiji odstavil). — Nietzsche in boj za obstanek. — Kamen modrijanov (napredek tehnike). — Jatho (II). — Vera in npravnost. — Pračudenje (pred naravnimi silami, ki je Ostwaldu prvi vir religije). — Kaj naj posumnik stori za monizem? — O smrti (I). — Umirajoče solnce (konec aktualne energije). — O smrti (II). — Neumrjčnost. — Razvoj pojma o bogu. — Molitev.

V teh poglavjih je kratko, poljudno, brez dokazov in brez učenega teoretiziranja obdelano vse to, kar morejo monisti podati kot praktičen rezultat svojega sistema. Vera in cerkev je Ostwaldu premagano stališče. Pojem o bogu si je človek zamislil v pračudenju (Urgrauen) pred naravnimi silami, ki jih ni razumel. Ta bog pa je, kakor vidimo zlasti v starem zakonu, pravi pravcati arabski šeik, neomejen, ljubosumen, maščevalen gospodar nad svojimi podložniki. Ideje o bogu in sploh verskih idej so se polastili duhovniki, ki so v primitivnem stanju kulture vladali človeštvu; da bi si zagotovili vlado, so kot največji greh, kot greh zoper sv. Duha, razglasili nepokorščino in nevero. Toda človeštvo se razvija, izpopolnjuje, njegovo spoznavanje naravnih zakonov postaja vedno obširnejše; verska, teologična doba se, kakor pravi Ostwald s Comptom, umakne metafizični in ta pozitivni, naravoslovski, ali, kakor pravi Ostwald, monistični. V tej dobi, ko je naravoslovna veda dokazala, da je duša telesna funkcija (str. 186), da je »bog vedno abstraktnější pojem brez določene vsebine« (str. 198) (to je menda dokaz, da Boga ni!), izgublja vera in cerkev, oziroma duhovništvo vedno bolj vpliv na ljudstvo; le najbolj neizobražene mase so še pokorne duhovništvu. Razumništvu je veda in umetnost religija. Tako se, pravi Ostwald, izpolnjuje Goethejeva beseda:

Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
Hat auch Religion.
Wer jene beiden nicht besitzt,
Der habe Religion.

Zato je monizem vera prihodnosti, meni Ostwald (str. 158). V duhu že vidi čas, ko bo namesto krščanskih cerkva v vsaki vasi

monističen dom, kjer se bodo pobožni (?) monisti zbirali k nedeljskim sestankom; tu se bodo vršili naravoslovski in monistični govori in razgovori; monistični verniki bodo imeli tu knjižnico in bralno sobo na razpolago. Celo monistično župnijo pa bo vodil na potu do monistične popolnosti izobražen, zanesljiv monist, — Volksrat ga imenuje Ostwald. — Ta bo imel pri ljudstvu isto vlogo, ki jo je nekdanj (!) imel krščanski župnik, protestantski in katoliški; njegov vodnik bo in učitelj, njegov svetovavec in zdravnik. To je monistično izobraževalno društvo. Da ti Ostwaldovi načrti ne ostanejo utopični, želi ta prerok monizma, naj monisti žrtvujejo denarne prispevke v ta namen, zlasti v oporokah. A ker društvo monistov v Nemčiji danes še ni uradno priznано (čudno!), naj se ti denarni prispevki pošiljajo blagajniku monističnega društva. Ostwald je dovolj drzen, da pravi (str. 160): »Na tak način bi v naše splošne denarne razmere zopet prišlo nekoliko razuma in pravičnosti« (?).

Tako gre trditve za trditvijo, brez dokazov in zgodovinske podlage, brez resnice, ena za drugo; natolcevanje in pretiravanje, mešanje in zamenjavanje pojmov, sklepanje iz posameznih slučajnosti, petitio principii itd.; to je Ostwaldova metoda. Samo par zgledov: Ostwald hoče dokazati, da vera in nramnost nimata ničesar skupnega. V to mu služi znana afera Jathova. Protestantski župnik Jatho v Kolinu je bil od višje cerkvene oblasti zaradi svojih modernističnih verskih nazorov 24. junija l. 1911 odstavljen. »O njegovi nramni osebnosti,« pravi Ostwald (str. 137), »ni bilo tudi pri njegovih najbolj vnetih nasprotnikih nikdar nobenega pomisleka. Bil je sam pobožen, pa tudi vnet pastir svoje črede. Če vse te lastnosti, ki jih je imel ta pridigar v nenavadni meri, ne odtehtajo dejstva, da se v verskih naukih loči od konfesionalne cerkve, tedaj sledi iz tega, da verska vsebina konfesionalne cerkve sploh (?) ni v nikakem razmerju z nramnimi vrednotami dotičnega (verskega predstavnika), ... Sklep: Religija v zmislu pravovernih in nramnost v zmislu dobrega in plemenitega življenja in delovanja nimata ničesar skupnega (>haben miteinander nichts zu tun.<)! Logično, kaj ne? Jatho je pošten, nramen človek, četudi taji objektivno vrednost tistih verskih resnic, ki jih protestantska cerkev še priznava, torej vera in nramnost nimata ničesar skupnega? Tudi Renanova žaba, ki so ji izrezali možgane, je še komarala naprej, ali ni torej gibanje v nobeni zvezi z možgani?

Drug zgled iz istega poglavja. V Jathovem slučaju, pravi Ostwald na str. 141, gre za konflikt med nižjo vrsto religije, po kateri zavisi dušno zveličanje od gotovih izročnih naukov in zunanjih form (zakramentov), in med višjo religijo, ki se javlja v notranjem življenju, in ki ureja osebno razmerje posamnika do skupnega človeštva. Tako namreč pojmuje religijo Jatho. Kakšna pa so, tako vprašuje Ostwald, tista zgodovinsko izročena poročila, ki so za protestantskega pridigarja merodajna po mnenju protestantske oficiale cerkve? To so, odgovarja Ostwald, poročila, ki so od drugih zgodovinskih virov le malo podprta, ki obse-

gajo mnogo naravoslovsko nemogočih trditev, ker datirajo iz časov, v katerih znanstvene kritike sploh še ni bilo in so se zato take trditve sploh smatrale za mogoče. — Cela vrsta trditev brez dokazov, trditev, ki hočejo z enim stavkom uničiti zgodovinsko vrednost knjig novega zakona. Tisočletja so verjela tem poročilom, Ostwald jih z enim stavkom odslovi, brez kritike, brez dokazov. Poročila, ki jih drugi viri le malo podpirajo? Ali Ostwald ne ve, da se prav ves novi in morda tudi stari zakon lahko sestavi iz citatov, ki jih imamo pri krščanskih pisateljih? Pa Ostwald menda zahteva poganke vire, ki bi dokazovali pristnost sv. pisma; in ker mu je teh premalo, zanikuje njegovo verodostojnost. Kdo se pri tem dokazu ne bi spomnil onega zagovornika, ki je tako-le zagovarjal svojega klienta: »Res je, da so navedene priče videle inkriminirano dejanje obtoženčeve, toda pomislite, gospodje porotniki, koliko ljudi je, ki tega ni videlo«...

Toda tukaj ne maram proti Ostwaldu polemizirati. Monizem je struja, ki bo dosegla vrhunec in se preživela, kakor se je že toliko drugih. Religija monistične laži-vede ne more nadomeščati krščanske vede. Niti resnična veda ne more nikdar odgovoriti na zadnja, temeljna vprašanja človeškega življenja: Odkod svet in človek in kam? Na ta vprašanja odgovarja samo filozofija in ko ta odneha, samo še vera.¹ Kaj pomaga še tako velika izobrazba duha tam, kjer ni izobrazbe srca, kjer ni ljubezni, kjer ni tiste samozataje, ki jo more dati samo religija? In končno, kaj imajo nižji sloji, kaj ima ljudstvo od vede? Le počasi in v majhnem obsegu prehaja korist od teoretične vede v praktično življenje. Bodimo odkriti: Veda je malik, ki naj bi mu vse služilo, a korist imajo navadno in v prvi vrsti le višji duhovniki tega malika, profesorji, pisatelji. Nikakor ne obsojam vede, a povečini se tako godi. — Veda kot teorija človeškim potrebam ne more zadostiti, ker ne prevzame vsega človeka. Sursum corda, je klical Stritar, tudi srce hoče kaj imeti; srce pa je tu neutešljivo, nemirno je naše srce, dokler ne počije v Bogu ... In naše srce, ki nikdar ne miruje, vedno hrepeni in koprne, naj bi nikdar ne našlo utehe? Veda je mrzla, brez življenja; kakor v veliki tovarni sredi mogočnih strojev se mi zdi znanstvenik, on vodi te stroje, od njega je odvisno njihovo gibanje, a življenja nimajo in njihov strojevodja je v sredi teh enakomernoidočih strojev mrtev, ker njegovo srce tu ne najde utehe, ne najde miru, razum pa ne najde zadnjega cilja. Tam zunaj pa sije nebeško solnce, ki daje gibanje in življenje, ki kaže cilj. Tam zunaj krasna, poezije polna narava, ki dviga razum in srce. In če je naša religija samo krasna poezija, tedaj je moje geslo isto, ki ga je imel Cicero: »Rajši se motim s Platonom, kakor da bi z onimi vedel resnico.«¹

¹ Primerjaj obsirnejši članek o tem: Veda in filozofija, Čas 3 (1909) str. 307—315.

¹ Tusc. disp. I. 17, 40.

Pa nam se ni bati, naša vera je trdna, zgodovinsko ugotovljena, kakor sploh more biti kaka spoznatev ugotovljena. Ali more tudi veda o sebi vedno to trditi? Monizem gotovo ne.

S tem sestavkom sem hotel opozoriti na tisto potrebo ljudske izobrazbe, na katero sem v Času l. 1910., str. 235 sl., opozarjal. Naše ljudstvo potrebuje naravoslovske izobrazbe od tistih, ki mu podajo lahko resnico, ne da bi mu vzeli vero. Ostwaldove monistične pridige bodo morda tudi v Slovencih našle odmev, kakor so ga našle Haecklove svetovne uganke. Lahko se sicer tolažimo stem, da se tudi ta struja preživi in da cerkve in vere tudi monizem ne bo uničil. Res je, a dolžni smo pripomoči, da se monizem čim preje preživi in samega sebe v negaciji uniči. Nujna potreba je našemu ljudstvu v daljšem obsegu pojasniti napredek moderne naravoslovske vede, pojasniti mu, kaj je namen vede, kaj pa vere, kaj vsebina naravoslovja, kaj pa sv. pisma. Ali ni Družba sv. Mohorja poklicana v to? Ali ne bi stem vedi in veri več koristila kakor z izdajanjem slabih molitvenikov ali Cankarjevih povesti? Videant consules...

Dr. Rostoharjev narodni radikalizem in vera.

Poroča dr. A. Ušeničnik.

Na zaupnem sestanku narodno-radikalnega dijaštva (dne 22. in 23. septembra 1911 v Ljubljani) je referiral dr. Mihajlo Rostohar o narodnem radikalizmu in socialni demokraciji, doteknil se je pa tudi »klerikalizma«. V narodno-radikalni »Omladini« je namreč priobčil L. Brunčko vrsto člankov, ki v njih dokazuje, »da je narodni radikalec lahko predvsem socialni demokrat«. Dr. Rostohar pravi, da gre v tem slučaju »za biti in nebiti narodno-radikalne struje«.

Štiri temeljne točke socialno-demokratskega programa so: revolucionizem, načelo razrednega boja, historični materializem in internacionalizem. Narodni radikalci, pravi, vse zametajo.

Narodni radikalci stoje ne na stališču revolucionizma, ampak evolucionizma in »skušajo obstoječe oblike družabnega življenja izpopolnjevati na podlagi sociološkega spoznanja in v smislu socialne pravičnosti«. Pravitako so narodni radikalci nasprotniki razrednega stališča in razredne morale. »Socialna demokracija pozna le razredno moralo: razredni egoizem mas, po katerem je vsako sredstvo dopustno v političnem boju, ako služi interesom proletariata.« Narodni radikalci »priznavajo državo in obstoječi družabni red, kakor tudi pomen in vrednost vseh slojev človeške družbe, zahtevajo gospodarski in kulturni napredek vseh slojev naroda, zato pa tudi za vse stanovne enako politično svobodo, da se morejo vsi samostojno razvijati«. Vtem je tudi njih »demokratizem«. »Narodni radikalizem se ni nikoli naslanjal na historičen materializem in se tudi ne bo, dokler bo obstajal kot struja z jasnim življenjskim

nazorom.« »Za mene,« pravi dr. Rostohar, »je historičen materializem huda zmot.« Narodni radikalizem torej v celém obsegu zameta »gospodarski in družabni kolektivizem« ter »se priznava k sintezi individualizma in socializma«.

»Fundamentalna točka« narodno-radikalnega programa pa je nasproti socialističnemu internacionalizmu prav narodnost. »Socialnemu demokratu je stanovski interes proletariata glavni, vsi drugi interesi so postranski.« Narodnemu radikalcu pa je »narodni interes najvišji, temu so vsi drugi podrejeni; narodna dolžnost je prva, tej se klanjajo vse druge.« V tem je »bistvena razlika« med obema.

Stem je pa po mnenju dr. Rostoharja označeno že tudi razmerje do »klerikalizma«. Narodnemu radikalcu je narodni interes najvišji, klerikalcu pa je, pravi dr. Rostohar, »verski interes, oziroma interes cerkve prvi, temu se podrejajo vsi drugi«.

Ker nas razmerje narodnih radikalcev do socialne demokracije sicer zanima, a se nas ne tiče, je dosti, da smo je zabeležili. O narodnem radikalizmu in klerikalizmu pa moramo pač izpregovoriti besedo.

Dilema: narodni radikalec se bori za narodni interes, klerikalec pa za verski interes, je sofizem. Podstavlja namreč znatno misel, kakor da je verski interes v nasprotju z narodnim interesom. Resnica pa je, da je religija najbolj vitalni princip prave narodne blaginje. Kdor torej poudarja primarni pomen religije, ta ne zanika narodnih interesov, marveč le kaže, kje je narodnim interesom najboljše jamstvo. Mi »klerikalci« ljubimo narod in ker ga ljubimo, zato mu branimo in mu bomo branili do krvi najdražjo kulturno dediščino, vero. Zakaj z vero izgubi naš narod prvi in zadnji temelj svojega bitja. Dandanes se pravi vzeti narodu vero vzeti mu Boga, a brez Boga nima narod nobene opore več v bojih življenja, brez Boga izgubi tudi nrvnost svojo življenjsko silo, in dr. Rostohar sam priznava, da je nrvnost socialen postulat in »princip življenja«. Brez principa življenja torej tudi ne bo življenja.

Dr. Rostohar si laska, da reši narodni radikalizem nrvnost z »narodnim čuvstvom«, češ »narodno čuvstvo je najgloblji in najmočnejši vir nrvnega ojačenja, najmočnejša korenina nrvnosti«. To so prazne marnje. Brez vere v Boga narodno čuvstvo v boju z egoizmom le malo zmore in dostikrat le pospešuje izkoriščanje ljudstva v imenu »narodne fraze«. Doba narodne fraze je bila v Slovencih obenem doba največjega oderuštva. Resnična ljubezen do naroda mora koreniniti globlje kot pa v samem čuvstvu, poganjati mora iz krepostne volje, a volja dobiva resnično krepost le iz jasnih resničnih načel. »Narodno življenje je moje, je tvoje življenje,« pravi dr. Rostohar, »zato so vsi problemi narodnega življenja problemi individua, oziroma individuov.« Ako je tako, in vsaj posredno je res tako, tedaj ne more nihče prav ljubiti naroda, ako nima pravih načel »o problemu individuov«, o zmislu in cilju življenja posameznikov. A ta problem je religiozen. Torej ne v narodnem čuvstvu, temveč v religioznih idejah je najgloblji vir nrvnega ojačenja.

Dodajmo le še to: kdor reši religiozni problem negativno, to je, kdor zanika Boga in posmrtnost, temu nihče ne bo več dopovedal, da nima pravice ustvariti si nebes na zemlji, in če ne more do nebes razen preko narodnosti, bo pogazil tudi narodnost. Prav socialna demokracija je to dejansko izpričala.

Jasno pa je tudi, kakšne posledice bi imela teorija o etiki narodnega čuvstva v razmerju narodov. Narodno čuvstvo, samo sebi prepuščeno, je sebično in zato le princip narodnega egoizma. Ako ni torej nobenih drugih нравnih načel, tedaj je najvišje нравno načelo narodni ego. Kar hoče in more narodni ego, to je dobro. Torej Nietzschejev »Übermensch« v kolektivni osebi naroda. V narodnem boju je torej vse dovoljeno, kar hoče in more kak narod. Nasilje ni krivica, temveč le upravičeno uveljavljanje narodnega egoizma. Če nas potemtakem Nemci zatirajo, je to prav: žene jih narodni egoizem in ta je najvišji pravec нравnosti. Seveda bi bilo tudi prav, ko bi jih mi mogli, a žal, da se majhni narodi ne morejo z brutalno silo meriti z velikimi narodi. Lepa morala, ki bi pogoltnila naš narod v nekaterih desetletjih! To je ista morala, ki si jo je prisvajal kapitalizem, in ki jo ima socialna demokracija: egoizem plutokracije, egoizem mas, narodni egoizem; povsod egoizem, različen je le subjekt.

Ako vsi narodni radikalci tako umevajo narodnost kakor dr. Rostohar — in dr. Rostohar je govoril kot prvak — tedaj ni hujših sovražnikov slovenskega naroda, kot so narodni radikalci!

Zapiski. — Commerjev »Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie« (XXV. 1911, 55—95) ima jako zanimivo študijo o ruskem fiziologu Elie de Cion (* 1843 v Telšu mediceneč, učenec Virchow, 1869 profesor fiziologije v Petrogradu, sedaj v Parizu; piše rusko, nemško, francosko). V mladosti brez vere je prišel Elie de Cion po 40 letnem znanstvenem delu do rezultata, da med vedo in vero ne le ni nasprotja, marveč da mora veda izpovedati vero v Boga. V zadnjem delu »Dieu et Science« (Paris 1910) pravi: »Um sam more spoznati, da biva Stvarnik. Stvariteljni duh se javi v popolni harmoniji med zakoni, dobljenimi po umskem spoznanju, in med zakoni, ki ravnaajo pojave realnega sveta. Ta harmonija dokazuje in vsa velika odkritja prirodoslovnih ved le potrjujejo, da biva Stvarnik, najvišji Duh, ki je ustvaril vesoljstvo in ohranja njega zakone...« Ta resnica z vsemi posledicami je najlepše izražena v krščanski religiji. »Krščanska religija je ustvarila moderno kulturo in moderno vedo, zato med njo in vedo ne more biti nasprotja.« (Str. 414—8).

Literatura. — Izšla je že II. knjiga velikega dela: H. Grisar, Luther (Tbg. B. 1911, str. XVII + 819). Vsebinska ji je: »Auf der Höhe des Lebens.« Kakor prva knjiga, tako tudi ta s silno tenkovestnostjo preiskuje in pretehtuje vse pojave Luthrove zagonetne osebnosti. Delo je na višku znanstvenosti. Celih 128 str. je le o

nravnih potezah Luthrovega značaja, 86 pa o vprašanju: »Luther in laž.«

V reviji »Unsere Welt 1911, 715 sl. so razni referati o Ostwaldovem delu »Monistische Sonntagspredigten«. Med drugim pravi protestant G.: »Zdi se, da Ostwald veliko bolj, kakor sam misli, veruje v Boga, ki ga z besedami taji. Religija, ki jo ima, je boljša nego ona, ki jo izpoveda. Če misli, da je premagal religijo in jo nadomestil z vedom, se zelo vara in čudno bi bilo, če tega prejalislej sam ne spozna.« Značilno pa je vsekako, da si monistovska zveza izkuša pridobiti značaj »verske družbe«, kakor se je glasil predlog v Hamburgu; pravtako je značilen drugi predlog, naj v svojem glasilu ne daje besede »sektirarjem«. In to naj je svoboda in veda brez vere!

Filozofija.

Resnica, svoboda pa dr. Ilešič.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Profesor dr. Ilešič, predsednik »Slovenske Matice«, je kot urednik »Slovanov« prezirljivo opomnil, da »Čas« ne more veljati za znanstveno revijo, češ da ima »vezana krila«. Ko bi kdo drugi ponavljal staro frazo o nesvobodi katoliških znanstvenikov, bi seveda molčali, ker liberalizem mora tako govoriti, sicer bi sam sebe zatajil in obsodil, a z možem, kakor je dr. Ilešič, se moramo o tem pomeniti.

Naj pove dr. Ilešič, ali je on pri svojem znanstvenem delu absolutno svoboden? Da? Torej tudi svoboden, da zapiše kleveto in neresnico? Dr. Ilešič bo ogorčen prosvedoval proti taki insinuaciji. Torej ni svoboden? torej je vezan? Da, vezan, bo bržčas dejal, a vezan le po vesti in po resnici. Dobro! Če je tako, tedaj apeliramo na njegovo moštvo, da prizna tudi nam, česar ne odreka sebi. Ako je on lahko znanstvenik, ne da bi moral delati proti vesti in resnici, zakaj to od nas zahteva? Vezan je on, vezani smo mi, a veže njega in nas vest in resnica. Pustite torej neješčo frazo in ne govorite o svobodi, kjer bi bila svoboda brezumna. Svoboda je vendar le vtem, da ima človek gospodstvo svojih dejanj in se lahko odloči za to ali ono, a da se lahko odloči tudi za zlo, proti prepričanju, to je pač znamenje človeške svobode, a ne kaka odlika človekova. Že sv. Tomaž Akvinski je to misel po pravici poudaril. Ne bahajmo torej s svobodo, katera človeka le ponižuje, marveč ljubimo svobodo za dobro in pravo! Ni razumljivo, kako more resen mož ponavljati frazo malomiselnih svobodomiselcev! Kako naj je misel svobodna? Res lahko mislim ali ne, a če mislim in se

mi v misli pojavi resnica, ne morem kot mož te resnice zanikati! Jaz ne morem reči, da je $2 = 3$, če vem, da ni. In naj mi kdo navede še tak argument, da je $2 = 3$, jaz bom ostal pri resnici $2 = 2$, četudi argumenta ne bom mogel rešiti, zakaj ono vem, pri argumentu pa samo ne vem, kje je zmota. Znan je matematični sofizem za dokaz, da je $2 = 3$. Denimo ga sem:

$$\begin{array}{r}
 4 - 10 = 9 - 15 \\
 \frac{25}{4} = \frac{25}{4} \\
 \hline
 4 - 10 + \frac{25}{4} = 9 - 15 + \frac{25}{4}; \\
 \text{to pa je: } (2 - \frac{5}{2})^2 = (3 - \frac{5}{2})^2 \\
 \sqrt{(2 - \frac{5}{2})^2} = \sqrt{(3 - \frac{5}{2})^2} \\
 2 - \frac{5}{2} = 3 - \frac{5}{2} \\
 2 = 3
 \end{array}$$

Ako kdo ne najde v vsem tem nobene napake in tudi ne more povedati, kje tiči sofizem, ali naj zato zavrže razvidno resnico $2 = 2$ in sprejme očividno zmoto $2 = 3$? Vešč matematičar pač ve, kje tiči dvorečje, namreč v tem, da je

$$\sqrt{(3 - \frac{5}{2})^2} = \pm (3 - \frac{5}{2})$$

a kdo bo to od vsakogar zahteval? So torej resnice, ki jih po pravici mirno izpovedamo, ne da bi si dali omajati prepričanje od kakršnegakoli sofizma.

Take resnice so za nas katoličane poleg drugih tudi dogme. Za njih resničnost imamo jamstvo, ki tako presega vsako drugo jamstvo, kakor božji um presega vsak človeški um. Dr. Ilesič se ni morda nikdar vgloobil v resničnost krščanstva in je razdvojen od skepse, toda odtod še nima pravice nas siliti, da bi tudi mi dvomili, ki nam je resničnost vzvišena nad vsak dvom. Pomisli naj le to, da imamo tudi mi nekaj moštva in bi si že tudi poiskali na svetu kak kotichek, ko bi nam po vesti in prepričanju ne bilo mesta v Cerkvi!

Le še to. Dr. Ilesič bo morda dejal: Vi ste vezani po vesti in resnici, kakor mi; prav, a vi ste poleg tega tudi še vezani, da ne morete svobodno razpravljati o resnici, in zato sem dejal, da ne morete imeti prave znanstvene revije. Spet sofizem! Mi smo vezani po vesti in resnici kakor vi. A to nam nič ne brani, da ne bi svobodno razpravljali o resnici, brani nam le, da bi zmoto imenovali resnico in resnico zmoto. To nam brani vest, a to nam brani tudi resnica, ki je nam presveta, da bi jo prostituirali. Morda

dr. Ilesič tega ne čuti in ne vidi, da je največje zlo naše dobe prav to, da ni resničnega spoštovanja do resnice. Moderno človeštvo je kakor Lessing, ki je dejal, da mu je ljubše večno iskati in bloditi kakor pa spoznati resnico. Tak vedno blodeči Ahasver je moderno človeštvo, zato pa je tudi v vsem sodobnem mišljenju in teženju tako strašna anarhija. Paulsen je dejal, da v moderni dobi ni skoraj več mogoča nobena diskusija, ker ni več nobenih skupnih načel. V tem pa mi ne moremo za moderno »vedo«. Zato tudi ne maramo revije, ki bi le večala anarhijo duhov. Prav nasprotno! Smoter naše revije je, v moderni anarhiji braniti in uveljavljati večna načela resnice in pravice, načela tiste filozofije, ki je bila do zadnjega skupna dediščina vseh kulturnih narodov in ki je ni mogoče zanikati, ne da bi se omajali temelji vse kulture in tudi vse vede!

To je naše prepričanje, in nobeno preziranje odkoderkoli nas ne bo ostrašilo, da ne bi glasno izpovedali: Vse govoričenje o svobodi vede je fraza, ki naj zakriva v modernih znanstvenikih ali defekt mravnih ali bankrot spoznavnih načel, torej — anarhijo. Anarhija pa še nikdar ni bila princip kulture in napredka, najmanj pa resnične blaginje narodov. In zakaj naj se borimo, če ne za to?

Odkod človek?

Poroča dr. Aleš Ušeničnik.

Pravzaprav mora pametnemu čitatelju že presedati, da bere zopet in zopet naslov: »o postanku človeka«. A žal, da treba od časa do časa vendarle izpregovoriti o tej stvari. Zakaj sto in sto knjig in brošur širi o postanku človeka pod znanstvenim videzom popolnoma neznanstvene trditve, in ako ni nikogar, ki bi ugovarjal, si zmota in laž počasi prisvojita v znanstvenem in javnem mnenju domovinsko pravico. Topot naj le opozorimo na delo, ki kaže prav to, namreč kako neznanstveno izkušajo mnogi moderni prirodoslovci, zlasti monisti, kot resnično izkazati neosnovano hipotezo, da je človek iz živali. Delo je napisal prof. dr. Al. Schmitt. (*Der Ursprung des Menschen oder die gegenwärtigen Anschauungen über die Abstammung des Menschen. Von Professor Dr. Alois Schmitt. Herdersche Verlagshandlung. Freiburg im Breisgau 1911. Str. 118. K 2'88.*)

Dosti splošno, pravi prof. dr. Schmitt, dandanes uče prirodoslovci, da je človek iz živali. A zakaj? Če si bližje ogledamo dokaze, vidimo, da slone vsi na eni podstavi, ki je pa čisto samovoljna: namreč na podstavi monizma. Seveda ko bi bilo vse eno, bi se morala tudi vsa bitja razviti iz enega, torej tudi človek iz živali. Prirodoslovci tedaj najpoprej suponirajo monizem in splošno evolucijo in tako je postanek človeka iz živali »postulat« vede. Da je res tako, je razvidno n. pr. iz odkrite izpovedi enega izmed naj-

odličnejših zastopnikov te teorije. Prof. Klaatsch pravi: »Ker se človek ni prikazal na zemlji na nadnaraven način — Klaatsch torej suponira, da človek ni ustvarjen — se je mogel le razviti iz živalskih oblik... Ko bi bil prepad med človekom in drugim sedaj živečim živalstvom še mnogo večji, kakor je dejansko, ko bi tudi ne imeli nobenih vmesnih členov iz prejšnjih zemeljskih dob, vse to ne bi moglo omajati prepričanja, da sta človek in živalstvo med seboj zvezana.« (Klaatsch, Weltall und Menschheit II, 22, 35. — Citat povzet iz o. c. 8.) Ko je moderna veda tako suponirala, da je človek iz živali, mora seveda tolmačiti dejstvo po tem postulat. Ker pa ni tako preprosta reč po aprioristični teoriji oblikovati dejstva, zato je toliko različnih poizkusov. Prof. dr. Schmitt podaja kritičen zgodovinski pregled teh poizkusov od Lamarcka in Darwina do Haeckla in od tega do Kollmanna in Klaatscha (str. 10—83). Kateri je rezultat te preiskave? Prof. Schmitt ga je povzel v te besede: »Prepričanje, da je človek iz živali, je med prirodnoslovci precej splošno. Čim bi pa radi vedeli, kdaj, kje, kako in iz katerih živali se je razvil človek, se nam odkrije le divja zmešnjava mnenj. Kar eden zgradi, drugi podre; kar je temu matematično eksakten, nedvomen rezultat vede, to je onemu nezmisel. Ta negotovost je pač pomenljiv znak, da metode teh konstrukcij ne morejo biti prave.« Še danes velja, kar je rekel Virchow: »Redkokdaj so se veliki problemi tako lehkomišelnostno, da, tako neumno obravnavali.« Kar uganja moderno prirodnoslovje, to ni indukcija, temveč dedukcija iz samovoljno postavljenih mnenj in zato nobena veda. Vsak si izbere organ, ki mu je bolj všeč, in iz tistega konstruira rodovnik za človeka; analogije jemlje za homologije; nasprotja za izjeme; neumevane organe za krnjave člene; podobnost sistematike za genetično odvisnost. Prof. Schmitt razkazuje to metodično akrobatiko na nasprotujočih si teorijah glavnih predstavnikov.

Kateri je torej resnični postanek človekov?

Zares pozitivna veda o kakem razvoju človeka iz živali ničesar ne ve. Paleontologija priča, da se prikaže človek v kvarterni dobi za diluvija na zemlji. Da bi bil na zemlji že v terciarni dobi, za to ni nobenih dokazov. Vse »sledi« je zavrnil že Branca kot nezadostne. (Primeri: Čas V (1911), str. 227 sl.: »Branca o postanku človeka.«) Takozvani »eolithi« niso noben dokaz, ker ni dognano, da predstavljajo res kako primitivno »orodje«. Tudi jih je mnogo preveč, nikjer pa kakih ostankov človeškega okostja. Nekaj časa so mislili, da so zasledili terciarnega človeka v Pampas v Južni Ameriki. A Borchert je dognal, kar je domneval že Steinmann, da so tiste sledi iz diluvija. Glede starosti človeških kosti treba sploh velike previdnosti. Branca pravi: »Glede starosti lažejo človeške kosti še bolj kot pa ljudje.« Najstarejše sledi človeka so doslej v Mauer-Heidelberg, Le Moustier, Corrèze in pa v Krapini. Najdbe v Krapini dokazujejo, da je človek že znal delati ogenj, one v Corrèzu in Le Moustier pa, da je veroval v posmrtno življenje (mrličje je pokopaval, jim dajal kamen za vzglavje in kako orodje, kamenen kij ali kaj

takega v roko). Vsekako je najstarejši človek že pravi človek, »homo sapiens«. »Da bi bil torej človek iz živali — sklepa prof. Schmitt — to je in ostane le želja monizma, a nikakor ne rezultat eksaktne vede.« Še manj pa more pozitivna veda trditi, da bi bil človek iz živali tudi po — duhu. »Prava, čista prirodoslovna veda more le reči, da ne ve, odkod človek, bodisi po telesu, bodisi po duhu.«¹

Sociologija.

O kartelih.

Iz poročila državnega poslanca dr. Kreka za socialno-gospodarski odsek državne zbornice.

Državni poslanec dr. Krek je izdelal za državno zbornico poročilo o kartelih, ki ima pravo znanstveno vrednost. Soporčevavec dr. Freissler je tudi odkrito izpovedal, da je zares »dragoceno in jako informativno«. Povzemimo torej iz tega poročila bistvene reči.

Da treba karteles zakonito urediti, to že vsi splošno priznavajo. Priča tega je vrsta nujnih predlogov, ki v njih poslanci zahtevajo, naj vlada »takoj«, »nemudoma«, »kar najhitreje« predloži kartelni zakon. Ta zakon naj bi preprečil dogovore med producenti in trgovci, ki draže najpotrebnejše produkte (Zenker, Fink), zabranil naj bi oderuške cene in obenem ščitil delavce po karteliranih podjetjih proti premoči kapitala (Adler), odpravil naj bi glavni vzrok draginje, izkoriščanje ljudstva po kartelih (Kraus). Da se to doseže, je splošna zahteva vseh teh predlogov, naj se uvede državna kontrola nad karteli. Poleg tega pa še razni poslanci razno zahtevajo: eni mednarodno ureditev kartelov (Diamand), drugi poseben zakon zoper oderušstvo (Jerzabek), drugi razne upravne odredbe (Adler), zopet drugi poseben kartelni davek (Pantz), nekateri pa kar podržavljenje (monopol) velike trgovine in produkcije železa, sladkorja, piva, petroleja, špirita, premoga, mila in drugih takih splošno potrebnih produktov, ki jih karteli najbolj draže.

Kot vodilno načelo legislative smatra dr. Krek dvojje. Prvič, da naj zakon ne podaja nobene definicije, ki bi zadela le neko obliko industrijskega razvoja. »Koncentracija kapitala, produkcije in trgovine,« pravi, »se ne da zadržati«, a ta koncentracija se lahko vrši v raznih oblikah. Za zakon bodi torej odločilno le to, če si take oblike izkušajo osvojiti kak monopol; ali je pa ta oblika kartel, fuzija, kombinacija ali trust, društvo, zadruga, akcijska družba, odprta družba, družba z omejeno zavezo, to je za zakon indiferentno. Drugič: Zakon naj takih zvez ne prepove. Karteli imajo tudi dobre socialno-ekonomske strani. Poleg tega bi taka prepoved ne dosegla

¹ O. c. 102, 105, 113.

namena, kar dokazuje ameriško protitrustno zakonodavstvo, ki je le pospešilo tvorbo novih oblik, velikanskih fuzij, jih seveda tudi podražilo, a to podraženje se je preneslo spet na cene. Taka prepoved bi pospeševala tudi javnoškodljive prakse, umetno poslabšanje kapitala, s fingiranimi dolgovi zakrite bilančne prebitke.

Kako torej treba s socialno-gospodarskega stališča presoati kartele? Ta del dr. Krekovega poročila je vsekako najznamenitejši.

Zmotno je, pravi, deliti kartele v dobre in slabe. Vsem kartelom je bistveno zagotoviti kar mogoče najvišji dobiček. Vtem je nevarnost, ki zahteva javnopravno kontrolo kartelov. Pojave kartelov pa je pač treba ločiti v dobre in slabe.

Priznati je tedaj treba, da karteli znatno zmanjšajo mnoge samoposebi nepotrebne stroške (*faux frais*, *wastes of competitions*): prodajo za slepo ceno, pretirane rabate, mnogo troškov za reklamo in potnike (ameriški *Wiskey trust* je v enem letu prihranil samo pri tej postavki 1 milijon dolarjev), mnogo troškov za osvojitve novih trgov. Ne morejo pa sami dogovori o prodajalnih pogojih preprečiti nemoralnih mahinacij, n. pr. da se daje rabat v obliki daril, zato se taki karteli ali ločijo ali pa se morajo skleniti v tesnejšo obliko.

Potem so posledica kartelov manjši troški produkcije, obrata, nakupa in voznine. Ti troški so pa tem manjši, čim tesnejša je koncentracija, zato se stem javi tendenca po velikih obratih, po kombinacijah in fuzijah. Karteli so izpočetka le neka industrijska policija, ki izkuša v interesu podjetnikov urediti produkcijo in industrijski promet. Stem se zmanjša konkurenčni boj; toda vse prednosti je mogoče docela izrabiti le, četudi koncentracija napreduje. Organizacija kartelov je najprej republikanska. Ker jih ima pa preveč besedo, ni lahko dobro izrabiti vsakokratne ugodne prilike (*konjunktura*), zato razvoj teži po monarhični obliki, kjer vodi strnjena orjaška podjetja ena roka, vsled česar odpade mnogo prej vzporednega dela ter je mogoče dajati naročila najprimernejšemu obratu.

Karteli vlačijo izpočetka s seboj še mnogo zaostalih podjetij in so zato vezani na višje osnovne cene. Napredujoča koncentracija taka podjetja iztrebi. Drastičen zgled. Preden so se začeli trusti, je bilo v Zveznih državah 2040 samostojnih podjetij za železo in jeklo. Leta 1900. je bilo med njimi 185 zvez. *Carnegiejeva U. Steel Compagny* je vsa zaostala, koncentracije ne voljna podjetja s konkurenco uničila in deluje zdaj kot trust s kapitalom 1.404.000.000 dolarjev. Ko je moral *Rockefeller* leta 1892. vsled protitrustnega zakona svoj trust razpustiti, je zasnoval fuzijo vseh petrolejskih podjetij, ki deluje s kapitalom 650 milijonov dolarjev in jo kontrolira v obliki *Holding Co.* Velikanski oljevod *Pipe Line*, ki sega od *Pensilvanije* do *Atlantskega oceana* ter od *Ohio* do *Grand-Lac* (500 do 600 km) in ki je zmanjšal vozne stroške za 56 %, bi bil brez take trdne koncentracije nemogoč.

Pravtako je le velikim obratom mogoče izrabiti vse »odpadke«. Čistilnice petroleja n. pr. dobivajo iz sirovega olja 65 % petroleja; v ostalih 35 % je še 17 različnih olj, ki jih je pa mogoče le v

velikem z dobičkom dobivati, ker kemični laboratoriji tem ceneje delajo, čim večja je množina snovi.

Mnoga podjetja žene politika cen v kombinacije: tako n. pr. predilnice in tkalnice, rudnike in železkarne, žičnarne in žebbljarne, cukrarne in tovarne za konzerve itd.

Karteli omogočujejo, da se ponudba in povpraševanje lažje pregledajo, in se tako le-tem lažje prilagodujejo. Imajo pa tudi moč, da iz politike umetno zmanjšajo ponudbo in tako dvignejo cene. Kakšne nevarnosti ima v sebi tako ravnanje glede na splošno in v množini potrebne reči, kakor so sladkor, premog, petrolej, je lahko razvidno.

Kako se imajo karteli z ozirom na krize? Priznati je treba, da industrijske koncentracije morejo dajati jamstvo proti hiperprodukciji in vzdržavati stalnost obratov in cen. Ali pa to tudi dejansko store, to je od njih odvisno. Že mnogokrat so povzročili karteli s svojim vplivom na cene negotovost konjunktur in krize. Za zgled bodi kriza v kemični industriji na Nemškem l. 1899. Isto priča tudi velika ameriška kriza iz l. 1906. in 1907., ki se nje posledice v Evropi še vedno čutijo. Veliki dobički so povzročili v Zveznih državah nezdravo, mrzlično snovanje podjetij, ki se jih je udeleževal v veliki meri tudi evropski kapital. Snovala so se draga podjetja, kapital so koncentrirana podjetja umetno poslabševala, produkcija je segla silno čez meje, prišel je polom. Začel se je stem, da je devet bank napovedalo bankrot. Mnogo tovarn je moralo ustaviti delo, stotisoče delavcev je bilo brez dela, cene so začele strašno padati, promet se je silno zmanjšal in povzročil nove bankrote, zmanjšali so se tudi dohodki iz carine in užitnine in pokazal se je znaten deficit. Ker je bil evropski kapital v Ameriki vezan, se je tudi v Evropi podražil denar, kar je zopet imelo nevesele posledice.

Ta dejstva dokazujejo tudi, da so koncentrirana podjetja vedno bolj odvisna od bank, reprezentantinj koncentriranega kapitala. Da so se torej kapitali bank zadnji čas tako namnožili, to je prikazen, ki gre vzporedno z industrijsko koncentracijo. Velike banke, ki imajo v rokah večino akcij raznih podjetij, so pravzaprav najtesnejši karteli, da, fuzije, četudi se ne snujejo na nobeni kartelski pogodbi. Zato se mora kartelno zakonodavstvo ozirati tudi na privatna podjetja z monopolnim značajem.

Ker karteli poceni proizvajajo in so varni proti krizam, zato bi se lahko zadovoljevali z zmernimi cenami. Nevarnost izgube (riziko) je majhna, ker cene ne morejo zelo pasti, zato karteli lahko računajo z dolgimi dobami: z dobičkom, ki je zmeren, a gotov za dolgo dobo, z amortizacijo na dolge obroke, zato pa tudi s kreditom, ki je za dolgo dobo in zato poceni. Vendar dejansko ni tako. Nasprotno: dokler se bore karteli v konkurenčnem boju z nekarteliranimi podjetji, cene padajo, potem pa se tem huje dvignejo in morajo tako konsumenti kartelom po njih zmagi tudi vojne stroške poplačati in preplačati.

Cene svetovnega trga nimajo več pomena. Mednarodni karteli izrabijo ugodne konjunktore s pogodbami z odjemavci na dolge roke in tako lahko tudi ob slabih konjunkturah vzdržujejo cene na višini. Tudi carino morejo le karteli dobro izrabiti.

Za zgled, kako karteli izkoriščajo politiko s cenami, bodi avstrijski sladkorni kartel; na Nemškem nudi isti zgled premogovni kartel. Zlasti to, da karteli tako samovoljno dvigajo cene, draži javno mnenje proti kartelom.

Kakor se po kartelih dviga pomen bank, tako pa pada pomen trgovine. V normalnih razmerah je trgovina regulator produkcije in cen. V kartelnem gospodarstvu je produkcija nad trgovino. Trgovina pod gospostvom kartelov ne more izrabiti konkurence, in trgovci bodo kmalu le še uradniki kartelov. (Primeri kontor nemškega premogovnega sindikata.) Ker je pri trgovini glavna reč kapital in je konkurenca mnogo lažja, zato se trgovine ne kartelirajo tako lahko. Vendar imajo velike trgovine s tem ali onim blagom, seveda v zvezi s karteliranimi proizvajalnimi podjetji, monopolen značaj. Vpliv kartelov na trgovino se kajpada javi le glede blaga, ki ga proizvajajo karteli: tako blago so zlasti sirovine, poluizdelki (polfabrikati) in blago, ki se v množinah rabi ali použiva.

Karteli izločujejo prekupce. To je sicer z gospodarskega ozira samoposebi dobro, toda vrši se tako naglo, da ruši gospodarsko ravnotežje.

Glede delavstva treba reči, da večja gospodarska moč kartelov delavce seveda slabi. Najprej je delavec manj svoboden pri delavni pogodbi. Kartel delavce lažje trajno zaveže, in lažje tudi prepreči, da ne more dobiti drugod dela. Oboje delavca slabi. Potem je delavec soproizvajavec. Zato bi morali tudi njegovi dohodki rasti, če rastejo dobički kartela. Dejansko pa to zopet ni tako, če ne izkušajo karteli delavskih plač celo znižavati. Dalje: ako je konjunktura slaba, lahko karteli namah odpuste cele množice delavcev. Ob zadnji krizi v Ameriki je industrija za železo in jeklo dve tretjini delavcev odpustila.

Karteli gospodujejo tudi producentom sirovin. Z izključivnimi pogodbami, s porazdelitvijo okolišev, če drugače ne gre, z bojkoti pritiskajo na producente, da dobe od njih sirovin po ugodnejših cenah. Primeri zopet avstrijski sladkorni kartel in njegovo ravnanje s pridelovavci pese!

Tudi konsumenti nasproti kartelom niso v ugodnem položaju. Na kakovost blaga res karteli bolj pazijo, toda pritiskajo konsumente pri cenah. Konsumna društva, obrtne in kmetijske zadruge še daleč niso tako močne, da bi bile protiutež proti kapitalistični koncentraciji.

Oškodovani so po kartelih tudi obrtniki, ki morajo jemati od njih sirovine in poluizdelke. Tudi se izkoriščajo z izključivnimi pogodbami, s sklepi ob ugodni konjunkturi na dolgo dobo, zlasti pa jim škodujejo, ker prodajajo blago v tujino po nižjih cenah

kakor pa domačim obrtnikom ter tako krepe tujo konkurenco na stroške domače obrti.

Omeniti je pa treba tudi etično zle posledice kartelov. Najprej ubijajo karteli čut za privatno lastnino. Radi večjega in gotovejšega dobička se posameznik odpove upravi svojega imetja ter jo izroči kartelom: zato ne more več izpolnovati etičnih dolžnosti, ki jih nalaga zasebna lastnina. Posledica pa je, da tudi oškodovana masa lastninsko pravo vedno bolj prezira. Tako nastane usoden preobrat pojmov. Karteli zmanjšujejo tudi pravico samoodločbe, kar tudi etično ni brez posledic. Namesto individualnih znakov dobiva družba socialen, da, socialističen značaj. Po industrijski koncentraciji močno izpodbujeno dobičkarstvo ustvarja plutokracijo in izkvarja časnikarstvo in javno mnenje; koncentrirana podjetja si osvajajo nasproti drugim gospodarskim subjektom in nasproti državi silno moč; gubi se pojem o »iustum pretium«; ljudski dohodki se stalno neenako porazdeljujejo; to pa vzbuja nasproti gospodujoči plutokraciji silno revolucionarno nadahnjeno reakcijo, ki se ne zaveda več kontinuitete etičnih načel. Ta razvoj je v Zveznih državah že na višku, a vrši se tudi v Evropi in Avstriji.

Schmoller je kartele gospodarsko takole označil: »V notranjem gospodarstvu so karteli mirovno sredstvo, ki je zmožno zabraniti anarhijo ter tako neverjetno povečati produktivnost človeškega dela; toda v medsebojni tekmi narodov so karteli strašno orožje; izprevržejo se lahko v orožje najsirovejše samovolje, brezsravnega dobičkarstva in mrzkega izkoriščanja.« — —

Ker imajo lahko karteli tako zle in občnoškodljive učinke, zato ima država pač pravico in tudi dolžnost nadzorovati njih delovanje in preprečevati take učinke. Nekoliko more doseči že s svojo davčno, trgovsko in tarifno politiko, marsikaj kot velik konsument; dalje s carinsko politiko; a ker so pravna določila splošno nezadostna, treba v obrambo ljudstva in socialne blaginje tudi posebnih kartelnih zakonov. Dr. Krek omenja, kaj mislijo razni pravniki in sociologi, navaja tudi, kaj so posamezne države že ukrenile. Splošno treba izpovedati, da so bili doslej vsi poizkusi malone brezuspešni. Zvezne države so začele boj proti monopolnim organizacijam že l. 1887., a vsi antitrustni zakoni so se izjalovili, ker si je poiskala industrijska koncentracija vedno novih oblik. Vzrok neuspehov je bil pa tudi ta, da so zavzemali najvažnejša politična mesta trustovci in nasprotno najboljša mesta v trustih vodilni politiki. V Avstriji je dr. Krek l. 1909. predložil poseben načrt zakona (Primeri: Čas III, 1909, str. 228—232). A bil je predalekosežen (vpošteval je že slučaje nasilne ekspropriacije monopolnih podjetij), zato ni bilo upanja, da bi ga zbornica sprejela ali vladar potrdil. Zdaj je izdelal dr. Krek nov načrt, čigar bistvo je, da se ustanovi nad karteli državna kontrola (§ 1.). To kontrolo naj izvršuje v imenu države socialno-ekonomska osrednja komisija (§ 4.). Za veljavnost kartelov so določeni posebni pogoji (§ 2.). Vsak kartel mora izporočati centralni komisiji svoje sklepe glede cen, nakupa in prodaje,

in komisija lahko te sklepe razveljavi, če v očitvidno škodo ljudstva ali posameznih slojev dvigajo ali znižujejo cene, poslabšujejo blago, preprečujejo svoboden nakup ali omejujejo trg. Ako se karteli ne uklonejo, jih centralna komisija lahko prepove (§ 10.). Splošno se priznava, da je najmanj, kar se mora že zdaj uzakoniti, tako imenovani »register« kartelov, t. j. da mora vsak kartel naznaniti svoj obstoj in točke svoje pogodbe, da bo tako mogoča državna kontrola. Kako naj se potem kontrola uveljavlja, tu se bodo pa začele težave. Soporočevavec dr. Freissler sodi, da § 10. dr. Krekovega načrta ni pripraven za diskusijo, češ »da ni mogoča komisija, ki bi zmogla po tem paragrafu ji izročene naloge«. To se pravi morda podomače: Zakon zoper karteles se mora skleniti, ker ga zahteva kategorični imperativ ljudstva, a tak naj bo, da ne bo oderuške narave kartelov v živo zadel. Najbolj zanimivo je torej, kaj bo s § 10. dr. Krekovega načrta, oziroma kaj bo »ljudska zbornica« sklenila zoper oderušvo.

Umetnost.

Iv. Ev. Šarić, **Pjesme**. Sarajevo 1911. Naklada Kaptola Vrhbosanskoga. Ob tridesetgodišnjici književnoga rada Kaptola Vrhbosanskog u Sarajevu 1881—1911. Vez. 4 K.

Pomožni biskup dr. Šarić — pesnik? Da. Tudi Leon XIII. na papeškem prestolu je pesnil. Biskup Šarić misli kakor veliki angleški pesnik Francis Thompson: »Katoličani! Ako vi ne poznate vrednosti poezije, jo pozna Bog in jo poznajo božji neprijatelji.« Seveda si je izbral Šarić ono polje poezije, ki je njegovemu srcu najdražje, ki je samoposebi najlepše in ki je še žal tudi najmanj obdelano, polje — religiozne poezije. Velika večina njegovih pesmi je religioznih. Poleg religiozne poezije vre iz njegove duše, kakor pri Hrvat in celo pri Hrvatu iz tužne Bosne tudi drugače mogoče ni, pesem ljubezni domovinske. Pesem Bogu, pesem Devici brezmadežni, pesem domovini in pesem možem, zaslužnim za Boga in domovino, to je njegova pesem. To kaže že vnanja razdelitev poezij: I. Deo meo (Mojemu Bogu). II. Salve Regina (Zdrava kraljica). III. Pro patria (Za domovino). IV. Gloriole (Pesmi slavnice).

Kakšen je značaj teh poezij? Mislite si mladeniča, nežnočutnega in nepokvarjenega, ki je pil poezijo bosenskih vilinskih brd in logov ter poslušal dedov pesmi o krstu častnem in slobodi zlatni. Dajte temu mladeniču klasične in moderne izobrazbe, in potem naj zapoje. V njegovi poeziji se bo družila naivna, a tako globokočutna preprostost narodne pesmi z ubranimi ritmi in bogatimi motivi umetne pesmi. Tako poje Šarić. Zdaj zveni njegova pesem kakor mogočen psalm o božji veličini, zdaj kakor ljubezen visoke pesmi o Devici, zdaj kakor verna molitev za domovino, a vedno v do-

mačih glasih, v glasih domačih brd in logov. Sam pravi o svojih pesmih tako lepo in pa značilno:

To su moji ljiljani,
To mi dani mlagjani...

Najbogatejše so pesmi Bogu, a najlepše, polne miline, pesmi Mariji. A tudi v domovinskih pesmih — ki so sicer rade banalne — je tu mnogo pristne poezije. Razume se, da je v teh pesmih tudi pesem na njega, ki je bil že v Bosni »živa vatra u ljubavi Hrista«, a tudi na moža »z Mozesovim gnevom«, ki je razpalil hrvatska srca in mladost, da so planila od »svetog plama«:

Več je dušman stjeran do očaja —
Hristov barjak Hrvatsku osvaja.

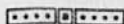
Tako se vrsti: pesem za pesmijo —

I kad mi se raduju
Pa kada i tuguju...

Silvin Sardenko, **Mati svetega veselja**. Skrivnost vstajenja v petih dram. slikah. Ljubljana 1911. Katol. Bukvarna. 1 K.

Dvoje je, kar je zagotovilo Silvinu Sardenku v zgodovini slovenske književnosti trajno častno mesto: njegova nežnočutna lirika in religiozna pesem. Silvin Sardenko nam je prvi lirik na polju religiozne poezije. To mu je priznalo javno soglasje, in če je vox populi — vox Dei, naj sluša ta glas, ki mu javi, kje je v njem božji dar. In če nas vse ne moti, bo prav zato sprejela javnost njegovo najnovejše delo z mešanimi čuvstvi: očarala jo bo lirika, razočarala drama. Ko bi bil Sardenko zapel o Materi svetega veselja kot svoboden lirik, bi bilo to delo gotovo eno najlepših njegovih del in morda bi bilo lepo tudi na odru, ne sicer kot drama, a kot melodrama ali kaj; zdaj pa je ozir na oder liriku vezal krila, da ni docela zadovoljen ne dramaturg, ne lirični kritik: onemu je premalo dejanja, temu je premalo lirične poezije. Zatorej: Excelsior, Silvin Sardenko! Vse bogastvo krščanske dogme čaka še bogonadarjenega lirika! Ne zanikujemo pa morda s tem pomena misterijev. Naše ljudstvo je religiozno, zato mu dajajte tega, česar si želi in kar ga blaži, a ne Dimeževe sirovosti, ki more ob njej tudi narod le posiroveti!

Zapiski. — P. Hugolin Sattner je zložil prvi slovenski oratorij: Assumptio B. M. V. Veščaki pravijo, da je umetnina prve vrste, polna glasbenih in pevskih lepote. Oratorij se bo prvič proizvajal na pomlad. Klavirski del s tekstom stane 8 K. Naj bi ljubitelji glasbe in lepe pesmi, a tudi drugi segli po tem delu, da bi skladatelju nekoliko pokrili vsaj velike materialne troske.

Ljudska izobrazba.

Naši društveni odri.

F. G.

Ena najbolj »privlačnih« točk v programu naših izobraževalnih društev so predstave. Predstave vabijo ljudi v društvo, dajejo vsem mnogo duševnega užitka in zabave, obenem pa tudi najizdatneje podpirajo društvene finance. Ker pa imajo tudi predstave, kakor skoraj vsaka stvar, poleg solnčnih tudi senčne strani, je odločilno vprašanje, kateri je prvi namen predstav. Le po namenu je mogoče prav presoditi dobre in slabe plati ter pravo ukreniti.

Kateri je torej prvi namen dramatičnih predstav na naših ljudskih odrih?

Prvi namen dramatičnih predstav je bil vedno ali so se vsaj vedno vsi zavedali, da bi moral biti, podajati ljudem po dnevnem trudu in delu užitka za duha in srce, dvigati jim duha in srce od same koristnosti v višji svet, v svet lepote. Ta namen je imela grška tragedija, ta namen religiozne drame, seveda le-te dvigati duha in srce k najvišji Lepoti, isti namen tudi poznejša drama.

Že po zgodovini je torej določen namen tudi ljudskim odrom. In zares, če je namen izobraževalnim društvom harmonična izobrazba celega človeka, mora biti v društvu odločeno mesto tudi estetični izobrazbi našega ljudstva. To je tudi živa potreba. Zadnji ostanki narodne umetnosti ginejo; izobrazba sicer napreduje, a ne vzporedno tudi omika srca. Rekel bi skoraj, da v ljudstvu celo hira čut za lepoto. Vsekako je še mnogo sirovosti, ki jo bo treba premagati. Res da mnogo v tem zmore že krščanska vzgoja, v bistvu največ, vendar tudi нравno dobrim ljudem v tem ali onem nedostaja tistega nežnega čuta za lepo, ki ga vzgaja estetična izobrazba. Te izobrazbe pa splošno ne more dati dom in je tudi današnja šola ne daje prav nič, zato morajo tudi tu, kakor sicer v tolikerih stvareh, dopolnjevati šolo in dom naša izobraževalna društva. In eno izmed sredstev so tudi dramatične predstave.

Vprašanje je le, ali je ljudstvo sploh sposobno estetičnega izpopolnjenja po umetniški drami. Saj vidimo, da je umetnost danes monopol višjih desetisoč in se razvija s kulturo, ki je tudi sama odtujena ljudstvu.

O tem, da je tudi preprost človek dovzeten za vplive lepega in za umetniška čuvstva, se menda splošno ne more dvomiti. To nam pričajo narodne pesmi in drugi ostanki narodne umetnosti. Mislim pa, da mu tudi ne gre odrekati dovzetnosti za užitek, ki ga nudi drama. Religiozna drama ima že itak v ljudstvu svoj začetek. Pa tudi če govorimo o drami sploh, ne vem vzroka, da ne bi imel preprost človek saj nekaj od nje. Seveda, če je igra primerna njegovemu razumevanju.

Vprašanje bi torej le bilo, ali je mogoče, da se tudi umetniško dovršena drama razširi med ljudstvom, da gredo ljudski odri nekako

vzporedno z velikimi gledališči. To pa se res zdi, da je v polnem obsegu nekaj nemogočega, ker se kulturne razlike ne dajo čisto izenačiti. Vedno bodo v umetniškem oziru več zahtevali kulturno višje stoječi sloji, kakor nižji, ki jim je umetnost, ki presega njihovo omiko, nerazumljiva.

Vendar pa je treba poudariti:

1. Kultura se širi v današnjih dneh urno tudi med nižje sloje. Popularizacija znanosti marsikje že ni več samo lepa beseda. Kulturne razlike se izenačujejo in kar je lastno višjim, postaja sorodno tudi nižjim. In umetnost je otrok kulture; če se ta ljudstvu približa, pride z njo tudi ona.

2. Sistematična estetična izobrazba gotovo tudi veliko pripomore k vedno večjemu razumevanju umetnosti. Omenim naj tu le misel, ki se je porodila ob otvoritvi ljudskega odra, da bi vedno pred igro kdo ljudi uvedel v nje umevanje. Ker more res uživati le tisti, ki jo tudi ume, je ta misel pač velikega pomena.

3. Igre na ljudskih odrih naj bodo res ljudske igre. Naj se ne igrajo stvari iz čisto tujega življenja, naj se ne posnemajo umetne navade in razvade; igra naj se, kar je ljudem primerno, in umetniški učinek ne bo izostal. Gietmann pravi o tem takole: »Drama bo dosegla (tu govori o učinku drame) svoj plemeniti namen tem prej, čim globlje seže gledavcu v njegovo dušo, t. j. čim bližja mu je tvarina, čim bolj se mu zdi dejanje del lastnega življenja in čim bolj zna pesnik popolnoma zavzeti njegovo zanimanje.«¹

Na tej podlagi bo mogoče gojiti umetnost v neki meri tudi na ljudskem odru, četudi ne bo mogla biti izključna gospodarica. Treba je le zares umetniških ljudskih iger in društveni odri bodo vršili, vsaj deloma, svojo prvo nalogo, ki je estetična izobrazba in umetniški užitek poslušavcev.

Naj opozorim še na to. Tehnične zapreke ne morejo biti razlog, da se ne bi uprizorile res dovršene stvari, zakaj teatraličnost, ki sicer deluje na čuvstvo, nima s pravo umetnostjo opravka in je najmanj stvar poezije.² In kako lahko se povzroči iluzija pri ljudeh, ki niso še razvajeni z velikim sceničnim aparatom, priča Shakespearjevo »gledališče«.

Ker je tedaj vsaj prvotni namen odra estetični učinek, zato naj bi se odpravili proizvodi, ki nimajo z umetnostjo nobenega stika. Sem moramo šteti zlasti tiste sirove burke, v katerih prevladuje nespametno in grdo karikiranje raznih oseb. Res morda doseže taka igra, da se ljudje nasmejajo, pozabavajo, toda vprašanje je, če ne gredo slabše od predstave. In to vendar ne sme biti učinek odra. Zabaveželjnost je v našem materialnem veku že itak preveč razvita, da bi jo še umetno gojili v toliki meri, kakor se čisto pri nas godi, in sicer po društvih, ki nosijo lepo ime: izobraževalno društvo. Zabava ima sicer privlačno silo, ali s tem se ubije zmisel za resno delo. In to je poguba društva.

¹ G. Gietmann S. J. Poetik und Mimik. Freiburg 1900. 388.

² O. c. 345.

Seveda nismo zoper vsako zabavo, a gledalo naj bi se na to, da tudi komedija ne bo brez estetičnega užitka. V ta namen naj bi se bolj pazilo na izbiro iger in pa vsak igravec naj bi si zapomnil tisti Hamletov izrek: »In kateri igrajo norce pri nas, ne dajte jim govoriti več, kakor je v njihovi vlogi.« (Hamlet III, 2.)

Ta zabaveželjnost nasprotuje tudi vzgojnemu momentu, ki se največkrat poudarja kot poseben namen iger.

Kako pa je torej s tem momentom pri igrah, z vzgojo?

Veliki vzgojen moment dramatičnih predstav so spoznali zlasti jezuitje. Zato so prirejali igre, ki so jih potem predstavljali gojenci, in splošno so hvalili vpliv, ki so ga imeli nastopi v igrah na igravce. Uspehi so bili: Krepitev spomina, izobrazba glasu in primerno prednašanje, plemenita zunanost v vedenju in v obrazu, gotovost v nastopu in neustrašenost tudi v javnosti. A tudi moderni poudarjajo ta moment, zlasti tudi glede na poslušavce. »Mnogi,« pravi dr. Dräimner, »ki ga ni zlepa pregovoriti, da bi šel poslušat pridigo ali društveno predavanje, se odloči pri igri za tak odločilen korak.« V istem zmislu trdi dr. W. Hohn,¹ da ne bi dal dobre igre za pol tucata predavanj. Dalje pravi na istem mestu: »V gledališču doživimo vse tudi sami, fantazija se nasičuje na konkretnih prizorih in dejanje nas sili k refleksiji; kdor noče poslušati pri predavanjih in se mu ne ljubi misliti, stori to v gledališču spontano.«

Seveda moramo pa poudariti, da dosega predstava svoj vzgojni namen le posredno. Zakaj »nравni vpliv igrokaza,« pravi jezuit Gietmann,² »je le posreden in oddaljen, ne neposredna, dejanska odločitev za dejanje, ampak le umetniški vpliv na srce, ki se čuti po resnični in učinkujoči predstavi človeškega stremljenja v njegovi vrednosti in nevrednosti, s plačilom in pravično kaznijo, duševno in npravno povzdignjeno in nagnjeno svoje lastno delovanje urediti po zgledu, ki ga kaže pesnik.« Stem pa, da pravimo, vzgojni moment je le posreden učinek igre, še ne zametamo iger kot vzgojnih sredstev. Saj se umetniški in vzgojni učinek ne izključujeta, ampak le eden sledi iz drugega. Le to hočemo reči, da izgreši namen, kdor v igri tendenčno »moralizira«. Zakaj če ni npravna misel umetniško obdelana, tako da se z umetniškim užitkom tudi ona uveljavi v duši poslušavca, sploh nima vtiska, ker se poslušavec dolgočasi in zato za direktni npravni pouk ni razpoložen.

Ko govorimo o vzgojnem pomenu iger, naj se dotaknemo še ene stvari.

Povsod, kjer se govori o ljudskih in društvenih odrih, se navadno poudarja potreba, da se igravci menjavajo. To pa zato, da na eni strani nastopi in se tako vzgoji kolikor mogoče veliko članov, na drugi strani pa da ne nastanejo s stalnimi igravci sitnosti radi njihove oblastnosti. S stališča, da je umetnost prvotni namen vsakega odra, bi morali biti za kolikor mogoče stalne igravce. Čim večkrat namreč kdo nastopi, tem boljša je njegova igra in vse

¹ Pieper, Jugendfürsorge und Jugendvereine 258.

² Gietmann, 386.

proizvajanje naravnejše in zato bolj umetniško. Mislim, da tudi vzgojni moment ne more biti odločilen za vedno menjavanje. Zakaj vzgojni namen igre se ne sme presojati samo s stališča igravcev, ampak tudi s stališča poslušavcev. In ti imajo večjo korist od kolikor mogoče stalnih igravcev. Z ozirom na te pa je treba pomisliti, da so predstave le eno sredstvo, s katerim društvo vzgojuje in izobrazuje svoje člane. Vsakega porabimo tam, kjer je najbolj poraben. Saj ni ne za društvo, ne za člane koristno, če kdo hoče biti povsod. Kar se pa tiče ugovora o oblastnosti stalnih igravcev, tudi ta težava ni nepremagljiva, zlasti ne v društvih, ki se zavedajo, da niso samo za zabavo, in taka bi morala biti pač vsa naša izobraževalna društva. Resni člani — in ti so najboljši — ne bodo »sitnarili«.

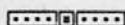
Tako si torej mislimo mi naše društvene odre. Predstave naj bi služile resnični izobrazbi srca. Le to in samo to, kar ne nasprotuje temu prvemu namenu, ampak se mu podreja, je na naših odrih dopustno. Ko bi kak oder še povečeval posirovelost ali celo nenravnost, bi bilo bolje, da ga ni. Gmotna sredstva, ki jih dobiva kako društvo s predstavami, morejo biti pač kdaj odločivna pri vprašanju, ali naj se igra, nikdar pa ne pri vprašanju, kaj naj se igra. Ako ni primernih iger, naj se pač izkuša drugače doseči isti namen: estetično izobrazbo ljudstva.

O preporni točki »mešanih vlog« izpregovorimo prihodnjič.

Zapiski. — Glede knjig Družbe sv. Mohorja se nam zdi, kakor da odbor nima jasnega programa. Saj nam da Družba marsikaj res lepega in dobrega (prim. Zgodbe, Zgodovino slovenskega naroda, ali letos zanimiv potopis »Na Jutrovem«; opomnili bi le, da jezik ne zadovolji), toda ta in oni pojav vzneta pri mnogih nevoljo. Cankarjeve »Tri povesti« n. pr. so formalno mojstrske, tudi idejno jim topot ni kaj reči, ali za ljudstvo po našem mnenju vendarle niso. Cankar je nihilist, in tudi kadar naravnost ne podira, uničuje. Prečitaj knjigo in potem povej, kako ti je. Kakor da bi bil zastrupljen. S čim? S tem, da ti on, sam nihilist, ne more dati ničesar pozitivnega; z nihilizmom. Kakor mora leže nekaj na dušo, kar ubija vsak višji polet. Tudi Jurčičev »Deseti brat« ni za Družbo. Ali si morete misliti kmetiško družino, zbrano na večer okrog mize: oče, mati in otroci, dvanajstletna deklica, šestnajstleten mladenič in najstarejša 17letna hčerka, ki naj na glas bere »Desetega brata«? Ne? Če ne, »Deseti brat« ni za Mohorjev dar. Kar da leposlovnega sv. Mohor, mora biti tako, da se lahko bere na glas v vsaki kmetiški družini! — Povedali smo že enkrat svojo misel, čemu naj bi Družba posvetila večjo pozornost. Ali bi ne bilo mogoče pridobiti pripovednih pisateljev, ki bi se lotili zgodovine, predvsem cerkvene zgodovine? Koliko čistega in blažilnega užitka bi lahko nudili našemu ljudstvu! Ali si morete misliti za ljudstvo kaj lepšega, kakor lepo, umetniško pisano biografijo kakega svetnika? — A ne le

življenje svetnikov, pravitako bi se dalo zanimivo obdelati življenje drugih velikih mož. Sploh, podajte nam umetniško, za ljudstvo primerno izdelane slike iz zgodovine krščanske Cerkve! Kdo se ne spominja, s kakim veseljem je ljudstvo prebiraló Wisemanovo Fabiolo? Zakaj bi iskali lepote drugod, ko je imamo doma, in sicer neprimerno več in neprimerno večje negoli je more nuditi ljudstvu tuj moderni svet?

Literatura. — »Katoliška Bukvarna« je oskrbela našim gospodinjam, zlasti pa gospodinjskim šolam, skrbno sestavljeno navodilo: »Gospodinjstvo«. Sestavila S. M. Lidvina Purgaj (Ljubljana 1911). Dr. Dolšák je jako porabni (le za samouke nekoliko težki) knjigi dodal še praktičen pouk o zdravstvu in postrežbi bolnikov. Cena K 2'80. Ker pa velja še vedno: *primum vivere*, najprej treba zdrave hrane, je sestra Felicita Kalinšek nanovo izdala še predelano in izpopolnjeno slovečo Magdalene Pleiweisove »Slovensko kuharico« z mnogimi slikami in 18 tabelami (Ljubljana 1912). Cena K 6'—. Naj bi torej naše ljudstvo vsestransko napredovalo!

To in ono.

Kołodziejczyk Edmund, **Bibliografia słowianoznawstwa polskiego.** (Bibliografija poljskega slovianoznanstva.) Založila akademija znanosti v Krakovu, 1911. Velika osmerka, str. XX + 303.

Mladi poljski slavist je zbral v tej knjigi naslove vseh razprav, člankov in samostojnih del in sploh vse, kar se je pisalo v poljskem jeziku bodisi o Slovanih sploh ali pa o posameznih slovanskih narodih. Lepa zunanja oblika, tisk in papir priporočajo to delo že na prvi pogled. Vsebina sama pa tudi ne zaostaja za zunanostjo. Po predgovoru pisatelja sledi seznamek časopisov, iz katerih je nabral svoje članke in okrajšane naslove, potem pa alfabetiško kazalo važnejših predmetov (I — XX). Nato se začinja delo samo, katero je razdelil pisatelj na sledeče pododdelke: I. A. O Slovanih sploh. B. Slovanofilstvo poljsko. II. Zahodni Slovani: A. Čehi, B. Slovaki, C. Lužičanje. III. Južni Slovani: 1. Slovenci, 2. Srbo-Hrvati; A. Hrvaško, Slavonija, Dalmacija, B. Bosna in Hercegovina, C. Srbija, D. Črnogora; 3. Bolgari. IV. Vzhodni Slovani: A. Rusi, B. Rusini, C. Belorusi. Dodatek. Kazalo oseb in pisateljev. Posamezni oddelki so spet razdeljeni na mnogo pododdelkov, kakor: splošno, etnografija, mitologija, pesni, filozofija, arheologija, geografija, zgodovina, slovstvo, jezikoznanstvo, godba, poezija, umetnost, pravo, vera in cerkev, politične zadeve, shodi, korespondence, različnost itd. Pri marsikakem članku je seveda moral nastati pomislek, v katero vrsto in podvrsto bi ga bilo naj-

bolje vtekniti, vendar je pisatelj tako premišljeno razvrstil stvarino, da ni otežkočil preglednosti.

Slovenci zavzemajo v tem delu seveda primerno malo mesta, vendar se je tudi o nas pisalo med Poljaki veliko več kakor bi si kdo mislil. Splošno o Slovencih so pisali: Sloweńcy. Časopis Słowianin, letnik II. 1870; Leciejewski J. prof., Zaborski, Badeni, Leitgeber W.; Ostaszewski Baranski, Szymański A.; Wiecki W. — Etnografija: Mikłavec Peter v čas. Visla (1892) o Slovencih, njihovem življenju in navadah; etnografično časopismo Lud je prineslo l. 1902. opis navad, zabav in vraž Slovencev na Spodnjem Štajerskem; Leciejewski J. v programu IV. gimn. v Lvovu l. 1899. je poročal o starih pesmih; časopismo Jutrzenka, Varšava 1843, je prineslo štajerske pesmi iz zbirke Kresa in »Dve mogile«, kranjska pesem; dalje sta v tem oddelku še navedena dva članka Szymańskiego in Lenarda. Slovenske zemlje so opisovali: Jankowski Edm. (Istrija), Stasiak (Postojna, Bled, Radovina), Smolski G. (Celovec in Koroško), Płozowski L. (Istrija), K. (Beljak in Osoje), Gajsler Justyn (splošno), Kucharski je prevel l. 1842. Šafarika o Rezjanih, Jutrzenka je prinesla l. 1843. Sreznjevskega članek o Slovencih na Furlanskem, Biblioteka warszawska l. 1846. opisuje Trst, Błuszcz l. 1894. pa Opatijo in okolico. S slovensko zgodovino se je pečal Grabowski Bronislav l. 1872., Poznanski dnevnik l. 1902. je poročal o poljski kraljici med Slovenci (Ani, hčeri Kazimirja Velikega).

Izmed slovenskih pisateljev so prišli v poljsko slovstvo: Prešeren, o katerem so pisali Gaisler, Leciejewski, Zaviłinski, Świat słowiański i. dr.; Stritar (Świat 1896); Trubar (Świat, 1909); Vodnik (Grabowski Bron.); Zarnik Val. (Grabowski Bron.); Slomšek A. (Mikłavec Peter); Podgoričan (Prawda); Murko M. (Grabowski Tad.); Mikłavec Peter (Przegł. powsz. 1907); Miklošič (Papłonski, Gajsler, Łoś, Hodi, Leciejewski, Bystrou i. dr.); Levstik Fr. (Kraj 1887, Przegł.); Kopitar (Tydz.); Kersnik (M. Wyśłonchowa); Jurčič Jos. (Grabowski Bron.); Bleiweis J. (Grabowski, Ramułt, J. B., J. Magiera); Aškerc A. (Magiera, Grabowski i. dr.). Splošno o slovenskem slovstvu so pisali: Grabowski Bronislav (mnogo člankov po raznih časopisih), Leciejewski J., Jerzy Nikodem, Molé Vojeslav, Mikłavec P., Plewniak, Biblioteka warszawska 1871.

Iz spisov slovenskih pisateljev je na poljski jezik prevedeno: Aškerc, Gregorčič, Jenko, Zofka Kvedrova, Prešeren, Vodnik.

O slovenski umetnosti sta pisala za Poljake: Kleczyński in Regali.

Kołodziejczykovo delo je najboljši odgovor na očitanje, da se Poljaki ne zanimajo za Slovane. Menda nima noben drug slovanski narod take slovanske bibliografije.

L. L.

»Času« doposlana dela:

Dr. Fr. Kotnik, **Pesme za deželski bran**. Ponatis iz »Časopisa za zgodovino in narodopisje«, VIII. 1911.

S. L. Purgaj, **Gospodinjstvo**. Ljubljana 1911. Izdala Katoliška Bukvarna.

Silvin Sardenko, **Mati svetega veselja**. Skrivnost vstajenja v pelih dramatskih slikah. V Ljubljani 1912. Katoliška Bukvarna.

I. E. Šarič, **Pjesme**, Sarajevo 1911. Kaptol vrhbosanski.

Dr. V. Čebusnik, **Sveto Pismo staroga i novoga zaveza**. Sv. I. Zagreb 1911. Zbor duhovne mladeži zagrebačke.

J. Jørgensen - K. Vrátný, **Poutnikova kniha**. Praha 1910 - 11. Naklad. Revue Meditace.

J. Borodicz, **Pod wozem i na wozie**. W Chraznowie 1911.

J. Moszyński, **Dwie śmierci dwa światy**. W Krakowie 1911.

Dr. Al. Schmitt, **Der Ursprung des Menschen**. Freiburg B. 1911. Herdersche Verlagshandlung.

E. Griwnacký, O. s. B., **Hermeneutica biblica**. Brunae 1911. Typogr. Benediktin. Rajhr.

M. Gatterer, S. J., **Annus liturgicus cum introductione in disciplinam liturgicam**. Ed. 2^a. Oeniponte 1912.

